ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ АВТОМОБИЛЬ-ЙЎЛЛАР ИНСТИТУТИ

“Автомобиль-йўл корхоналари иқтисодиёти ва бошқаруви” кафедраси

ЙЎЛ ХЎЖАЛИГИ МЕНЕЖМЕНТИ

фанидан

МАЪРУЗА МАТНЛАРИ

ТОШКЕНТ-2012

“Йўл хўжалиги менежменти” фанидан маърузалар матни мажмуининг асосий вазифаси талабаларга автомобиль йўл тизимининг мамлакат ижтимоий-иқтисодиётидаги ўрни ва унга таъсири, моҳиятини ўргатиш киради.

Йўл хўжалиги менежменти

Маърузалар матни “” фани дастури асосида ишлаб чиқилган ва “Автомобиль-йўл корхоналари иқтисодиёти ва бошқаруви” кафедрасининг «___»________2012 й. (баённома №__) мажлисида муҳокама қилинган ва маъқулланган.

Кафедра мудири: проф. Саидов М.Х.

Тузувчилар: кат. ўқит. Касимова Д.Р.

ассис. Комолов С.Х.

Тақризчи:

т.ф.н. доц. Пўлатов Ш.Й

Маърузалар матни “Транспорт ва транспорт коммуникацияси бошқаруви” факультетининг Илмий-услубий Кенгашида тасдиқланган.

Баённома №__ « __ »_________2012 й.

Факультет илмий-услубий кенгаш раиси:

доц. Абдуллаев А.М.

Кириш

Ўзбекистон ўзининг истиқболли келажагини барпо этиш мақсадида иқтисодиётини ривожлантиришнинг асоси қилиб бозор иқтисодиётини танлади.

Республикада бозор иқтисодиётига ўтиш учун етарли шарт-шароитларни яратишга қаратилган иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий ва ташкилий тадбирлар изчиллик билан амалга оширилмоқда. Натижада бозор инфратузилмаси жадал суратлар билан ривожланиб бормоқда.

“...маълумки, ҳар қандай иқтисодиётнинг асосини ишлаб чиқариш ташкил этади. Ишлаб чиқаришнинг қанчалик ривожланганлиги ўша мамлакат иқтисодий даражасини кўрсатиб берувчи асосий омил ҳисобланади”- И.А.Каримов. Шундан келиб чиқан ҳолда ҳар қандай давлат ишлаб чиқаришга алоҳида эътибор қаратади. Ишлаб чиқаришнинг ривожланиши эса унинг қандай бошқарилишига боғлиқ бўлади.

Ўз навбатида бошқарув жараёни ҳам мураккаб ва серқиррали фаолият ҳисобланади. Ҳар бир корхона ички ва ташқи омиллар табиатидан келиб чиққан ҳолда, ўзига хос ишлаб чиқариш салоҳиятига эга бўлиб, нимани, қандай қилиб, қанча ва кимга ишлаб чиқариш муаммосини ҳал этиш бўлса, бошқарув бу му-носабатларни амлга оширишда асосий дастак вазифасини бажаради.

Ушбу маърузалар матни барча иқтисодиёт мутахассислиги талабалари учун мўлжалланган бўлиб, бозор иқтисодиёти шароитида ишлаб чиқаришни бошқариш сир-асрорлари, қонун-қоидаларини ўрганишга қаратилган. Бу фан талабаларда ишлаб чиқаришни бошқаришни илмий ўрганиш ва олинган билимларни амалиётда қўллай олиш кўникмаларини ҳосил қилишга йўналтирилган.

“Йўл хўжалиги менежменти” фанини ўқитишдан мақсад талабаларда бошқариш муаммоларига қизиқиш уйғотиш, амалий ташкилотчилик фаолиятига иштиёқ туғдиришдир. Чунки ҳозир бошқариш асосларини ўрганаётган талабалар келгусида бошқариш тизимининг ходимлари, кичик ва ўрта, катта жамоаларнинг раҳбарлари, корхона ҳамда фирмаларни иқтисодий, ижтимоий, ташкилий-техник фаолиятининг турли соҳаларини бошқариш бўйича лойиҳалар, тадбирлар ишлаб чиқувчилар бўлиб етишадилар. Бошқариш тизимини такомиллаштириш юзасидан тадбирлар ишлаб чиқиш ҳам уларнинг зиммасига тушади.

Йўл хўжалиги менежменти асоси унинг объектив иқтисодий, ижтимоий ва бошқа қонунларга таянган асл илмийлигидир. Бу қонунларни маълум шаро-итларда ўқиб ва ўрганиб, хўжалик раҳбарлари Республика халқ хўжалигини бошқаришнинг стратегияси ва тактикасини аниқлайди.

Иқтисодий ислоҳотларни олға суриш, иқтисодни умумжаҳон хўжалигига кириб бориши учун бошқарув муносабатлари механизмини мукаммал билиш керак.

Талабаларга тавсия қилинган бу фаннинг мақсади менежмент тушун-часининг асосий ғояларини етказиб бериш, “Менежмент” таълим соҳаси бўйича тайёрланадиган бакалавр кадрларга иқтисодий муносабатларда бошқарув сир-асрорларини ўргатиш, уни таҳлил қилиш ва келиб чиққан му-аммоларни тўғри еча билиш йўлларини ўргатишдан иборатдир.

1-мавзу. «Йўл хўжалиги менежменти» фанининг аҳамияти ва ўрни

1.1. «Йўл хўжалиги менежменти» фанининг аҳамияти ва ўрни.
1.2. Менежментда илмий ёндашувлар мажмуи.
1.3. Йўл қурилиш корхоналари менежменти тизимининг тузилиши.

1.1. « Йўл хўжалиги менежменти » фанининг аҳамияти ва ўрни

Ҳозирги кунда менежмент иборасига кўплаб таърифлар келтирилган.

Менежмент – бу инглизча сўз бўлиб, инглиз тилининг Оксфорд луғатида берилган таърифга биноан у:

- бошқарув ҳокимияти ва санъати;
- ресурсларни бошқариш бўйича алоҳида моҳирлик ва маъмурий кўникмалар тушунилади.

Бошқача сўз билан атйганда, менежмент – бу бошқарув, яъни ресурсларни, одамларни бошқариш, самарали фаолият олиб бори шва фойда олишни билиш, уни кўпайтириш жараёнидир. Шу нуқтаи назардан бошқарув – бу ўзига хос юксак санъат ва маҳоратни талаб қилувчи танлов, шу танлов асосида қарор қабул қилиш ва унинг бажарилишини назорат қилишдир.

Бугунги кунда менежмент ва бошқарув тўғрисида қуйидаги умум қабул қилинган фикрлар мавжуд:

Бошқарув	• Юксак санъат ва маҳоратни талаб қилувчи танлов; • Мустақил фан; • Фаолият тури, функция; • Жараён; • Ташкилотларни бошқарувчи кишилар; • Бошқарув аппарати ёки органи.	**Менежмент**

Ҳар қандай фаолиятнинг ижобий натижа бериши, энг аввало, танловни тўцри бажара олишга, маъқул ва ишончли қарорни қабул қила олишга ҳамда бу қарорнинг бажарилишини назорат қила олишга боғлиқ.

Харажат – бу маҳсулотни ишлаб чиқариш (хизмат кўрсатиш) ва уни сотиш ҳамда иш ҳақи тўлашга сарфланадиган маблағлар йиғиндисидир. Харажат таркибига:

- *маҳсулот (хизмат) таннархи;*
- *маъмурий харажатлар;*
- *ижара ва фоиз тўловлари;*
- *иш ҳақи;*
- *солиқлар киради.*

Бозор иқтисодиётида танлаш қоидаси янада жиддийлашади. Зеро, ишлаб чиқариш (хизмат) учун ресурслар тўғри танлангандагина ва улардан самарали фойдалангандагина харажатлар юқори фойда келтириши мумкин.

Наф – бу маҳсулот (хизмат)нинг истеъмолчиларга қанчалик ижобий натижа келтиришидир. Харидор харид қобилияти доирасида энг нафли молнии танлашга интилади. Шундагина у қониқади. Аммо товарнинг нафлилиги қанча юқори бўлса, унинг нархи ҳам шунча баланд бўлади. Бу эса, ўз навбатида, харидорнинг сотиб олиш қобилиятини пасайтиради.

Баҳо – бу товар ва хизматларнинг пулда ифодаланган қийматидир. Баҳо иккита асосий вазифани бажаради:

- ***ресурслар истеъмолини чеклаш имконини беради;***
- ***ишлаб чиқариш учун туртки бўлиб хизмат қилади.***

Маълумки, бирор ашё (ресурс ёки товар)қанча камёб бўлса, унинг нархи шунча баланд бўлади ва, бинобарин, уни сотиб олмоқчи бўлганлар шунча кам бўлади. Иқтисодчилар буни *нархнинг чекловчилик самараси* деб атайдилар.

Фойдага таъсир этувчи бу уч унсурнинг моҳиятини англаган бошқарувчигина танловни тўғри амалга ошириши ва оқил қарорни қабул қила олиши мумкин. Бошқариш санъати ва маҳорати, яъни менежмент, шундагина намоян бўлиши, пировардда эса юқори фойда олишга эришилиши мумкин. Шундай қилиб содда қилиб айтганда:

Бошқарув – бу танлов, қарор қабул қилиш ва унинг бажарилишини назорат қилиш жараёнидир.

Джек Дункан: менежмент-бошқарув амалиёти ва тадқиқоти назарияси, иқтисодий ва ижтимоий институтларнинг тадрижий ривожланиши ёки бошқарув муаммоларини ўрганиш билан боғлиқ йўналишдир.

Инглиз тилининг фундаментал луғати Оксфорд луғатида менежментга қуйидагича таъриф берилади: у инсонлар билан мулоқот қилиш усуллари, услублари; ҳукумат ва бошқариш санъати; моҳирлик ва маъмурий билимлар; бошқарув органи, маъмурий бирликдир. «Хорижий сўзлар луғатида» менежмент ўзбек тилига ишлаб чиқариш самарадорлигини ва унинг фойдалилигини ошириш мақсадида ишлаб чиқаришни бошқариш тамойиллари, услублари, воситалари, шакллари мажмуи ва ишлаб чиқаришни бошқариш сифатида таржима қилинади.

Бугунги кунда менежмент тўғрисида умум қабул қилинган фикрлар мавжуд: 1) менежмент яхлит ҳолатдаги жараён бўлиб, профессионал тайёргарлик кўрган мутахассислар ёрдами билан корхонани шакллантиради ва уни мақсадни белгилаш ва ривожлантириш, рағбатлантириш каби функцияларни бажариш йўлларини ишлаб чиқиш билан бошқаради; 2) ўзининг ўрганиш предмети, махсус муаммолари ва бу муаммоларни ечишга қаратилган ёндашувларга эга бўлган мустақил билим ва фандир; 3) корхона фаолиятига таъсир этувчи ички ва ташқи муҳит омилларининг таъсир даражасини ҳисобга олувчи бошқарув санъати; 4) замонавий

корхонанинг ўзига хос бошқарув органи; 5) бошқарув функцияларини бажарувчи, менежерлар категориясидир (1-расм).

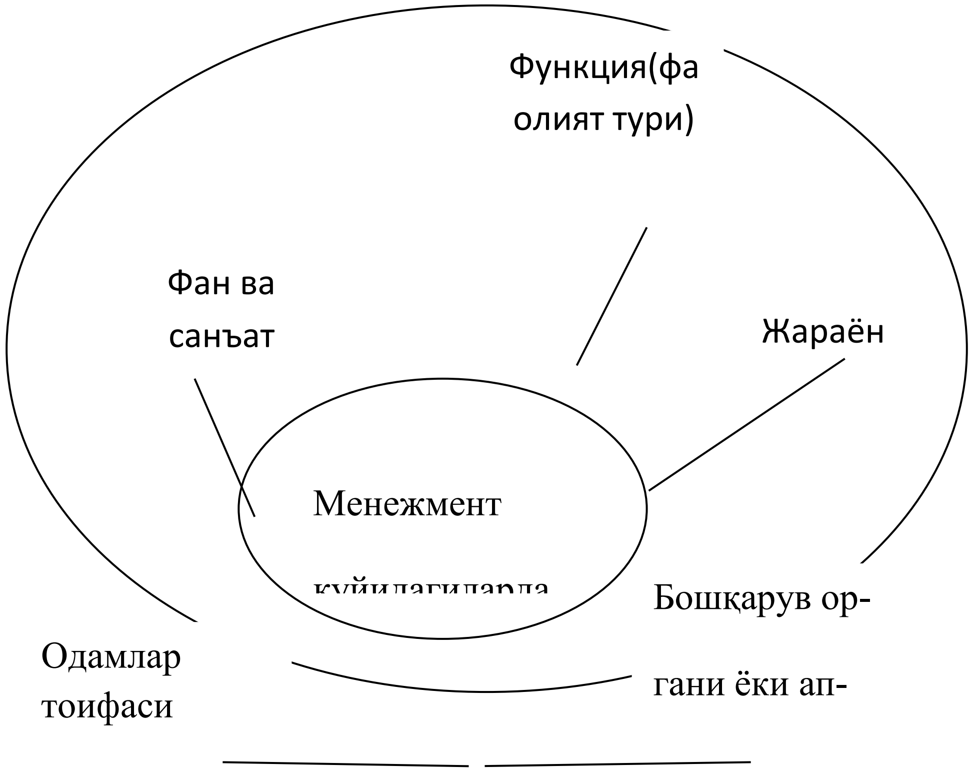

1-расм. Менежмент тушунчасини ифодалашга ёндашув.

Юқоридагилардан келиб чиқиб менежмент бу - корхонанинг эркин иқтисодий ва рақобат муҳитида кадрлар, хом ашё ва ресурслардан оқилона фойдаланиб, ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга қаратилган профессионал билим ва фаолиятлар жараёнидир. Шунингдек, менежмент кўп қиррали бошқарув фаолиятининг бир қисми бўлган ишлаб чиқаришни ҳам ўз ичига олади. Корхонани самарали бошқариш учун менежментнинг илмий асослари ишлаб чиқилади.

Менежментнинг илмий асослари қуйидаги қисмлардан иборат:

Йўл қурилиш корхона

- Менежмент асослари:
  1. Бошқариш назарияси
  2. Ташкил этиш назарияси
  3. Бошқариш тизимини текшириш
  4. Бошқарув қарорларини ишлаб чикиш
- Стратегик менежмент:

  (режалаштириш, танлаш ва бошқариш стратегиясни амалга ошириш)
- Молиявий менежмент:

  (молияни бошқариш)
- Инновацион менежмент:

  (янгиликлар киритишни бошқариш)
- Ишлаб чиқариш менежменти:

  (режалаштириш, ташкил қилиш ва ишлаб чиқаришни бошқариш)
- Экологик менежмент

  (экологияни бошқариш)
- Ташқи иқтисодий фаолият менежменти:

  (ташқи иқтисодий алоқаларни бошқариш)
- Ходимларни бошқариш:

  (корхона ходимлари билан ишлаш услуб ва усуллари)

Ишлаб чиқариш менежменти- олий маълумотли бакалавр ва магистрларни йўналиши бўйича «менежмент» мутахассисларини тайёрлаш дастурига киритилган менежмент фанларидан биридир. «Йўл хўжалиги менежменти » фани «Менежмент асослари», «Маркетинг», «Стратегик менежмент», «Инновацион менежмент», «Бошқаришни ташкил қилиш назарияси», «Молиявий менежмент», «Статистика», каби фанлар билан боғлиқ бўлиб, бу фан ушбу фанлар асосидаги билимларга таяниб ўрганилади.

Йўл маҳсулотининг ҳаётийлик даврида (циклида) «Йўл хўжалиги менежменти» бу даврнинг марказида жойлашади. Ишлаб чиқариш босқичи бошлангунга қадар маркетинг босқичи, илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишлари (ИТТКИ) олиб борилади. Янги маҳсулотни ишлаб чиқаришни ташкилий технологик тайёргарлигини (ИТТТ)ҳуқуқий шахс ҳисобланган корхона ёки ишлаб чиқарувчининг ўзи амалга ошириши мумкин. Янги товар ишлаб чиқариш босқичидан ўтиб бўлганидан кейин айланиш, сотиш ва фойдаланиш босқичини босиб ўтади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб ишлаб чиқариш тизими ёки ишлаб чиқариш менежментининг тизим сифатидаги самарадорлиги тўлиғича стратегик

менежмент, ИТТКИ ва ИТТТ бўйича бажариладиган ишлар сифатига боғлиқ эканлиги аен булади.

Агар корхонанинг ишлаб чиқариш тизимида фойдаланиладиган жиҳозлар, технологиялар. ишлаб чиқаришнғ ташкил этиш ва бошқа компонентлар аъло даражада бўлсаю, аммо корхонанинг стратегик компонентлари(«кириш» тизими) етарли даражада асосланмаса ва рақобатбардошлик талабларига жавоб бермаса, у ҳолда, («кириш» тизими сифатидан келиб чиққан ҳолда) «чиқиш» тизими талабга жавоб бермайди.

Қуйидаги шартларга риоя қилиш орқали «Чиқиш» тизими юқори самарадорликка ёки ишлаб чиқарилаётган товарнинг рақобат-бардошлигини оширишга эришилади:

1) стратегик менежмент ва стратегик маркетинг бўйича бажариладиган ишлар юқори даражада бўлиши, рақобат талабларига жавоб бериши керак;
2) корхонанинг ишлаб чиқариш тизимидаги технология, жиҳозлар, ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва бошқа компонентлар рақобатбардошлик талабларига жавоб бериши.

Юқоридаги биринчи шартларни бошкариш услубиёти махсус адабиётлар ва «Стратегик менежмент», «Маркетинг» каби фанларда ўрганилган ва ёритиб берилган.

Кейинги иккинчи шартларни бажариш услубиёти «Ишлаб чиқариш менежменги» фанидан куриб чикилади.

Ушбу фанда ишлаб чикариш, тизимини “Кириш” тизими сифати даражасига олиб чиқишга харакат қилинади ва бунга алоҳидааҳамият берилади. Бундан келиб чиқиб «Кириш» ва «Чиқиш» тизимини қайта ишлаш яхлит равишда кўриб чиқилади.

1.2. Менежментда илмий ёндашувлар мажмуи

Бошқарув қарорларининг сифат ва самара даражаси, биринчи навбатда муаммоларни ечиш услубиёти, ёндашувлари, тамойилларининг асосланганлиги билан аниқланади. Бироқ ҳозирги кунда менежментда бу борада нечта илмий ёндашувлар ва тамойиллар қўлланилмоқда.

Бугунги кунга қадар менежмент йўналишида олиб борилган тадқиқотлар ва амалиёт натижалари шуни кўрсатмоқдаки, менежментда қуйидаги 13 илмий ёндашувларни қўллаш мумкин экан: тизимли, комплекс, интеграцион, маркетинг, функционал, динамик, такрор ишлаб чиқариш, жараёнли, меъёрий, миқдорий, маъмурий, ташкилий, вазиятли. Ушбу санаб ўтилган ҳар бир ёндашувлар менежментнинг бирон - бир қиррасини акс эттиради ёки тавсифлайди.

Бу ёндашувларнинг таркиби ўрганиб, таққослаб кўрилганда улар синонимлар эмаслиги ва бир - бирини такрорламаслиги аён бўлди.

Тизимли ёндашув. Тизимли ёндашувда ҳар қандай кириш ва чиқиш тизими ташқи муҳит билан қайта алоқага эга бўлган ўзаро боғланган этлементлар мажмуи сифатида қаралади. «Кириш» тизимида «Чиқиш» тизим ишлаб чиқилади.

Комплекс ёндашув. Комплекс ёндашув қўлланнлаётганда менежментнинг техник, экологик, иқтисодий, ташкилий, ижтимоий, психологик қирралари, зарурият туғилганда эса бошқа қирраларини ва уларнинг ўзаро алоқасини ҳам ҳисобга олиш керак. Агарда менежментнинг бирон - бир зарурий қирраларидан бири эътибордан четда қолса, у ҳолда муаммо ечимсиз қолади. Афсуски, амалиётда бу қоидага кам амал қилинади. Масалан, янги корхона қурилаётган пайтда ижтимоий муаммолар «Кейинга» қолдирилади, бунинг оқибатида эса объект умуман ишга туширшшайди, ёҳуд бир қисмигина фойдаланишга топширилади.

Интеграцион ёндашув. Менежментда интеграцион ёндашув корхонада: а) менежмент тизимининг алоҳида тизим остки тизимлари ва элементлари ўртасидаги; б) бошқарув объекти ҳаётийлик цикли босқичлари ўртасида; в) бошқарувнинг вертикал дараждаси ўртасидаги; г) бошқарув субъектлари горизонтал бўйича ўзаро алоқаларини тадқиқ этишга за кўпайтиришга мўжаллангач.

Маркетинг ёндашуви. Бошқарув тизими истеъмолининг ҳар қандай вазифаларини ҳал қилишда маркетинг ёндашузига асосланади. Маркетинг мезонларини танлашнинг ушбу афзалликллрн мавжуд:

истеъмолчи эҳтиёжга мувофиқ тарзда объект сифатини ошириши;

сифатни ошириш ҳисобнга истеъмолчнлардан ресурсларни тежаб қолиши;

ишлаб чиқариш масштаби омплляри, илмий-техник тараққиёт, менежмент тизимини қўллаш эвазига ишлаб чиқаришда ресурсларни иқтисод қилиш. Авиаконструктор О.К.Актанов иборасй' билан айтганда, аввало, маҳсулот сифатини ошириш ҳисобига унинг «ўз нархини» ана ундан кейин - таннархини пасайтиринг.

Функционал ёндашув. Менежментда функционал ёндашувнинг моҳияти шундан иборатки, у талабни қондириш учун керак бўладиган функциялар мажмуи сифатида қаралади. Функциялар белгилангандан кейин бу функцияларни бажариш учун бир нечта муқобил объектлар яратилади ва улар орасидан объект ҳаётийлик цикли учун энг каМ сарф-ҳаражат талаб қиладигани танлаб олинади.

Динамик ёндашув. Динамик ёндашув қўлланилаётганда 5-10 ва ундан ортиқ йиллар учун шу ўтган давр учун ретроспектив таҳлил ва истиқболли таҳлил ўтказиш орқали бошқарув объектининг диалектик ривожланиши кўриб чиқилади.

Такрор ишлаб чиқариш ёндашуви- бозордаги мавжуд талабни қондириш кам ҳаражатли, энг яхши товарларни ишлаб чиқаришни доимий янгилаб туришга мўлжалланган ёндашувдир. Такрор ишлаб чиқариш ёндашувининг элементлари бўлиб:

1) объектни янгилаш режалаштирилаётганда таққослашнинг илғор базаларидан фойдаланиш;
2) вақтни тежаш қонунига амал қилиш;
3) такрор ишлаб чиқариш циклида объектнинг ишлаб чиқарилган, режалаштирилаётган ва истиқболли моделларининг ўзаро боғлиқлигини кўриб чиқиш;
4) такрор ишлаб чиқаришда ташқи муҳит элементларини сифат ва миқдор бўйича пропорционаллигига эришиш;
5) комплекс бирлашмалар, йирик фирмаларнинг фан ва ишлаб чиқариш доирасидаги бирлашуви ҳисобланади.

Жараёнли ёндашув. Жараёнли ёндашувда бошқарув функциялари ўзаро боғланган, бир тизим сифатида қаралади. Бошқарув жараёни барча функцияларининг ўзаро боғланган узлуксиз ҳаракатларнинг умумий йиғиндиси ҳисобланади.

Меъёрий ёндашув. Меъёрий ёндашувнинг моҳияти шундаки, менежмент тизимидаги барча тузилма бўйича бошқарувнинг меъёрлари белгиланади. Меъёрлар муҳим элементлар:

а) мақсадли тузилмалар (маҳсулотнинг сифат ва ресурс сиғими кўрсаткичи, жамоанинг ижтимоий ривожланиши, атроф муҳит муҳофазаси);

б) функционал тузилма тизимлар (менежмент тизимининг ташкил этилиши, ҳисоб ва назорат сифати, меҳнатни рағбатлантириш меъёри);

в) таъминловчи тузилма (ишчилар ва бўлимларнинг нормал фаолият олиб бориши учун барча зарур элементлар билан меъёрий таъминланиши). Бу меъёрлар яхлитлилик, самаралилик, асосланганлилик, истиқболлилик меъёрларига жавоб бериши керак.

Корхона ташқи муҳитда мавжуд бўладиган элементларнинг меъёрийлигини бошқара олмайди, аммо корхона бу меъёрлар банкига эга бўлиши, уларга (асосан ҳуқуқий ва экологик меъерларга) амал қилиши ва корхона ташқи муҳити меъёрлари тизими ривожидаиштирок этиши керак. Менежмент тизимининг ҳар бир элементи бўйича меъёрлар қанчалик асосланган бўлса, бошқарувнинг барча даражаларида унинг ташкил этилиши, режалаштирилиш, ҳисоб ва назоратнинг автоматлаштирилганлик даражаси шунчалик юқори даражада бўлади.

Миқдорий ёндашув. Миқдорий ёндашувнинг моҳияти, сифатий баҳолашнинг миқдорий баҳолашга ўтишини англатади. Миқдорий баҳолаш математик, статистик услублар, инженерлик ҳисоби, эксперт баҳолаш, балли тизим ва бошқа усуллар орқали олиб борилади. Бунда бошқарувни сўз билан эмас, сонлар билан олиб бориш керак.

Маъмурий ёндашув. Маъмурий ёндашув функция, ҳуқуқ, мажбуриятларни, сифат меъёрларини, ҳаражатларни, менежмент тизими элементларини меъёрий актлар(буйруқ, фармойиш, кўрсатма, стандарт, инструкция ва ҳ.к)да қатъий белгиланиши билан ифодаланади.

Ташкилий ёндашув. Ташкилий ёндашувнинг мақсади корхонани бошқариш ва қуришда ишловчилар ўзларининг шахсий имкониятларини, ижодий қобилиятларини ташкилий билим моҳиятига асосан қўллашларига ёрдам беришдан иборатдир. Бу ёндашувнинғ асосий мақсади бўлиб, инсон ресурсларидан самарали фойдаланиш эвазига корхона самарадорлигини ошириш ҳисобланади. Ташкилий ҳаракат ҳақидаги билимни тўғри қўллай олиш ҳар доим ҳам корхона самарадорлигини оширишга имкон беради.

Вазиятли ёндашув.Вазиятли ёндашув бошқарувда қўлланилаётган турли услубларнинг самарадорлигини яққол вазиятлар орқали аниқланишига эътиборини қаратади. Корхонанинг ички ва ташқи муҳитида шунчалик кўп омиллар мавжудки, бу омиллар объектни бошқаришнинг ягона, энг яхши усулини танлашга имкон бермайди. Аниқ вазият учун энг самарали услуб бўлиб, ушбу вазиятга ҳар томонлама мувофиқ келувчи ва унга максимал даражада мослашган услуб ҳисобланади.

1.3. Йўл хўжалиги менежменти тизимининг тузилиши

Йўл хўжалиги менежменти тизимининг тузилиши менежментнинг илмий ёндашувлари талабларига максимал даражада жавоб бериши керак. Бунда қуйидагича тизим тузулмасини таклиф этилади:

1.1. Ишлаб чиқарилган маҳсулот ва кўрсатилаётган хизматлар сифатини ошириш;
1.2. Ресурсларни тежаш;
1.3. Маҳсулот сотиш бозорини кенгайтириш;
1.4. Ишлаб чиқаришни ташкилий-техник ривожлантириш;
1.5. Жамоани ижтимоий ривожлантириш ва атроф муҳитнисақлаш;
2.1. Услубий таъминот;
2.2. Ресурс таъминоти;
2.3. Информацион таъминот;
2.4. Ҳуқуқий таъминот;
3.1. Маркетинг;
3.2. Режалаштириш;
3.3. Ташкил этиш;
3.4. Ҳисоб ва назорат;
3.5. Рағбатлантириш;
3.6. Мувофиқлаштириш;
4.1. Ходимларни бошқариш;
4.2. Менежмент социологияси ва психологияси;
4.3. Бошқарув қарорларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;
4.4. Қарор қабул қилишда таҳлил;
4.5. Қарор қабул қилишда башорат қилиш.

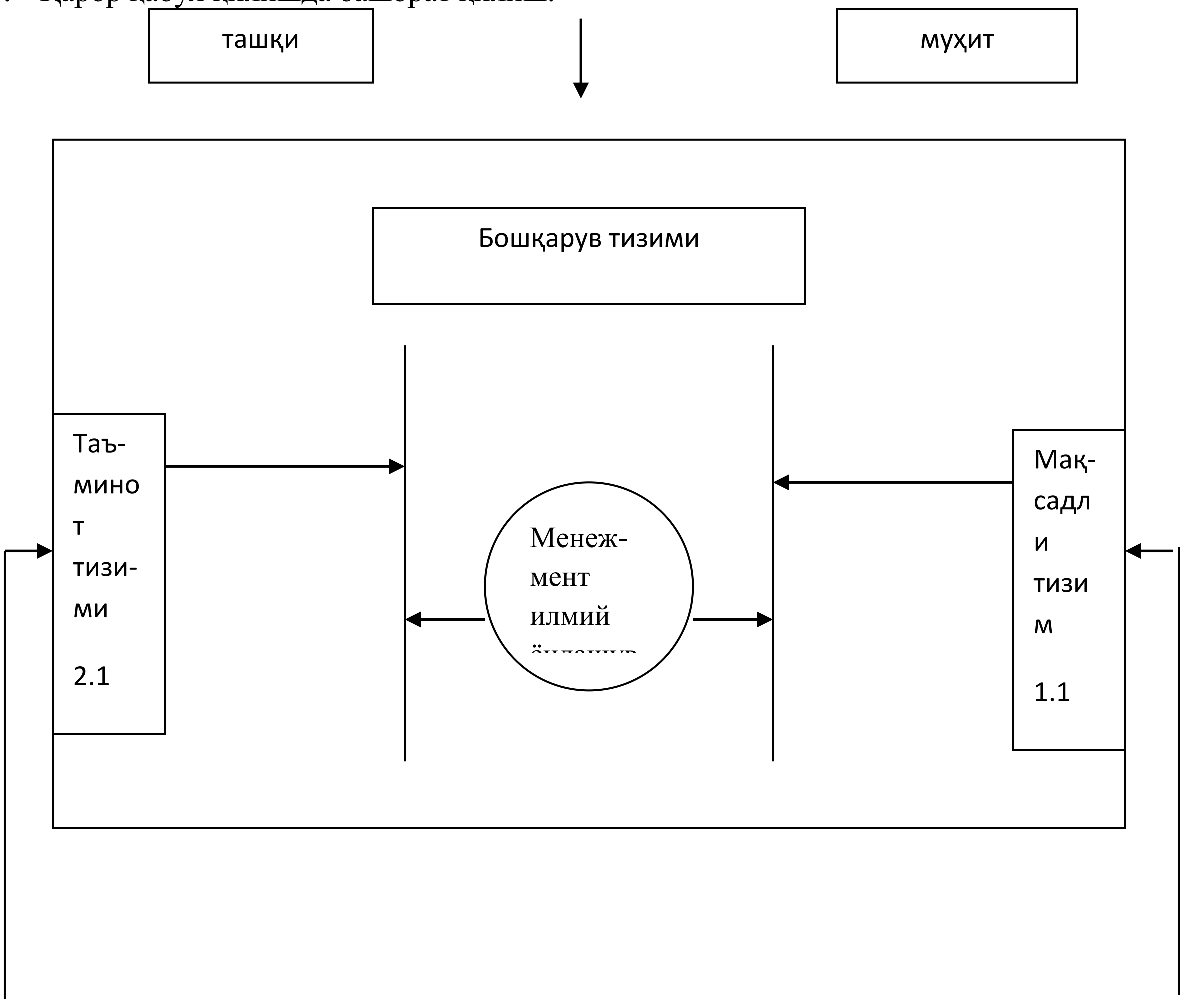

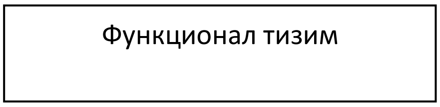

2-расм.Йўл хўжалиги менежменти тизимининг тузилиши.

Корхонанинг самарали ва барқарор фаолият олиб боришига таъсир этувчи ташқи муҳит компонентларига корхонанинг макромуҳит, ҳудуд инфратузилмаси ва микромуҳити киради.

Менежмент тизимининг «кириш» компонентига услубий, меъёрий, лойиҳа-конструкторлик ишлари ва ҳужжатлари, хом ашё, материаллар, бутловчи қисмлар, энергия, янги жиҳозлар, янги меҳнат ресурслари ва ахборотлар киради.

Менежмент тизимининг «чиқиш» тизимига эса ишлаб чиқарилган маҳсулот ва кўрсатилган хизматларнинг сифати, ресурс сиғими, белгиланган муддатда етказиб бериш хизматлари киради.

«Қайта алоқа» таркибий қисм талаб, реклама, корхонанинг истеъмолчилари ҳақидаги янги ахборотлар, илмий-техник тараққиёт, инновациянинг эришган ютуқлари ва бошқа омиллар киради.

Менежмент тизими кўриб чиқилаётганда, аввало маркетинг тадқиқотлари асосида «чиқиш» ойдинлаштирилади, ундан сўнг «ташқи муҳит» ва «кириш» сифати таҳлил қилинади ва сўнги навбатда «жараён» сифати таъминланади.

Назорат учун саволлар

1. «Менежмент» тушунчаси қандай қирраларни ўзида акс эттиради?
2. «Йўл хўжалигименежменти» менежментнинг бошқа курслари ичида қандай аҳамиятга эга?
3. «Йўл хўжалигименежментида» маркетинг ёндашуви ишлаб чиқариш ёндашувидан қандай фарқланади?
4. Функционал ёндашув предмет ёндашувдан қандай фарқ қилади?
5. Қандай сифат кўрсаткичлари тизими орқали товарнинг фойдалилик самараси аниқланади?
6. Қайси таркибий қисмлар ресурслар таъминотини таъминловчи тизимлар таркибига киради?

2 -мавзу. Автомобиль йўллар корхоналарида бошқарувнинг замонавий назарияси ва тажрибаси

Режа:

1.1.Автомобиль йўллар корхоналарида бошқаришнинг замонавий назарияси ва тажрибаси.
1.2.Автомобиль йўлларини бошқариш тизимининг асосий вазифалари вазифа.
2.3.Автомобиль йўлларини бошқариш юқори органлари.

2.1.Автомобиль йўллар корхоналарида бошқаришнинг замонавий назарияси ва тажрибаси.

Республика ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг тезлаштирувчи омилларидан бири бу халқ хўжалигини бошқарувини тизимларини самарали ишлашига боғлиқ.

Иқтисодиётни бошқаришнинг асосий вазифаси қўйилган мақсадларни амалга оширишда оқилона бошқарув тизимини яратишдир.

Бошқарув тўғрисидаги умумий тушунча кенг доирадаги масалаларни ўз ичига олади: бошқарув аппарати ва унинг ходимларининг таркиби, режалаштириш тизими, ишларга тезкор рахбарлик олиб бориш, алоқани ташкиллаштириш, назорат ва хисоб-китоб ва х.к.

Бошқарувни хилма-хил масалалари ичида йўл-қурилиў ташкилотлари ходимлари учун қурилишни ташкил этиш ва ишларни амалга ошириш лойихаларида қабул қилинган ечимларни рўёбга чиқаришга йўналтирилган қурилишга тезкор рахбарлик қилиш даражаси энг мухим ахамиятга эга.Унинг мохияти лойихалаштирилган ташкилий ечимларни рўёбга чиқариш йўлида пайдо бўлган тўсиқларни бартараф этш, бу ечимларга ишлаб чиқаришда рўй берган ўзгаришларга қараб тузатишлар киритиш (корректировка) режа ва бутун қурилиш жараёнини бетўхтов такомиллаштириб боришдан иборат.

Рахбарият режа топшириғини кўриб чиқиб (ахборотлар алмашувининг кейинги циклларида бажарувчиларнинг хисоботларини кўриб чиқиб), қарорлар ишлаб чиқади ва уларни бажарувчиларга амалга ошириш учун ишлар дастури, тезкор (оператив) режа ва жорий фаррмойишлар кўринишида етказади. Бу қарорларнинг бажарилиши, ишларнинг бажарилиш графигидан четга чиқиш сабаблари бўладиган турли омилларнинг бетўхтов таъсири остида амалга ошадаи. Рахбарият бу ошишишлар тўғрисида ахборот олгач, ахволни тўғрилаш учун янги қарорлар (ечимлар) ишлаб чиқади.

Йўл қурилишида тезкор бошқарув энг кўп тарқалган бўлиб. У асосан даврий (хафталик, декадалик, ойлик) тезкор хисоботларни тахлил қилиш ва қисқа муддатли тезкор режалар ва уларни тўлдирувчиалохида тадбирлар ишлаб чиқишга асосланади.

Ишларнинг бажарилиш жойларида тезкор бошқарув қурилиш бошқармасининг иш бажарувчилари (прораблари), бош мухандислари ва участка бошлиқлари томонидан амалга оширилади.Улар ишларнинг ахволига мастерлар ва бригадирларнинг хисоботига ва шахсан кўриб чиқиш натижалари бўйича иш натижаларига бахо беради.Ишларнинг бундан кейин қандай олиб бориш тўғрисида асосан шахсий тажрибалари, малакаларига таянган холда хамда қўл остидаги ишловчиларнинг таклифлари, фикрлари асосида қарор қабул қилади.

Йўл қурилиш трестлари ва бирлашмаклари даражасидаги йирик объектларда, маълум участкаларда ишларнинг бориши тўғрисида назорат қилувчи мухандис-рахбарлар (куратор) бўлади.

Даврий хисоботномалар ва шахсан кўриб чиқиш натижаларига кўра улар жойлада тегишли кўрсатмалардан иборат бўлган фармойиш маълумотини тайёрлайди.РАхбарлар кўпинча ишларнинг бориши билан шахсан танишиш учун обқектларга боришади ва бевосита ишларнинг бориши тўғрисида жойида танишиб чиқиб тегишли алохида ташкилий ечимларни қабул қиладилар ва амалга оширадилар.Аниқланган камчиликларни бартараф этишга зудлик билан кирилиши бу ишларнинг энг ижобий томонидир.Аммо бир участкада қабул қилинган қарор бошқа бир участкада хар доим ҳам ишлаб чиқаришнинг бошқа участкаларининг манфаатларига тўғри келмайди.

Ишлаб чиқаришни бошқаришни такомиллаштириш, йўл қурилишини бошқарув масалалари комплекси ичида энг бош масала хисобланади. Бошқарувнинг анъанавий услублари ва турлари ҳозирги давр талабларига мос келмайди ва қониқарли натижаларга эришишни таъминлай олмайди.

Рахбарият билан бажарувчилар ўртасидааги алоқанининг тез амалга ошмаслигини бошқарувнинг жиддий камчилиги деб қараш керак.Кечикувчи ва кўпинча тўлиқ бўлмаган ахборот объектдаги иўларнинг хақиқий ахволини акс эттирмайди, шунга кўра қурилиш жараёнини тўғри изга солишга қаратилган қарорлар хам кечикувчан бўлиб, оптимал бўла олмайди.

Бошқарув аппаратида ишловчилар сонини кўпайтириш ижобий натижа бермайди, хатто баъзи пайтларда бошқарувни олиб бориш сифатини пасайтириб юборади.

Замонавий бозор иқтисодиёти шароитида бошқарув тизими ривожланишнинг асосий омилларидан бири ҳисобланади. Шунинг учун бошқарув тизими икки хил йўналишда ўрганилади: техник ва иқтисодий.

Техник томони бу – бошқарув объекти ва субъекти билан мулкий муносабати. Бу тизимнинг элементларини йўл қурилишидаги ўзаро боғлиқлигини уч этапда ўрганишади: тармоқни бошқаришнинг илмий асослари, йўл қурилиш ташкилотларини бошқариш, йўл қурилиши ишлаб чиқаришини бошқариш йўл қурилишида бошқарув умумий, махсус ва ёрдамчи бошқарув вазифаларига бўлинади.

<u>Умумий вазифа</u> – режалаштириш, деспетчерлик, ҳисоб ва назорат кўрсатилган вазифалар ёрдамида қурилишнинг асосий мақсади муаммолари ечилиб, қурилиш мажмуасининг бирлиги ягоналигини таъминлайди.

<u>Махсус вазифалар</u> – қурилишнинг ташкилий-технологик тайёргарлиги, қурилиш сифати назорати тизими, таъмирлаш хизматини ташкил этиш ва ҳ.к.

<u>Ёрдамчи вазифалар</u> – иш юритиш хўжалик ишларини юритиш, хизмат кўрсатиш, қўриқлаш, архив ишлари ва ҳ.к.

Ўзбекистон Республикаси умумфойдаланув автомобил йўллари мамлакат транспорт тизимининг таркибий қисми хисобланади ва белгиланган миқдорда юк ёки

пассажир ортган, хамда белгиланган тезликларда харкатланадиган автомобилларнинг йил бўйи узлуксиз равишда қулайлик билан ва харакат хавфсизлиги таъминланган холда харакат қилишлари учун мўлжалланган иншоатлар мажмуидир.

“Ўзавтойўл” давлат акционерлик компанияси Республикамиздаги умумфойдаланувдаги автомобил йўлларидан фойдаланишни бошқаради ва унинг бошқарув тизими Ўзбекистон Республикаси Президентининг 14.11.2006 йилги № ПФ-511 қарорида тасдиқланган ташкилий тизим асосида яратилган.

Йўллардан фойдаланиш фаолиятининг асосий мақсади йўлларнинг техник даражасини ва фойдаланишгаяроқлилик холатини уларда харакат қилиш ва юк ташиш жадаллигининг ўсишига мос равишда мехнат ва, моддий – техника қувват манбааларини кам сарфлаган холда сақлаб туриш ва янада яхшилашдан, хамда шу орқали автомобиллардан фойдаланишнинг унумдорлигини ва самарадорлигини ошириш, юк ташишнинг таннархини автомобил жадал ривожланиш йўлига ўтказиш учун зарур бўлган даражада камайтиришдан иборат.

2.2.Автомобил йўлларини бошқариш тизимининг асосий вазифалари.

Автомобил йўлларини бошқариш тизимидаги энг асосий вазифа бу йўлларнинг транспорт фойдаланиш холатига қўйилган талабларни белгиланган меъёрий хужжатлар ва қоидаларга мос равишда ижроси.

Автомобил йўлларининг транспорт фойдаланиш холатининг асосий кўрсаткичларига: харакат тезлигининг таъминланганлиги, ўтказувчанлик қобилияти, унинг харакатланиши ва юкланганлик даражаси, харакатнинг узлуксизлиги, харакат хавфсизлиги ва қулайлиги, автомобил ва автопоездларнинг ўқларига тушувчи юкланиш ва юк кўтарувчанлигига (ёки умумий огирлиги) мос келувчи йўл даражаларидаги ўтказиш қобилиятлари киради.

Йўлнинг асосий транспорт фойдаланиш холатини белгилайдиган асосий кўрсаткичлари қуйидагилардан иборат:

- қатнов қисмининг ва четки мустахкамланган тасманинг кенглиги, йўл ёқасининг умумий ва мустахкамланган кенглиги, бўйлама қиялик, кесим ва режадаги эгри радиуслари, вираж қиялиги ва кўриш масофаси;
- қатнов қисми ва йўл ёқаларидаги тўшамаларнинг мустахкамлиги ва холати;
- қатнов қисми ва йўл ёқаларидаги қопламаларнинг равонлиги ва тишлашувчанлиги;
- йўл пойининг холати;
- сув қочириш қурилмаларининг холати ва ишлаш қобилияти;
- кўприклар, йўл ўтказгич ва бошқа сунъий иншоотларнинг холати, юк кўтариш қобилияти ва ташқи ўлчамлари;
- йўлнинг мухандислик жихозлари ва жихозланиш элементларининг холати.

2.3.Автомобил йўлларини бошқариш юқори органлари.

Ўзбекистон Республикасида автомобил йўлларини бошқаришнинг юқори органи “Ўзавтойўл” давлат акционерлик компанияси ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 18 август 2003 йилдаги № ПФ-3292 фармонига асосан “Ўзавтойўл” ДАК фаолиятининг асосий вазифалари ва йўналишлари белгилаб қўйилган.

Мақсад: йўл қурилишини бошқариш тизимини такомиллаштириш, умумий фойдаланадиган замонавий автомобил йўллари тармоғини янада ривожлантириш, ортиқча бошқарув тузилмаларини қисқартириш, умумий фойдаланадиган автомобил йўлларини сақлаш, таъмирлаш, реконструкция қилиш ва қуриш учун йўналтириладиган маблағлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш.

“Ўзавтойўл” ДАК Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қурилиш ва транспорт коммуникациялари комплексига киради.

“Ўзавтойўл” ДАКнинг Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятларда юридик шахс мақомига эга бўлган ҳудудий йўллардан фойдаланиш давлат ташкилотлари(ХЙФДТ) ва туман йўл хўжалиги пудрат таъмирлаш фойдаланиш давлат корхонаси(ТЙХПТФДК), ташкил этилган.

“Ўзавтойўл” ДАК фаолиятининг асосий вазифалари ва йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- Республикада автомобил йўллари тармоғини ривожлантириш ҳамда такомиллаштиришда ягона техникавий, инвестиция ва ташқи иқтисодий сиёсатни ўтказиш;
- Умумий фойдаланиладиган автомобил йўллари, кўприклар, тоннеллар энг аввало халқаро ва давлат аҳамиятига эга бўлган кўприклар ҳамда тоннелларга комплекс хизмат кўрсатиш ва уларни тегишли техник ҳолатда сақлаш ҳамда ўтказиш қобилиятини, шунингдек компания таркибига кирувчи пудрат ташкилотлари фаолиятини таъминлаш борасидаги ишларни мувофиқлаштириш;
- Автомобил йўллари тармоғини ривожлантириш ҳамда такомиллаштириш истиқболларини белгилаш;
- Умумий фойдаланадиган автомобил йўлларини лойиҳалаш, қуриш, реконструкция қилиш, таъмирлаш, сақлаш ва улардан фойдаланиш масалаларининг комплекс ҳал этилишини таъминлаш;
- Умумий фойдаланиладиган автомобил йўлларида қурилиш, таъмирлаш ва қайта тиклаш ишларини амалга ошириш чоғида белгиланган қоида сифат стандартларига риоя этилишини назорат қилиш.

Умумий фойдаланиладиган автомобил йўлларини қуриш ва реконстуркция қилиш ишларини амалга ошириш ҳудудий шуъба йўл қурилиш ташкилотлари зиммасига, автомобил йўллари ва йўл инфратузилмасига комплекс хизмат кўрсатиш ҳамда уларнинг

техник ҳолати устидан доимий назоратни амалга ошириш эса – туман йўл хўжалиги пудрат фойдаланиш корхоналари зиммасига юкланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 14.11.2006 йилги № ПП-511 қарорига асосан “Ўзавтойўл” ДАК таркибида халқаро ва давлат аҳамиятидаги автомобил йўлларини сақлаш мақсадида ихтисослаштирилган таъмирлаш фойдаланиш давлат корхоналари тузилган.

“Ўзавтойўл” ДАКнинг ҳудудий йўллардан фойдаланиш давлат ташкилотлари таркибида эса ихтисослаштирилган кўприк хўжалигини таъмирлаш фойдаланиш давлат корхоналари ташкил этиш кўрсатилган.

“Узавтойўл”

давлат акционерлик компаниясининг ташкилий тузилмаси

“Узавтойўл” ДАК

Худудий йўллардан фойдаланиш давлат ташкилотлари: “Қорақалпоқавто йўл” “Андижонавтойўл” “Бухороавтойўл” “Жиззахавтойўл” “Қашқадарёавто йўл” “Навоийавтойўл” “Наманганавтойўл”	**Халқаро ва давлат ахамиятидаги автомобил йўлларини сақлашга ихтисослаштирилган таъмирлаш фойдаланиш давлат корхоналари:** 1.”Автомагистрал” (Тошкент ш.) 2.Шимолий-гарбий (Нукус ш.) 3.Бухоро-Навоий (Бухоро ш.) 4.Жанубий (Карши ш.) 5.Самарканд	**Йўл-таъмир ва қурилиш ташкилотлари**: 1.“Назарбекавтойўл” корхонаси 2. Йўл лойиха маркази 3.Йўл лойиха экспертиза 4.”Самарқанд ободончилиги” АЖ 5.”Олмалмқ ободончилиги” ЁАЖ 6.”Зомин кўкаламзорлаштириш” МЧЖ 7.”Қашқадарё йўл таъминот” 8.”Сурхондарёйўлтаъминот” 9.”Узтюмендорстрой” тrести 10.”Ангрен ободончилиги” МЧЖ **Махсус бургулаш портлатиш ишлари бошқармаси** 1. Тошкент 2. Ангрен 3.Каратау (Қорақалпогистон) **Саноат корхоналари** 1.Қуйлиқ кўприк темир бетон конструкциялари тажриба заводи 2.”Чинозйўлиндустрия”	“Узйўл таъминот” Бошқармаси Автомобил йўллари илмий текшириш институти Бухоро , Наманган Ўқув

“Самарқандавтойўл” “Сурхондарёавтойўл” “Сирдарёавтойўл” “Тошкентавтойўл” “Фаргонаавтойўл” “Хоразмавтойўл”	(Самарқанд ш.) 6.Марказий (Сирдарё) 7. Шарқий (Қўқон ш.)	корхонаси 3.”Янгиерйўлиндустрия” корхонаси 4.”Бекободйўлиндустрия” корхонаси 5.”Бухоройўлгранит” корхонаси 6.”Узйўлмашсервис” корхонаси 7.Олмазор тажриба механика таъмир ёрдамчи ишлаб чиқариш корхонаси	марказлари

Туман йўл хўжалиги пудрат таъмирлаш фойдаланиш давлат корхонаси

Кўприк хўжалигини сақлашга ихтисослаштирилган таъмирлаш фойдаланиш давлат корхонаси

Ушбу қарорга асосан “Ўзавтойўл” ДАКнинг 29-штат бирлигига эга ижро аппаратининг таркибий тузилмаси белгилаб қўйилган.

“Ўзавтойўл” ДАК ижро аппарати таркибий тузилмаси

Автомобил йўллари тармогини ривожлантириш бошқармаси
4-бир

Кадрлар ва махсус ишлар бўлими

1-бир.

Автомобил йўлларини эксплуатация қилишни транспорт, механизация ва техник таъминлаш бошқармаси
3-бир.

Умумий бўлим

1-бир.

Компаниянинг юқори органи бу компания кенгаши ҳисобланади.

Компанияни “Компания бошқаруви раиси” бошқаради.

Раиснинг икки ўринбосари бўлиб, бири ишлаб чиқариш фаолиятини бошқаради, шунингдек бош инженер вазифасини бажаради.

- Автомобил йўлларининг техник ҳолати сифатини баҳолаш бошқармаси

- Автомобил йўллари тармогини ривожлантириш бошқармаси

- Автомобил йўлларини эксплуатация қилишни транспорт, механизация ва техник таъминлаш бошқармалари унга ёрдамлашади.

Иккинчи ўринбосар компаниянинг молия-иқтисодий масалалари бўйича шуғулланади.

Унга молия-иқтисод бош бошқармаси бухгалтерия иш фаолиятида ёрдамлашади.

Шунингдек, компания таркибида:

- юрист-маслаҳатчи,

- кадрлар ва махсус ишлар бўлими

умумий бўлим фаолият юритади.

Худудий йўллардан фойдаланиш давлат ташкилотлари (ХЙФДТ) таркибий тузилмаси

Директор

Бош мухандис-автомобил

Директор ўринбосари-

йўллари холати тахлили бўлими бошлиги 3-бир	умумфойдаланувдаги автомобил йўлларини такомиллаштириш дастурини шакллантириш ва мониторинги бўлими бошлиги 3-бир.	Бухгалтерия 2-бир.
Умумфойдаланувдаги автомобил йўлларини фойдаланиш (эксплуатция)га қабул қилиш хизмати 4-бир.	Кўприк хўжалигини сақлашга ихтисослаштирилган таъмирлаш фойдаланиш давлат корхонаси	Юрист маслахатчи 1-бир.
Туман йўл хўжалиги пудрат таъмирлаш фойдаланиш давлат корхонаси	Кўприк хўжалигини сақлашга ихтисослаштирилган таъмирлаш фойдаланиш давлат корхонаси	Кадрлар бўйича инспектор 1-бир.

Бошқарув ходимларининг сони-15 штат бирлиги.

Туман йўл хўжалиги пудрат таъмирлаш фойдаланиш давлат корхонаси бошқарув ходимларининг сони 10-штат бирлиги.

Кўприк хўжалигини сақлашга ихтисослаштирилган таъмирлаш фойдаланиш давлат корхонаси бошкарув ходимларининг сони 13-штат бирлигига эга.

Халқаро ва давлат ахамиятидаги автомобил йўлларини сақлашга ихтисослаштирилган таъмирлаш фойдаланиш давлат корхоналарининг бошқарув ходимларининг сони 25-штат бирлиги қилиб белгиланган.

Назорат учун саволлар:

1.Автомобиль йўллар корхоналарида бошқаришнинг замонавий усуллари.

2.Автомобиль йўлларини бошқариш тизимининг асосий вазифалари

3.Автомобиль йўлларини бошқариш юқори органлари.

4. ДАК “Ўзавтойўл”нинг ташкилий тузулмаси.

5. Туман йўл хўжалиги пудрат таъмирлаш фойдаланиш давлат корхонаси бошқарув тизими ҳақида.

6.“Ўзавтойўл” ДАК фаолиятининг асосий вазифалари ва йўналишлари нималардан иборат.

3-мавзу. Автомобиль йўллар корхоналари менежментида бошқарув қарорларини қабул қилиш жараёнлари технологияси (4 соат)

5.1**. Бошқарув қарорларининг таснифи**

5.2 Бошқарув қарорларини қабул қилиш жараёни ва технологияси

5.3. Бошқарув қарорларининг сифат ва самарадорлик даражасини белгиловчи параметрлар ва шароитлар

5.4. Қарорлар назарияси. Муқобил вариантларни танлаш ва баҳолаш

5.5. Ишлаб чиқариш ва маркетинг қарорлари: зиддият ва компромисс

5.1. Бошқарув қарорларининг таснифи

Бошқарув қарори бу - менежмент тизимида аниқ мақсадга эришиш учун вариантлар ичидан таҳлил, прогноз, ойдинлаштириш, иқтисодий кўрсаткичлар натижаси асосида муқобилликларни танлашдир.

Долзарбликни бартараф этиш, камайтириш ёки муаммоларни ечиш бошқарув қарорларининг импулси бўлиб ҳисобланади.

Комплекс муаммолар ўзининг параметрлари бўйича объектнинг ҳақиқий ва кутилаётган ҳолатлари ўртасидаги миқдорий фарқ орқали шакллантирилади.

Ресурслар чегараланганлигини назарда тутиб муаммоларни ҳал қилишда, уларнинг долзарблиги, масштаби, риск даражаси бўйича фарқлаб олиниши керак.

- Қарорлар сифатини ошириш учун уларни қуйидаги белгилари бўйича тасниф қилиш ва бу асосда таҳлилни амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлади;
- товарнинг ҳаётийлик цикли босқичлари бўйича (маркетинг, ИТТКИ, ИТТТ ва бошқалар);
- менежмент тизимининг тизим ости тизимлари бўйича (мақсадли, функционал ва ҳ.к);
- фаолият муҳити бўйича (техник, иқтисодий ва ҳ.к);
- мақсади бўйича (тижорат ва нотижорат қарорлари);
- бошқарув даражаси бўйича (юқори, ўрта, қуйи);
- масштаби бўйича (комплекс ва хусусий қарор);
- ишлов беришни ташкил этиш бўйича (жамоа ва шахсий қарор);
- фаолиятининг давомийлиги бўйича (стратегик, тактик, оператив);
- таъсир этиш доираси бўйича (ташқи ва ички);
- шакллантириш услуби бўйича (матнли, график, математик);
- акс эттириш шакли бўйича (режа, дастур, буйруқ, фармойиш);
- мураккаблиги бўйича (стандарт ва ностандарт);
- узатиш услуби бўйича (вербал, езма, электрон).

Бошқарув қарорлари сифатига таъсир этувчи асосий омиллар бўлиб: менежмент тизимга илмий ёндашувлар ва уларнинг принципларини қўллаш, моделлаштириш услублари, бошқарувнинг автоматлаштирилганлиги, қарорларнинг рағбатлантирилиши ҳисобланади.

Одатда ҳар қандай қарорни қабул қилишда интуиция, мулоҳазалилик ва қилоналилик каби турли даражадаги уч хил ҳолатлар иштирок этади. Қуйида улар билан танишиб чиқамиз.

Соф интуитив қарорларни қабул қилишда одамлар шахсий туйғуларига асосланади.

Бу ерда «олтинчи сезги» иштирок этгани ҳолда ўрта бўғин менежерларидан олинадиган ахборот ва И.Х.М.ларга таянилади. Менежерларнинг қарор қабул қилиш тажрибаси ортгани сайин, уларнинг интуицияси ҳам ўткирлашиб бораверади.

Мулоҳазага асосланган қарор кўп ҳолларда интуициядан келиб чиқади, бироқ шундай бўлишига қарамасдан, уларнинг замирида аввалги тажрибалар асосидаги билим ва онг ётади. Бу билим ва онгдан фойдаланиш ва таяниш катта муваффақиятларга сабаб бўлади. Шуни ёддан чиқармаслик керакки, жамиятда соғлом фикрли одамлар камдан-кам учрайди, шунинг учун қарор қабул қилишнинг бу услуби ҳам унчалик ишончли эмас, фақатгина, унинг тезкорлиги ва арзонлиги ўзига жалб қилади. Бу усулнинг яна бир кучсиз томони шундаки, кврор қабул қилинаётган вақтда содир бўлган ҳодисалар бўйича мулоҳазалар юритиш ва тажрибага асосланилмайди.

Импулсив қарорлар, бунинг моҳияти шундаки, муаллифлар чексиз миқдордаги турли-туман ғояларни осонлик билан ҳосил қилади, аммо уларни ткшириш, ойдинлаштирш, баҳолаш имкониятларига эга бўлмайди. Қарор «қўқисдан», «сусайиш» асосида қабул қилинганлиги учун қарор етарлича асосланмаган ва ишончсиз бўлади.

Инерт қарорлар эҳтиёткорлик натижасида юзага келадиган қарорлардир. Бу каби қарорлар учун пайдо бўладиган ғоялардан кўра назорат ва аниқлик устун туради, шунинг учун бу қарорларда оригиналлик, новаторлик, яққолилик намоён бўлмайди.

Рискли қарорлар импулс қарорлардан ўзининг яратувчилари ўзига ишонган ҳолда ҳар қандай хавфлардан қўрқмасдан ўз фаразларини синчковлик билан асослаб беришини талаб этмаслиги билан фарқланиб туради.

Эҳтиёткор қарорлар менежерлар томонидан қарорларни синчковлик билан баҳолаб, ўз ишига юқори масъулият билан ёндошган ҳолда қабул қилиниши билан тавсифланади. Бу қарорлар инерт қарорлардан кўра, бир оз янгиликка интилувчанлиги ва оригиналлиги билан ажралиб туради.

Юқорида қайд қилинган қарор турлари, асосан, ходимларнц оператив бошқариш жараёнида қабул қилинади. Менежмент тизимининг ҳар қандай тизим ости тизимини стратегик ва тактик бошқариш учун иқтисодий таҳлил усуллари билан асосланган оқилона қарорлар қабул қилинади.

5.2 Бошқарув қарорларини қабул қилиш жараёни ва технологияси

Қарор қабул қилиш – бу ишлаб чиқаришни бошқаришни марказий бўғинидир. Қарор қабул қилиш жараёни қуйидаги кетма-кетликдаги масалаларни ўз ичига олади:

1) Муқобил қарорларни шакллантириш;

2) Муқобилларни таққослаш;

3) Энг оптимал муқобилни танлаш;

4) Танланган муқобил қарорларни реализацияси;

5) Натижаларни назорат қилиш;

Қарор қабул қилишнинг омадли ёки омадсиз чиқиши кўпинча бу жараён босқичларнинг қанчалик яхши ташкил қилинганига ва объектив шартлар, ҳамда чегаралар эътиборга олинганига боғлиқ бўлади.

Қарорларнинг муқобиллари : шакллантириш, таққсолаш ва танлов.

Муаммонинг муваффақиятли ҳал қилиниши маълум даражада имкони бўлган муқобил вариантларини қанчалик аниқ ифодаланганлиги билан боғлиқдир.

Муқобилларни қидиришда доимо бир ёки бир неча яхши салоҳиятли муқобилларни бой бериш ҳавфи мавжуд бўлади. Ўз-ўзидан маълумки, уларнинг миқдорини чегараси бор. Кўп нарса қарор қабул қилувчи шаклларнинг (ҚҚҚШ) тажрибаси ва ижодий қобилиятига ҳамда, вазиятнинг ҳолатига боғлиқ. Лекин мумкин бўлган муқобил вариантларни пухта намоён қилишга қилинган ҳаракатлар зое кетмайди.

Муқобил вариантларни таҳлил қилиш ва таққослаш учун кўпинча математик ёки статистик усуллар қўлланилади. Энг яхши муқобилни танлови эътиборга олинган мақсад ва мезонларга боғлиқ бўлади.

Қарорларни реализацияси ва натижаларни назорати **.** Қарорларнинг реализацияси танланган муқобил, белгилаб қўйилган ишларни бажарилиши-ни билдиради. Масалан, асбоб-ускуналарни сотиб олиш, янги маҳсулот ишлаб чиқаришни бошлаш, иш вақтидан ташқари вақтдан фойдаланиш, ички ва ташқи муҳитда ўзгаришларни кутиш.

Қарорнинг самарадорлиги унинг амалга оширилиш натижаларини назоратига боғлиқ бўлади. Агар исталган натижалар бўлмаса, у ҳолда жараён текширилиши унинг, ижросида ҳисоб-китобларда ёки нотўғри бошланғич асосли фаразларда ҳатоларни аниқлашга тўғри келади.

Ушбу ҳолатда вазиятни тезда тўғирлаш мумкин. Қарорларнинг реализацияси жараёни ҳар доим ҳам кетма-кет амалга оширилмайди. Одатда орқага қайтишга ва ҳаммасини бошдан бошлашга, айниқса, муқобил вариантларни ишлаб чиқишни таҳлил қилишга тўғри келади. Масалан, агар биронта ҳам муқобил вариантлар исталган натижа беролмаса, қўшимча муқобил вариантлар ишлаб чиқилиши зарур бўлади.

Қарор қабул қилишининг шарт ва чекловлари.Менежернинг барча саъй-ҳаракатларига қарамасдан қарор кутилмаган ҳолатлар туфайли муваффақиятсиз чиқиши мумкин. Баъзан ушбу вазият менежернинг иш услуби туфайли содир бўлади, масалан, унинг қарорларни тез қабул қилиши ёки оқибатларни кўра олмаслиги кабиларни келтириш мумкин.

Менежерлар ҳисобга олиши керак бўлган бошқа омил-объектив чекловларга моддий воситалар, инсоний имкониятлар, иш кучи, муддатлар, технологиялар, ахборотлар ва бошқалар киради.

Юқоридаги чекловлар туфайли менежерлар кўпинча максимал фойда олиш нуқтаи назаридан оптимал қарорни топа олмайди. Бунинг ўрнига улар ўртача қониқарли қарор билан кифояланишига тўғри келади.

Муваффақиятсиз қарорларнинг бошқа сабаби шундаки, корхоналар одатда муаяйн мезонлар бўйича оптималлаштириш ўтказиладиган доирадаги бўлимлар ҳажмидаги муаммоларни кўриб чиқади (субпозиция). Бу турли бўлимларнинг ўзларига қулай бўлиши учун қарор тайёрлашга қилинган уринишларидир. Лекин бир бўлимга қулай бўлган қарор, бошқа бўлимлар учун ноқулай бўлиши мумкин.

Шу каби хатолар кўпинча логистик тизимни жорий қилишда етарлича пайдо бўлади. Ишлаб чиқариш бўйича қабул қилинадиган қарорлар шартлари аниқлик ва муайянлик даражаларига кўра таснифланади. Бунда 3 та асосий категориялар мавжуд бўлиб, улар: аниқлик , таваккалчилик ва наониқлик.
Аниқлик ишлаб чиқариш (хизмат кўрсатиш) нинг муҳим параметр-ларини билдиради, масалан ҳаражатлар, ишлаб чиқариш қуввати ва ишлаб чиқариш эҳтиёжи бизга маълум кўрсаткичларидир. Таваккалчилик - баъзи параметрлар эҳтимоллигини билдиради.

.

Бошқарув қарорларини қабул қилиш «технологияси»га қуйидаги элементлар киради:

- Нима қилиш керак (объектнинг миқдори ва сифати)?
- Қандай ҳаражатлар қилиш керак (ресурслар)?
- Қандай бажариш керак (қайси технология бўйича)?
- Ким бажариши керак (ижрочилар)?
- Қачон бажариш керак (муддати)?
- Ким учун бажариш керак (истеъмолчилар)?
- Қаерда бажариш керак (жойи)?
- Бу нима натижа беради (иқтисодий, ижтимоий, экологик, техник самараси)?

Агар сиз барча саволларга жавоб берган бўлсангиз ва уларни вақт, ресурслар ва ижрочилар бўйича бир-бирига боғлаган бўлсангиз, демак қарор қабул қилиш технологиясини ишлаб чиққан бўласиз. Бунда албатта юқорида кўриб чиқилган талаб ва услубларни қўллашингиз керак бўлади. Қарор қабул қилиш босқичлари ва операцияси:

1) бошқарув муаммолари ёки вазифасини аниқлаш;
2) мақсадни белгилаш;
3) зарурий ахборотларни йиғиш;
4) ахборотларни таҳлил қилиш;
5) муаммоларнинг бошланғич тавсифларини аниқлаш;
6) бошқарув мезони ва мақсадини ойдинлаштириш, уларнинг якуний шаклини шакллантириш;
7) муаммоли вазиятларнинг шакллантирилган моделларини асослаш ва қуриш;
8) муаммоларни ҳал этишнинг муқобил вариантларини ишлаб чиқиш;
9) қарор услубини танлаш;
10) танланган қарорни иқтисодий асослаш;
11) ижрочилар ва бошқарув органлари билаи қарор тўғрисида келишиш;
12) қарорни якуний шакллантириш ва тасдиқлаш;
13) қарорнинг ижросини ташкил қилиш;
14) қарорнинг ижросини назорат қилиш;
15) иш сифатини ошириш, ресурсларни тежаш ва ўз муддатида бажарилишини рағбатлантириш;
16) қарорни қабул қилувчи шахслар билан қайта алоқани ўрнатиш ва зарурият туғилганда мақсад ва вазифаларга тузатиш киритиш.

Ҳар бир босқич бир нечта операциялардан ташкил топади. Масалан, биринчи «бошқарув муаммоларини юзага чиқариш» босқичи қуйидаги операцияларни бажаришни талаб қилади:

1.1. Объект ёки ҳолатни сифат ва ресурс кўрсаткичлари бўйича таҳлил қилиш.
1.2. Объект самарадорлигини ушбу соҳа бўйича дунёда эришилган муваффақиятлар билан солиштириш.
1.3. Таҳлил қилинаётган объектлар кўрсаткичлари ўртасидаги тафовутларни аниқлаш.
1.4. Адабиётлар ва патент фондларини, ЙТИ ҳақидаги ҳисоботларни, реклама ва истеъмолчилар эътирозларини таҳлил қилиш.
1.5. Ишлаб чиқаришнинг ташкилий техник даражасини таҳлил қилиш.
1.6. Объектни ривожлантириш йўналишларини шакллантириш ва ҳ.к.

Бошқарув қарорларини ишлаб чққиш жараёни бошқарув жараёнининг бир қисми бўлиб ҳисобланади.

Ишлаб чиқаришнинг асосий, ёрдамчи ва хизмат кўрсатиш жараёнлари бошқарув жараёнларини ташкил этади. Бу ерда меҳнат предмети сифатида бошқарув қарорлари,

ахборот, меъёрий-техник ёки бошқарув ҳужжатлари намоён бўлади. Агар бажариладиган операциялар бошқарув меҳнатининг ҳар қандай предметлари параметрларини ўзгартиришга қаратилган бўлса, у ҳолда бу жараён асосий жараён ҳисобланади. Хизмат кўрсатувчи бошқарув жараёнларига жамғариш, назорат ва узатиш каби меҳнат предмети жараёнлари киради. Ёрдамчи жараёнларга - асосий ва хизмат кўрсатувчи жараёнлар; тайёрлаш, ўзлаштириш ёки техник қурилмаларни таъмирлаш учун зарурий шарт-шароитларни яратиб берувчи барча жараёнлар киради.

Ҳар қандай жараёнларни лойиҳалаштириш - ишлаб чиқаришнинг технологик ва функционал вазифаларини чуқурлаштириш бўйича ишланмалар ва олиб борилган таҳлиллар асосида амалга оширилади.

Пропорционаллик, узлуксизлик, параллеллик, ритмлилик, шунингдек, меҳнат предметлари(деталлар, ахборотлар, ҳужжатлар ва ҳ.к.) ҳар қандай жараёнларни самарали ташкил этишнинг асосий принциплари бўлиб ҳисобланади.

Бошқарув қарорларини қабул қилиш учун фойдаланиладиган ахборот сифатига қуйидаги талаблар қўйилади:

- ўз вақтидалилик;
- ишончлилик;
- етарлилик;
- ахборот тизимининг мужассамлиги;
- ҳуқуқий асосланганлик,
- фойдалана олишнинг кенг қирралилиги;
- йиғиш, қайта ишлаш ва узатишни тезкорлик билан амалга ошириш;
- кодлаш имконияти;
- ахборотнинг долзарблилиги.

Менежмент тизимининг самарали фаолият олиб боришини таъминловчи омиллардан бири бошқарув қарорларини тўғри расмийлаштириш ҳисобланади.

Ҳужжат шаклида бошқарув қарорлари ёзма, электрон воситаларда расмийлаштирилади, ёхуд вербал йўллар билан узатилади.

Ҳужжатларни таснифлаш қуйидаги асосий белгилар бўйича амалга оширилади:

а) меъёрий-услубий таъминот бўйича-халқаро, давлатлараро, ҳудудий, иерархия даражасида;

б) ҳужжатнинг ҳуқуқий статуси бўйича-бажарилиши шарт (қонунлар, стандартлар, буйруқлар, фармойишлар, дастур, режа) ва тавсия этиладиган (инструкция,методика,тавсиянома);

в) таркиби бўйича-техник (инвестицион лойиҳалар), конструкторлик-технологик ҳужжатлар,иқтисодий(техник-иқтисодий, молиявий, бухгалтерия, солиқ ҳужжатлари, бизнес-режа), ташкилий (ташкилий лойиҳалар, низом, ташкилий тизим, баённома, йўриқнома ва ҳ.к.).

Корхона ҳужжатларида ҳужжатнинг мақсади, ишлаб чиқиш учун асос, мақсадни(вазифани) ҳал этишда амал қилиш керак бўладиган илмий ёндашув ва тамоиларига таяниш, улардан фойдаланиш меъёрлари ва қоидалари, ахборот истеъмолчиси, иш сифатига талаб, ресурсларни иқтисод қилиш, ахборот манбалари, муддати, санкцияси каби мажбурий белгилари бўлиши керак.

Барча ҳужжатларда «асосий қоидалар» ва «ахборот таъминотлари» бўлими бўлиши керак.

«Асосий қоидалар» бўлимининг тахминий таркиби қуйидагича бўлиши керак:

- қарор ишлаб чиқиш учун асос;
- долзарблилик;
- ҳужжатлар мақсади;
- асосий терминлар;
- ҳужжатларни қўллаш ҳудуди(ким учун мўлжалланган);
- ҳужжатларни қўлланиш ҳолатини назорат қилиш органи;
- ҳужжат талабига амал қилиниши бўйича жавобгарлик.

«Ахборот таъминоти» бўлимининг тахминий таркиби:

- ҳужжат ишлаб чиқишда фойдаланиладиган ахборотлар таснифи;
- ахборотларга талаб;
- ахборт олиш манбалари;
- ахборотларни йиғиш, қайта ишлаш, узатиш, тўплаш ва фойдаланишда фойдаланиладиган техник ва технологик қурилмалар.

Ҳужжатларни баҳолаш қуйидаги сифат мезонлари асосида амалга оширилади:

1) ҳужжатнинг комплекслилиги бунда техник, экологик, эргономик, иқтисодий, ҳуқуқий, ташкилий ва бошқа муаммолар кўриб чиқилади;
2) ҳужжат экологик, хавфсизлик, ўринбосарлик, ҳуқуқий химояланганлиги бўйича халқаро талабларга жавоб бериши керак;
3) ҳужжат ишлаб чиқилаётганда қўлланилган илмиқ ёндашувлар (тизимли, маркетинг.функционал ва ҳ.к.) асосида;
4) ҳужжатлар ишлаб чиқилаётганда қўлланиладиган замонавий услублар (функционал қийматлар таҳлили, моделлаштириш, прогнозлаш ва ҳ.к.);
5) бошқарув қарорларининг иқтисодий асосланганлиги;
6) ҳужжатнинг такрорланиб туриши, унинг истиқболли қўлланилиши масштаби;
7) ҳужжатни тасдиқловчи ва маъқулловчи органлар;
8) ҳужжатларни расмийлаштиришда амалга қилинадиган тушунчаларнинг бир маънолилиги, аниқлилиги, етарлича баён этилиши, стандартлар даражасида амал қилиши.

Юқоридаги сифат мезонларига жавоб берувчи ҳужжатлар ички ва ташқи бозорда рақобатбардош бўла олади.

5.3. Бошқарув қарорларининг сифат ва самарадорлик даражасини белгиловчи параметрлар ва шароитлар

Бошқарув қарорларининг сифат даражаси- бу уларни амалга оширилишини таъминловчи ва истеъмолчилар талабини қаноатлантирувчи қарор параметрлари йиғиндисидир.

Тизимнинг «кириш» тизими муаммолар ҳарактерини ифодалайди.

Тизимнинг «чиқиш» тизими эса- қарорни миқдорий, сифатий белгиларини ва кўзланган натижаларга эришиш учун қилинадиган риск даражасини акс эттиради.

Тизимнинг «ташқи муҳит компонентига» бошқарув қарори сифатига таъсир қилувчи корхонанинг микро ва макро муҳити ҳамда ҳудуд инфратузилмаси омиллари киради. Бу омилларга халқаро интеграция, мамлакатдаги сиёсий вазиятлар, иқтисодий, техник,ижтимоий-демографик, табиий-иқлимий, маданий ва бошқа омиллар кирса,ҳудуд инфратузилмаси омилларига, бозор инфратузилмаси,атроф муҳитни мониторинг қилиш, ижтимоий инфратизим, саноат, транспорт, алоқа ва ҳ.к., фирманинг бошқа фирмалар билан алоқасини тавсифловчи омиллар киради.

Қарорлар қабул қилиш жараёни : ишга тайёрланиш; муаммони аниқлаш ва мақсадларни шакллантириш; уни қайта ишлаш; ресурслар билан таъминлашнинг самарали йўлларини аниқлаш; вазифаларни шакллантириш; керакли ҳужжатларни тайёрлаш; вазифаларни амалга ошириш каби операцияларни ўзида жо этади.

Тизимли ёндашувлар усулини бошқарув қарорларини қабул қилиш жараёнларига қўллаш муаммолар таркибини аниқлашга, уларни ҳал қилиш тизимини ишлаб чиқишга, тизимлар компонентларининг ўзаро алоқасини ва уларни такомиллаштириш имкониятларини излаб топишга имкон беради.

Бошқарув қарордарини ишлаб чиқиш омиллари ва вақтини тежашни такомиллаштириш мақсадида «қора яшиклар» компоненти таклиф этилади.

Бунда биринчи навбатда биз эришадиган мақсадларимизни ва қарор ўз ичига оладиган параметрларни аниқ белгилаб олишимиз керак бўлади.

Бошқарув қарорларининг сифат параметрларига ушбулар киради:

- энтропия кўрсаткичи яъни муаммоларнинг миқдорий ноаниқлиги. Агар муаммога фақатгина сифат томонидан миқдорий кўрсаткичларсиз ёндошилса, у ҳолда энтропия кўрсаткичи бирга яқинлашади. Агар муаммонинг барча кўрсаткичлари миқдорий жиҳатдан ёритилса, энтропия кўрсаткичи нолга яқинлашади.
- инвестиция киритишнинг риск даражаси;
- қарорни сифат, сарф ва муддат кўрсаткичлари бўйича амалга ошириш эҳтимоллиги;
- мувофиқлик даражаси (ёки прогнознинг аниқлилик даражаси, апроксинация коэффициенти).

Бошқарув қарорларининг сифат параметрлари ва унинг самарадорлик кўрсаткичлари (минимал самарадорлик меъёри белгилаб олинади) аввалдан қатъий белгилаб олинганидан кейин, қарорнинг самарадорлилиги ва сифатига таъсир этувчи ташқи муҳит омиллари таҳлил қилинади. Ундан сўнг тизимнинг «чиқиш» параметрлари таҳлил

қилинади ва уларни яхшилаш ва чиқувчи ахборотлар сифатини ошириш бўйича чора-тадбирлар қабул қилинади.

«Чиқиш» талаблари ойдинлаштирилиб олинганидан кейин, қарор сифати ва самарадорлигига таъсир этувчи «ташқи муҳит» омиллари ойдинлаштирилади. Бошқарув қарорларини қабул қилиш жараёнлари параметрларини таҳлил қилиш, уни яхшилаш бўйича чора-тадбирларни қабул қилиш ва бевосита қарор қабул қилишга киришиш мумкин бўлади.

Бошқарув қарорларнинг сифат ва самарадорлигини таъминлашнинг асосий шартларига қуйидагилар киради:

- бошқарув қарорларини қабул қилишга менежментнинг илмий ёндашувларини қўллаш;
- бошқарув қарорларининг самарадорлигига иқтисодий қонунларнинг таъсирини ўрганиш;
- қарор қабул қилувчи шахсни қарор ишлаб чиқиш тизимини тавсифловчи «чиқиш», «кириш», «ташқи муҳит» ва «жараёнлар» каби параметрлари ҳақидаги сифатли ахборотлар билан таъминлаш;
- ҳар бир қарорни қабул қилишда функционал-қийматли таҳлил, прогнозлаш, моделлаштириш ва иқтисодий асослаш каби услубларни қўллаш;
- муаммоларни таркибларга ажратиш ва мақсадлар дарахтини қуриш;
- қарорлар вариантларининг кўп вариантлилигини ва солиштирувчанлигини таъминлаш;
- қабул қилинаётган қарорларни ҳуқуқий асослаш;
- ахборотларни йиғиш ва қайта ишлаш, қарорларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш жараёнларини автоматлаштириш;
- сифатли ва самарали қарорларни рағбатлантириш тизимини ишлаб чиқиш;
- қарорларни амалга ошириш механизмини юзага келтириш.

Бошқарув қарорларининг сифат ва самарадорлигини оширишнинг юқорида баён этилган шартларини амалга ошириш ўта мураккаб ва бу жуда қиммат турадиган фаолиятдир. Ушбу шартларни тўлиқ танлаш баҳоси қиммат бўлган объектлар бўйича бошқарув қарорлари қабул қилинаётган даврда амалга ошиши мумкин.

Рақобат ҳар бир инвестордан бошқарув қарорларининг сифат ва самарасини оширишни талаб қилади. Шунинг учун ҳозирги кунда қарорлар сифат ва самарадорлик даражасини оширишнинг юқорида қайд этилган шартларини менежмент тизимини автоматлаштириш асосида ҳам ҳал қилиш мумкин.

Бошқарув қарорларини таҳлил қилиш

1) Илмий ёндашувлар ва тамойилларни менежментнинг бошқа функциялари каби таҳлилга ҳам қўллаш мумкин. Таҳлилнинг махсус тамоилларига қуйидагилар киради:
2) Таҳлилнинг бирлик ва синтез тамоили таҳлил қилинаётган мураккаб ҳодисаларнинг хусусиятларини ва уларнинг ўзаро боғлиқлигини чуқур ўрганиш мақсадида ушбу ҳодиса ва предметларни таркибий қисмларга ажратишни афзал кўради;
3) илғор звенони ажратиш тамоили эса мақсадни белгилаш ва бу мақсадларга эришиш услубларини аниқлашни кўзлайди. Бунда ҳар доим асосий звено омилли

таҳлил ва муаммоларни тизимлаш усулларини қўллаш учун ажратиб олинади;

4) таҳлил вариантларини ахборот олиш ҳажми, сифати муддати, услуби ва таҳлил объектларини қўллаш шартлари бўйича таққослана олишни таъминлаш тамоили ;

5) таҳлилнинг оперативли ва ўз вақтидалик тамоили қисмли жараёнлар (пропорционаллик, параллеллик, узлуксизлик ритмлилик ва бошқалар)ни ахборотли таъминотни кодлаш ва автоматлаштириш, ахборот ва таҳлил услублари сифатини ошириш тамоилларини оқилона ташкил этиш ҳисобга бажарадиган ишларнинг вақтини қисқартиришга йўналтирилади;

6) миқдорий аниқлик тамоили, а) бошқарув қарорлари ва муқобил вариантларни таққосланувчанлигини ва энг оптималлик имкониятини таъминлаш; б) менежмент тизими компонентлари ўртасидаги алоқаларни, в) қарор қабул қилишдаги ноаниқлик ва риск даражасини миқдорий акс эттиришни кўзлайди.

Таҳлил услублари ва усуллари таснифи ва уларни қўллаш доираси-расмда келтирилган.

Таҳлил усуллари моҳиятини кўриб чиқамиз.

Таққослаш усулифирма ишини баҳолаш, режа кўрсаткичларидан четланишларни аниқлаш, уларнинг юзага келиш сабабларини аниқлаш ва резервларни аниқлашга имкон беради.

Таҳлилда таққослаш усулининг қуйидаги асосий турларидан фойдаланилади:

- ҳисобот кўрсаткичлари билан режали кўрсаткичлар;
- режали кўрсаткичлар билан келгуси давр кўрсаткичлари;
- ҳисобот кўрсаткичлари билан аввалги давр кўрсаткичлари;
- ҳар кунги иш кўрсаткичлари;
- тармоқ маълумотлари билан таққослаш;
- ушбу корхона техник даражаси ва маҳсулот сифати даражаси кўрсаткичларини шунга ўхшаш корхонанинг кўрсаткичлари билан таққослаш.

Таққослаш услуби таққосланадиган кўрсаткичлар (баҳолаш бирлиги, календар муддатларни таққосланувчанлиги, мавсумий хусусиятлари ва худудий фарқлар, географик шароит ва ҳ.к.)ни солиштиришни таъминлашни талаб қилади.

Индекс усулимураккаб ҳодисалар, ўлчаш имконияти бўлмайдиган алоҳида элементларни ўрганишда қўлланилади. Индекс кўрсаткичлари режа вазифаларини бажариш, ҳодиса ва жараёнлар динамикасини аниқлашни баҳолаш учун зарурдир.

Баланс усули ўзаро боғланган хўжалик фаолияти кўрсаткичларини уларнинг ўзаро таъсирини ўлчаш ва ойдинлаштириш, шунингдек, ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш резервларини ҳисоб-китоб қилиш мақсадида солиштиришни кўзлайди. Таҳлилнинг баланс усулини қўллашда алоҳида кўрсаткичлар ўртасидаги боғлиқлик турли хил солиштиришлар натижасида олинган натижалар якуний шаклида акс эттирилади.

Занжирли ўрин алмаштириш усули умумлаштирувчи кўрсаткичларининг тузатиш критилган қийматларини омилар базис қийматини кетма-кетликда алмаштириш йўли билан олишни ўз ичига олади.

Занжирли ўрин алмаштириш усулида иккита ёнма-ён турган кўрсаткичлар қийматини солиштириш, базис қиймати ҳақиқий қийматга алмаштириладиган омилларнинг умумлаштирувчи кўрсаткичга таъсирини ҳисоблашга имкон беради.

Бартараф этиш усули бошқа омиллар фаолиятини инкор қилувчи ишлаб чиқариш хўжалик фаолиятининг умумлаштирувчи кўрсаткичларига бошқа омилнинг таъсирини ажратиб кўрсатишга имкон беради.

График усули хўжалик фаолиятлари ва кўрсаткичларини ҳисоблаш ва таҳлил қилиш натижаларини расмийлаштиришни намоён этиш воситаси бўлиб ҳисобланади.

Иқтисодий кўрсаткичларининг график кўриниши белгиланган мақсад (таққослаш диаграммаси, хронологик ва назорат-режа графиги) бўйича, шунингдек қуриш имконияти(устунли, айланали, ҳажмли, координатли, чизиқли ва ҳ.к.) билан фарқ қилади.

Функционал қийматли таҳлил(ФҚТ) - объект ҳаётийлик цикли учун сарфланадиган бирлик ҳаражатларнинг фойдалилик самарасини ошириш мақсадида қўлланиладиган тадқиқотлар тизими усулидир. ФҚТни ўтказишнинг хусусияти лойиҳалаштирилаётган объектда аниқ шароитларда бажарилиши керак бўлган, функциялар тўпламини аниқлашдан иборатдир.

Таҳлилнинг Иқтисодий математик усули (ИМУ) юзага келган ёки режалаштирилган иқтисодий шароитларда хўжалик қарорининг энғ яхши оптимал вариантларини танлаш учун қўлланилади.

ИМУдан фойдаланиш орқали ҳал этиш мумкин бўлган иқтисодий таҳлил вазифаларининг намунавий рўйхати келтирилади:

- ИМУ орқали ишлаб чиқилган маҳсулот ишлаб чиқариш режасини баҳолаш;
- хўжалик дастурлари, уни цехлар, жиҳозлар ва маҳсулот миқдори бўйича тақсимлашни оптималлаштириш;
- хўжалик ресурсларини тақсимлаш, материалларни бичишни оптималлаш;
- маҳсулот таркибий қисмларини ва жиҳозларнинг технологик воситаларини унификация (бир хиллаштириш) даражасини қулайлаштириш;
- корхона, цех, участка ва ҳ.к.ларнинг оптимал ҳажмида белгилаш;
- маҳсулотнинг оптимал ассортиментини аниқлаш;
- завод ички трансопрти, омборларнинг жойлашишини ўта оқилона йўналишини белгилаш;
- оптимал қарор натижаси билан боғлиқ ички йўқотишларини аниқлаш..
  Қуйида таҳлил услубларини кўриб чиқамиз.

Маълумот ва гуруҳлаштириш услуби. Маълумот ишлаб чиқариш хўжалик фаолияти умумий натижаларининг турли омилларини умумлаштирувчи кўрсаткичга олиб келишни кўзлайди.

Ўрганилаётган воқеликлар орасидан ҳарактерли гуруҳларни у ёки бу белгилари бўйича ажратиб олишни ўз ичига олади.Гуруҳлаштирилган маълумотлар жадвал кўринишида расмийлаштирилади. Бу каби жадвал ўрганилаетган воқелик ва жараенларни рақамли кўринишда оқилона баен қилишни акс эттиради.

Абсолют ва қиёсий ўлчамлар услуби Абсолют ўлчамлар иқтисодий воқеликнинг ҳажмин ифодалайди Қиесий улчамлар режа вазифаларини бажарилишини, меъёрларга амал қилиш, ўсиш ва кўпайиш, тизим, интенсивлик кўрсаткичларй даражасини ҳарактерлайди.

Ўртача ўлчаш услуби оммавий, бир турдаги, иқтисодий воқеликни умумлаштиришни тавсифлаш учун фойдаланилади.

Синчковлик ва умумлаштириш усули. Синчковлик умумий кўрсаткичларини қисмларга ажратиш йўли билан олиб борилади. Мураккаб кўрсаткичларни алоҳида таркибий қисм ва омилларга ажратиб олиш билан, уларнинг ҳар бирини бу кўрсаткичларга таъсири аниқланади.

Умулаштириш бутун қисмлар, фаолият якунлари ва алоҳида бўлинмалар ўртасидаги алоқаларни намоён қилади ва уларнинг умумий натижаларга таъсири даражасини аниқлайди.

5.4. Қарорлар назарияси. Муқобил вариантларни танлаш ва баҳолаш

Қарорлар назарияси қарор қабул қилиш жараёнига умумий ёндошишни ифодалайди. У ишлаб чиқаришни бошқариш соҳасида кенг доирада қўлланилиши мумкин, улардан ишлаб чиқариш қуввати ҳажмини режалаштириш, маҳсулот ишлаб чиқариш ёки хизмат кўрсатиш, асбоб ускуналарни танлаш, ишлаб чиқаришни жойлаштириш.

Қарор қабул қилувчи шахс (ҚҚҚШ) бундай ёндошувни қўллаган ҳолда:

1) бўлғуси объектив шартларни аниқлаши (масалан, талаб паст, ўртача ёки юқори бўлади: имзоланган шартномалар сони 1,2 ёки 3 та бўлади, янги маҳсулот рақабини тақдим этиш ёки этмаслик)

2) Ҳеч нарса қўлламай кутиш керак бўлган муқобил вариантлар рўйхатини ишлаб чиқиши;

3) Ҳар қандай бўлғуси шартларда барча муқобил вариантларни ўз харажатларини қоплашини аниқлаши ёки тахминан баҳолаши;

4) Агар иложи бўлса, ҳар қайси бўлғуси шартнинг эҳтимоллигини (даражасини) баҳолаши;

5) Муқобил вариантларни қарорнинг танланган мезони бўйича баҳолаш (масалан, келиши мумкин бўлган максимал фойда) ва улар ичидан энг яхшисини танлаши керак.

Муқобил вариантни баҳолаш кутилаётган бўлғуси шартлар билан алоқадор аниқлик даражасига боғлиқ ҳолда фарқланади. Бу ерда яна 3 та вариант мавжуд бўлади: аниқлик, риск (таваккалчилик) ва ноаниқлик.

Қарор қабул қилиш шартлари.Аниқлик шартида қарор қабул қилиш.

Бўлғуси мумкин бўлган шартларнинг қай бири амалга ошиши аниқ маълум бўлганда, қарор нисбатан деярли оддий бўлади. Бунақа шартларда ўзини энг кўп оқлайдиган муқобил вариантни танлаш керак. Бу вазиятни қуйидаги мисол билан изоҳлаш мумкин.
Энг яхши муқобилни танлаш. 15.1. жадвалда берилганлар асосида талабнинг 1) паст; 2) ўрта; 3) юқори бўлиши аниқ бўлса, энг яхши муқобил вариантни аниқланг.

Ноаниқлик шартида қарор қабул қилиш. Қарор қабул қилиш шартларининг қарама-қарши варианти бу тўлиқ ноаниқлик яъни турли шарт-шароитлар эҳтимоли тўғрисида мутлақо ҳеч қандай ахборот йўқ. Бу ҳолатда қарорнинг 4 та мезони бўлиши мумкин: максимал, максимакс Лаппас ва энг кам зиён (зарар) мезонлари. Бу мезонларни қуйидагича анқлаш мумкин.

Максимал (maximin) – ҳар қайси муқобил вариант учун ўзини қоплаши энг минимал бўлиши мумкин бўлганини аниқланг ва улар ичидан энг яхши қабилида муқобил вариантни танланг. Максимакс (maximax) – ўзини қоплаши энг яхши бўлиши мумкин бўлган муқобил вариантларни аниқланг ва улар ичидан ҳам энг яхшисини танланг.

Лаппас критерийси (мезони) (Laplace) – ҳар қайси муқобил вариант-нинг ўртача ўзини қоплашини аниқланг ва энг яхши ўртача муқобил вариантни танланг.

Энг кам зиён (зарар) критерийси (мезони) (minimax regret) – ҳар қайси муқобил вариантнинг кўрсатиши мумкин бўлган ёмон (минимал) натижаларни аниқланг ва улар ичидан яхши натижали вариантни танланг.

Максимин мезони ўз моҳиятига кўра пессимистикдир, чунки ҳар қайси муқобил вариант учун мумкин бўлган барча натижалар ичидан фақат энг ёмони ҳисобга олинади. Бундай ёндошув, гарчи, амалдаги натижа у даражада ёмон бўлмаса ҳам кафолатланган минимумни белгилайди.
Максимакс ёндошув – бу оптималистик хужумкор стратегия: бу ерда энг яхши натижадан ташқари ҳеч қайси мумкин бўлган натижа ҳисобга олинмайди.

Ушбу барча критерийларнинг (Лаплас мезонларидан бошқа) асосий заиф томони шундаки, барча натижалар эмас, фақат энг ёмонлари (минималлари) ёки аксинча, энг яхшилари ҳисобга олинади. Шунинг учун ахборотларнинг бир қисми йўқотилади.

Лаплас мезонларининг шундан иборатки, барча шартлар тенг эҳтимолли деб ҳисобланади. Бироқ аниқ ҳолатларда маълум ҳолатларда ушбу усуллардан ҳар бири ўзининг қарорни ишлаб чиқаришда ёрдам берадиган афзалликларига эга бўлади.

Таваккалчилик шартида қарор қабул қилиш. Аниқлик ва ноаниқлик орасида ҳар бир шартнинг пайдо бўлиш эҳтимоллигини баҳолаш мумкин бўлган товаккалчиликка асосланган қарор қабул қилиш ҳолати мавжуд бўлади.

Бундай ҳолатларда кенг қўлланиладиган ёндошув кутилаётган фойда мезонларидир.

Кутилаётган фойда ҳар бир муқобил вариант учун ҳисобланади ва шундан кейингина энг катта кўрсаткичли муқобил вариант танлаб олинади. Кутилаётган фойда

ҳар бир муқобил фойдасининг қийматлари йиғиндисини ташкил этади, шу билан бирга ҳар бир қиймат тегишли шарт эҳтимоллиги нуқтаи-назаридан тарозига солинади.

Шу тарзда, кутилаётган фойда мезонларининг ишлатиб, ҳар қайси муқобил вариантдан келиши мўлжалланган фойда қийматини аниқлаш, ҳамда энг катта қийматли фойда келтирувчи вариантни танлаш мумкин.

5.5. Ишлаб чиқариш ва маркетинг қарорлари: зиддият ва компромисс

Ишлаб чиқариш функциялари қарорларини қабул қи-лишда жиддий таъсир этиб, уни ташкил этиш бўйича ва ундан кўриладиган самарага (айниқса, ташкилот ривожланиши танлашда, унинг инфраструктурасини, ишлаб чиқаришга инвестицияларни амалга оширишда) узоқ муддатда эришилади ва ташкилотнинг яшаб қолишда, муваффақиятли фаолиятда муҳим ролқ ўйнайди.

Ишлаб чиқариш менежерлари ташкилот қарорларини қабул қилишга унинг бошланғич босқичидан жалб этилиши зарур. Қарорлар мисол учун ишлаб чиқариладиган маҳсулотни танлаш, ташкил этувчи компонентларни четдан олиш бўйича бўлиши мумкин. Инвестиция ҳажми, техник жиҳозлар, ишчи кучи ташкилотнинг узоқ муддатли мақсад ва вазифаларига мувофиқ бўлиши керак.

Кўп йиллар давомида жаҳон бозорида вазият шундай юзага келдики, бунда корхоналарга ўзлари ишлаб чиқараётган маҳсулотлари ассортиментини кенгайтириш билан, талабни тўлиқроқ қондириш фойдали бўлиб қолиб, бу мақсад улар фаолиятининг асосий маркетинг стратегиясига айланди.

Маркетинг нуқтаи назаридан қанчалик кўп маҳсулот ишлаб чиқарилса, шунчалик аниқ устунликка эришиш кўпроқ мукин бўлади, ишлаб чиқариш нуқтаи назаридан эса, тескариси ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар доираси қанчалик тор бўлса, ишлаб чиқариш қувватларини шунчалик самарали ишлатиш мумкин. Маҳсулот ассортименти шундай танланиши керакки, мавжуд технологик жиҳозлар самарали фойдаланиши мумкин бўлсин.

Мисол, вазият шу билан мураккаблашадики, одатда ишлаб чиқариш менежерлари ўз функцияларини самарали бажаришлари учун цехдаги махсус таълим олмаган ишлаб чиқариш ходимларини жалб этилади. Амалда уларнинг мажбуриятларига узоқ муддатли стратегияларни ҳисобга олинмайдиган кундалик ишлаб чиқариш жараёнларини бошқариш киради. Шунинг учун юқори звено раҳбарлари доимо корхонанинг ривожланиши стратегик мақсадларига эришишига қизиқишлари туфайли маркетинг ва ишлаб чиқариш қарорлари ўртасида компромисга эришилади.

Сотув ва маркетинг бўлимлари учун самарадорлик махсулотлар турига боғлиқ бўлмаган сотилган маҳсулотлар умумий ҳажми билан аниқланади. Лекин ишлаб чиқаришда харажатлар маҳсулот ассортиментига боғлиқ бўлади. Шунинг учун ҳар хил

турдаги сотилган маҳсулотлар ҳажми ва маълум вақт оралиғида ишлаб чиқилиши мумкин бўлган маҳсулотлар ҳажми ўртасидаги пропорцияни сақлаш муҳим. Маркетинг бўлими доимо ишлаб чиқариш фаолиятига таъсир этувчи омиллар, яъни ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар ҳажми ёки ўзгаришлар таркиби ҳақида маълумотларга эга бўлиўи зарурки, бозордаги ўзгаришлар ва улар ортидан ишлаб чиқариш қобилиятлари ўртасидаги алоқа сақланиб қолсин. Ўз навбатида ишлаб чиқариш менежерлари ишлаб чиқариш да ресурсларни шундай маҳсулотлар ишлаб чиқаришга йўналтиришлари керакки, бундай маҳсулотларга бозорда талаб катта бўлиб, корхонанинг фаолияти юқори самарадорликка эришсин.

Қарор қабул қилиш ишлаб чиқариш ва операцияларини бошқаруви-нинг асосий қисмидир.

Қарорлар назарияси – бу қарор қабул қилишга умумий ёндошувдир. Қарорлар назарияси таснифлаш мумкин бўлган турли усулларни ўз ичига олади. Ҳал қилинадиган муаммоларни таҳлили учун кўргазмали график инструментлари – турли график боғлиқлик турлари қарорлар дарахти ва бошқалар мавжуд.

Корхоналарнинг бозорга чиқишида технологиянинг эгри ривожланиши ва эгри ўқув машғулотлари кўпинча стратегик аҳамият касб этади, айниқса, корхона ўз ўрнини тез забт қилмоқчи бўлган ҳолларда. Бозор улушининг ортиши қўшимча ишлаб чиқариш ҳажмини барпо қилишга, бир бирлик маҳсулотнинг таннархини кичрайтиришга ва бу жараёнда қўшимча рақобатбардош ҳусусиятларини орттиришга олиб келади.

Назорат учун саволлар:

1. Ишлаб чиқариш ва маркетинг қарорларининг фарқи нимада?
2. Компромис тушунчасини изоҳлаб беринг.
3. Қарорлар қабул қилишга қанақа омиллар таъсир этади?
4. Қарор қабул қилишдаги моделларни айтиб беринг.
5. Талабнинг эгри ҳаётий жараёни нима?
6. Меҳнат харажатлари материал харажатларига нисбатининг 3 омилини биласизми?

4 –мавзу.Автомобиль йўллар корхоналарида йўл қурилиш ишлар режасини ташкил этиш асослари

Режа:

4.1. Автомобиль йўллар корхоналарида йўл қурилиш ишларини режалаштириш асослари.

4.2. Йўлларни сақлаш ишлари бўйича режалаштириш

4.3. Йўл қурилиш ишларини режалаштиришнинг мақсади ва вазифалари

4.1. Автомобилқ йўллар корхоналарида йўл қурилиш ишларини режалаштириш асослари.

Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий ва ижтимоий ривожлантириш режалари дастурининг асосий бўғинларидан бири, бу республикада йўл хўжалигини ривожлантириш режаси ҳисобланади.

Мамлакат транспорт системаси муаммоларини ҳал қилишда - бу режалар автомобилқ йўллари тизимини ривожлантириш ва техник мукаммаллаштиришда бир қанча чора-тадбирларни амалга оширилишини талаб қилади. Асосий тадбирларга янги автомобилқ йўлларини қуриш, амалдаги йўлларни қайта қуриш, реконструкция қилиш, шунингдек уларни таъмирлаш ва сақлаш ишлари киради.

Йўл хўжалигини ривожлантириш режаларини ишлаб чиқарилаётганда мақсадли-дастурий ёндашув, узоқ муддатлилик, узлуксизлик каби умумий ривожланиш принципларига риоя қилинади.

Режалаштиришнинг мақсадли-дастурий ёндашуви бу халқ хўжалигининг барча тармоқларини режалаштиришда охирги мўлжал бу унинг оқибатида қайд этиладиган кўрсаткичлардир.

Автомобил йўлларини бошқариш тизимида режалаштиришнинг асосий вазифалари халқ хўжалиги ва аҳолини юқори сифатли ва каровли автомобил йўллари тизимини яратиш бўлиб, бу орқали автомобилда ташувларга бўлган талабни қондиришдан иборат. Бу мақсадларга эришиш учун кенг мақсадли вазифа-дастур мажмуаларини тузиш ва уларни амалга оширишнинг босқичма-босқич режаларини яратиш керак.

Жумладан:

Халқаро, давлат ва маҳаллий аҳамиятдаги автомобил йўллари тизимини яратиш;

Барча қишлоқ аҳоли пунктларини умумий тизимдаги қаттиқ қопламали автомобил йўлларига чиқишини таминлаш;

Тизимдаги барча автомобил йўллари ҳолатини, уларга белгиланган меъёрий ҳужжатлардаги /СН и П/ талабларга мослаштириш;

Автомобил йўлларини тамирлаш ва сақлашнинг юқори сифатини таминлаш;

Узоқ муддатлилик режалаштириш, йўл хўжалигининг ривожлантириш режаси асоси, бошқа тармоқлардаги каби узоқ муддатлардаги келажакка мўлжалланади. Узоқ муддатли режалаштиришсиз, давлатнинг иқтисодий ривожлантириш, илмий техникавий прогрессни ва қурилиш, ишлаб-чиқаришнинг асосий муаммоларини ҳал этиб бўлмайди. Шунинг учун режалаштиришнинг асосий тамойилларидан бири бу ижтимоий-иқтисодий ва илмий техникавий ривожланишга асосланган истиқболни ҳисобга олган режалар дастурини яратиш зарур.

Йўл хўжалигида истиқбол режалари 20 йилга мўлжалланган бўлиб, унда давлатнинг келажакдаги ижтимоий-иқтисодий ривожланиши илмий-таҳлилий ривожланиш босқичлари асос қилиб олинади.

<u>Узлуксизлик режалаштируви</u> – бу халқ хўжалиги тармоқларини ривожлантиришда келажакдаги автомобил йўллари тизими истиқболини ҳисобга олиб, бошқа йўналишдаги тармоқларнинг ривожлантириш режаларини яратишда асос бўлиб хизмат қилиш.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари асосида Республика автомобил йўлларини қуриш, қайта қуриш ва таъмирлаш, ўрта таъмир режалар дастури 2006-2010 йиллар ишлаб чиқиб тасдиқланган.

Ушбу тасдиқланган қарор асосида компания тизимидаги корхона ва ташкилотлар ўзларининг йиллик иш режаларини тузиб чиқиб, компания бошқаруви тизимига тақдим этиб тасдиқлайди.

Йўл қурилишида ишлаб чиқариш тамойиллари ва ташкил этиш масалалари режасини яратишда асос бўлиб қуйидагилар хизмат қилади:

- асфалкт ва цемент-бетон заводлари, тош материалларини ишлаб чиқариш, битум ва эмулсия базалари, темир бетон заводи ва майдонлари қуввати;
- турли мақсадли омборхоналар, таъмир-механика устахоналари, йўл қурилиш техникаларига хизмат кўрсатиш устахоналари ва уларнинг турар жойи, маъмурий-маиший хўжалик юритиш бинолари;
- электростанция ва трансформатор подстанциялари, компрессор станциялари, ичимлик суви, артизан сувлари, сувоқава, иссиқ сув, ички электр, иссиқлик ва сув таъминоти масалалари таъминоти, пешоб чиқариш базалари доимий /стационар/ инвентар ярим доимий /полустационар/ ва кўчма таркибда бўлиши мумкин. Шунинг учун йўл хўжалиги корхоналари ишлаб чиқариш режаларини тузишда объектнинг

характерига қараб (янги йўл қурилиши қайта таъмирлаш ёки сақлаш) иш режаларини тузишади.

Қўйилган вазифани амалга ошириш учун навбатдаги бошланғич маълумотлар зарур бўлади.

Автомобиль йўлларини бошқаришни режалаштиришда икки хил режадан фойдаланилади- булар истиқбол (переспектив) ва жорий (йиллик) режалардир. Бир неча йилга мўлжалланган ва автомобил йўлларини таъмирлаш ва сақлаш масалаларини хал этишнинг йўналишларини белгилаб беришда келажакдаги режалаштириш етакчи ўрин тутади.Келажакдаги режаларнинг йўл ташкилотлари томонидан тузиладиган асосий шакли беш йиллик режалардир.

Беш йиллик ва йиллик таъмирлаш ишларини ва уларни худудий йўл ташкилотлари, автомобил йўллари миқёсида бажариш учун ажратилган маблаг ва моддий техника манбааларининг хажмларини режалаштиришда йўл жихозлари ва қопламалари ва айрим иншоотларнинг таъмирлашлар орасидаги хизмат қилиш муддатлари хақидаги меъёрларга (ВСН 41-88) асоосланади.

Таъмирлаш ишлари, маблаг ва моддий-техника манбааларининг ва йиллик хажмларини қуйи йўл-таъмирлаш ёки йўлдан фойдаланувчи ташкилотлари даражасида режалаштириш йўлларнинг хақиқий холатини бахолаш асосида, йўлнинг таъмирланган қисмларини (таъмирланган қисм жойлашган манзил), бажарилиши зарур бўлган таъмирлаш ишларининг турлари ва хажмини аниқ кўрсатилган холджа амалга оширилиши лозим.

Йўл –таъмирлаш ишларининг келажакдаги режаларида вилоятларнинг йўл бошқармаларига, автомобил йўлларига ва уларга қарашли ташкилотларга йўл тўшамаларининг мустахкамлигинин ошириш, кўприкларнинг мустахкамлигини кучайтириш ва кенайтириш, харакат хавфсизлиги ва қулайлигини ошириш (қатнов қисмини кенгайтириш, қўшимча тасмаларни қуриш, йўл ёқасини мустахкамлаш, гадир-будир юзага ишлов бериш, тўсиқлар ва бошқа мухандислик жихозларини ўрнатиш) каби мақсадга йўналтирилган топшириқлар белгиланиши мумкин.

Қурилиш-таъмирлаш ишлари бўйича молиявий режанинг асосида чораклик, ойлик, ўн кунлик ва бир кунлик режалар ишлаб чиўилади.Амалий режалаштириш йўлдан фойдаланиш хизматининг барча қуйи бўгинларига режа кўрсаткичларини етказиб бериш лозим.

Йил учун тузилган режаларда ажратилган манбалардан оқилона фойдаланиш мақсадида йўлларни таъмирлаш нинг аниқ хажмлари техник-иқтисодий тахлил асосида белгиланади.

4.2. Йўлларни сақлаш ишлари бўйича режалаштириш

Автомобиль йўлларини сақлаш жорий амалий ишлаб-чиқариш режалари асосида амалга оширилади.

Жорий режалар йил ва йилнинг чораги учун тузилади.Уларда қуйидаги асосий кўрсаткичлар мавжуд бўлади: йўллар ва йўл иншоотларини сақлашнининг сифатига доир

топшириқлар; жорий йилда сарфланиши режалаштирилган маблагларнинг йил чоракларига бўлиб сарфлаш режаси; бир йил давомида бажариладиган ишлар режаси ва уни чоракма-чорак бажариш режаси.

Йиллик режалар, иш олиб борилаётган йўл қисмларини текшириш натижалари хақидаги маълумотлар, сифатназорати хизматининг таклиф ва мулохазалари, мехнат ва бошқа манбааларни режа асосида сарфлаш меъёрлари ойлик режаларни тузиш учун асос сифатида хизмат қилади.

Ойлик режа юқори иш юритувчи (прораб) томонидан тузилиб, йўл ташкилотининг рахбари томонидан тасдиқланади.Йўлларни сақлаш бўйича дастурлар кўриб чиқилаётганда йўлларни таъмирлаш ишлари билан мувофиқлаштирилади.

Режа режалаштирилаётган иш хажмлари, бу хажмларни бажариш учун қанчалик мехнат ресурслари талаб қилиниши, иш хақи учун тўланадиган харажатлар, материаллар сарфи ва х.к. ўз ичига олади.

4.3. Йўл қурилиш ишларини режалаштиришнинг мақсади ва вазифалари

Давлат буюртмалари транспорт алоқаларини ривожлантиришда биринчи навбатда турган ижтимоий талабларнинг қондирилишини кафолатлайди, яъни ижтимоий-иқтисодий нуқтаи-назаридан энг муҳим бўлган автомобилқ йўлларини реконструкция қилиниши ва таъмирланишидир. Буларга, асосий фондларни ишга тушириш, марказлашган капитал маблағлар ҳисобига ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш объектлари қурилишларига ажратилган ҳолда ишлаб чиқариш қувватларини ишга туширишни киритиш мумкин; муҳим (титуллари кўрсатилган) йўлларни таъмирлаш бўйича натурал кўрсаткичларда ифодаланган иш ҳажмлари.

Узоқ муддатли иқтисодий нормативлар бутун беш йиллик мобайнида умумдавлат манфаатларини хўжалик ҳисобидаги корхоналар ва ҳар қайси ишловчининг манфаатлари билан муқим нормативлар орқали боғлайди. Улар ўз таркибига ишлаб чиқариш иқтисодий кўрсаткичлар тизимида пропорцияларни аниқловчи иқтисодий рағбатлантириш фондлари ҳосил қилиш нормативлари, иш ҳақи фонди ва бошқа нормативларни олади.

Лимитлар – давлат режасига киритилган йўллар қурилиши ва реконструкциясига давлат инвестицияларининг миқдори, ҳамда йўл қурилиши ва таъмирлаш ишлаб чиқариш талабларини қондириш учун марказлашган ҳолда тақсимланадиган моддий ресурсларнинг чегараларини белгилайди.

Ҳозирги кунда йўл ташкилотларининг қурилиш ва таъмирлаш бўйича ишларининг ҳажмлари ва ҳарактери кун жиҳатдан – уларнинг фаолият зонасида жойлашган

иқтисодиётнинг турли тармоқларига қарашли корхона ва ташкилотлардан тушадиган буюртмаларга боғлиқ. Буюртмаларда қурилиш ва таъмирланиш объектлари рўйхати, уларнинг ишлаб чиқариш қуввати ва ишга тушириш муддатлари кўрсатилади. Йўл ташкилотлари буюртмаларни қабул қилишда буюртмачи корхоналарнинг қурилиш ва таъмирлаш ишларини бажарилишига тайёргарликларини текширадилар: лойиҳа-смета ҳужжатлари ишлаб чиқилишининг ҳолати, қурилиш учун ажратилган майдоннинг мавжудлиги (қурилиш ҳудуди), молиялаштиришнинг таъминланганлиги ва ҳоказолар.

Йўл қурилиш ва таъмирлаш ишлаб чиқариш режалари йўл ташкилотларининг ишлаб чиқариш қувватлари билан мувофиқлаштирилади. Агар режалаштирилган ишлар программасини бажариш учун мавжуд ишлаб чиқариш қувватлари камлик қиладиган бўлса, аммо корхоналар манфаати уларнинг кенгайтиришни талаб этса, у ҳолда ишлаб чиқариш корхоналарини кенгайтириш ва ривожлантириш, қурилиш ва таъмирлаш техникалари паркини ўстириш бўйича, ҳисоб-китобларга асосланган ишлаб-чиқариш қувватларини кенгайтириш режаси тузиб чиқилади.

Йўлларни қурилиш, таъмирлаш, реконструкция қилиш ва яроқли ҳолда сақлаб туриш ишлари ҳажмининг ортиб бориши йўл хўжалиги ишлаб чиқариш базаси қурилиш (реконструкция), таъмирлаш ва йўлларни яроқли ҳолда сақлаб туришни таъминловчи, асфалқт ва цемент-бетон заводлари, тош материалларини қазиб олиш ва қайта ишлаш базалари, битум ва эмулқсия базалари, темир йўл ёқасидаги цемент (минерал кукун) базалари, тош материаллар, йиғма темир-бетон заводлари ва полигонлари, ҳар хил омборхоналар, ремонт-механика устахоналари, йўл машиналарига техник хизмат кўрсатиш пунктлари ва йўл хўжалиги транспорт воситалари, ҳамда уларнинг туриш жойлари, маъмурий-маиший объектлар, электростанциялар, транспортлар подстанциялари, қозон ускуналари, компрессор станциялари, сув ўтказгичлар, артезиан қудуқлари, тозалаш иншоотлари, майдон ичи электр, иссиқлик ва сув таъминоти корхоналарининг ривожланиши ҳамда жойлаштирилиши муаммосини келтириб чиқаради.

Ишлаб чиқариш базаси корхоналари узоқ муддат бир ерда туриб ишлайдиган стационар, машина ва ускуналар тўпламидан ташкил топган инвентарқ, йиғма ва ҳаракатланувчан бўлиб, йўл асоси ва қопламаси қўйиладиган жой яқинида йиғиладиган ҳам бўлади.

Йўл хўжалигининг битта корхонаси янги қурилиш, таъмирлаш, йўлларни яроқли ҳолда тутиш каби ишларни бажара олганлиги учун, бундай корхоналарни ривожлантириш

ва жойлаштириш, йўл хўжалигида бажариладиган тўлиқ ишлар ҳажмини ҳисобга олган ҳолда бажарилиши керак.

Масалани ҳал этиш учун бирламчи ахборот зарур: ҳудуд бўйича истеъмолчилардан корхонанинг маҳсулотига бўлган талаб; ишлаб чиқариш қувватларининг турлари ва ўлчамлари – янги тузилаётган корхоналарнинг қувват имкониятлари, янги қурилиши мумкин бўлган корхоналарнинг қувватлари ва жойлашиши; барча жойлашув нуқталарда қувват имкониятлари бўйича бир бирлик маҳсулотни ишлаб чиқаришга бўладиган солиштирма сарф-харажатлар; ҳар қайси жойлашув манзилидан истеъмолчиларга маҳсулотни ташиб етказишга бўладиган солиштирма харажатлар.

Бу тўртта кичик масалаларга бўлинади:

1. Режалаштирилаётган даврнинг охирги йилига йўл хўжалиги корхоналарининг ривожланиши ва жойлашувини режалаштириш. Натижада корхоналар ривожланишининг мақсади – режанинг бажарилиши орқали эришиладиган охирги якун кўзга ташланиб қолади. Ушбу масаланинг ечими жараёнида қандай қувватларни қайси пунктларга режалаштириш даврининг охирги йилига бориб жойлаштириш самаралироқ бўлишлиги аниқланади. Ундан ташқари, кўрсатилаётган йил учун корхоналарни уларнинг маҳсулотлари истеъмолчилар билан оптимал схемада бириктириш ҳисоб-китоблари ҳал этилади. Натижада кўзланаётган мақсад, ишлаб чиқариш ва транспорт харажатларидан ташкил топган минимал солиштирма харажатларга тўғри келадиган жойлаштириш амалга ошади.

2. Режага кирган барча корхоналар бўйича ишлаб чиқариш ҳажмларини ҳисоблаб чиқиш. Бундай ҳисоб режалаштирилаётган даврнинг охирги йилига ва бутун кўриб чиқилаётган даврга корхоналарнинг истеъмолчилар билан бириктирилиши оптимал деган нуқтаи назардан бажарилади. Бундай нуқтаи назарнинг асоси корхоналар ўртасидаги алоқаларнинг узоқ муддатли бўлиши рационаллигидир.

3. Ҳар бир корхонадаги талаб этилаётган ишлаб чиқариш ҳажмига мос равишда ишлаб чиқариш қувватларини ўстириб боришни режалаштириш. Бундай режани ишлаб чиқиш ўзига мустақил алоҳида масала, чунки ишлаб чиқариш қувватларини кўп марта кичик-кичик босқичлар билан ўстириб бориш капитал маблағлар сарфининг ўсишига олиб келади, ишлаб чиқариш қувватларини бирданига кескин равишда кўтариш эса улардан тўлақонли фойдаланишни қийинлаштириб, эксплуатацион харажатларнинг кўпайиб кэтишига олиб келади. Режалаштириш жараёнида ишлаб чиқариш қувватларини ўстиришнинг шундай варианти аниқланадики, унда (барча йиллар бўйича) ишлаб чиқариш солиштирма харажатларининг умумий миқдори иложи борича минимал бўлсин.

Ҳар битта корхона учун ишлаб чиқариш қувватларини ўстириш бўйича оптимал режа ишлаб чиқаришнинг натижаси биринчи галдаги вазифа ечими бўйича белгиланган, йўл хўжалигини ривожлантириш мақсадида тузилган дастурдир.

4. Режалаштирилаётган давр ичида корхоналарни маҳсулот истеъмолчиларига бириктириш схемаларини аниқлаштириш.

Йўл хўжалиги корхоналарини ривожлантириш ва жойлаштиришни режалаштиришнинг ва жойлаштиришнинг барча кичик масалалари, иккинчиси бундан мустасно, оптимал масалалар бўлиб, иқтисодий математик услублар ва электрон-ҳисоблаш техникаси қўлланишини талаб қилади.

Биринчи ва тўртинчи масалаларни ҳал этишда чизиқли, учинчисида эса динамик дастурлаштириш услубларидан фойдаланилади.

Назорат учун саволлар:

1. Автомобиль йўллар корхоналарида йўл қурилиш ишларини режалаштириш асослари.

2. Йўлларни сақлаш ишлари бўйича режалаштириш

3. Йўл қурилиш ишларини режалаштиришнинг мақсади ва вазифалари

4.Йўл хўжалигини ривожлантириш режаларининг асосий тамоиллари

5.Йўл хўжалигини ривожлантириш режаларининг турлари

6.Йўл хўжалигини ривожлантириш режалари нималардан иборат

5 -мавзу. Автомобиль йўллар корхоналарида йўл қурилиш ишларини ташкил этиш асослари

Режа:

5.1.Йўл-қурилиш ишлаб чиқаришнинг асосий ташкилий хусусиятлари.

5.2. Автомобиль йўллари қурилишига ташкилий-техникавий тайёргарлик кўриш.

5.3. Йўл қурилиш ишлари мобайнида автомобиллар ҳаракатини ташкил этиш.

5.1. Йўл-қурилиш ишлаб чиқаришининг асосий ташкилий хусусиятлари.

Автомобиль йўллари қурилишида бажариладиган ишлар ўз вазифаси, қўлланиладиган ишлаб чиқариш воситалари ва ўзига хос ташкилий хусусиятларига кўра уч гурухга ажратилади: қурилиш-монтаж ишлари, тайёрлаш ишлари, транспорт ишлари.

Қурилиш-монтаж ишлари деб, бевосита объектда бажариладиган, лойихага мувофиқ равишда иншоотларни қуриш ва монтаж қилиш ишлари тушуналади. Бу ишлар тугатилгандан кейин йўл тасарруфга топширишга тайёр холда болиши керак. Қурилиш-монтаж ишларини бажариш учун тайёрлаш ишлари жараёнида тайёрланадиган турли материаллар керак болади.

Транспорт ишлари деб, йўл-қурилиш материалларини, ярим фабрикатлар ва тайёр буюмларни уларни тайёрлаш, қайта ишлаш ва ясалиш жойларидан ишлатилиш жойига етказиб бериш ишлари деб айтилади. Транспорт ишлари қурилиш-монтаж ва тайёрлаш ишлари ўртасидаги боғловчи звенодир. Уччала гурух ишларининг барчаси объектлар ва бажарилиш вақтлари бўйича ўзаро жуда пухта боғланган.

Қурилиш-монтаж, тайёрлаш ва транспорт ишлари фақат биргаликда комплекс кўриб чиқилгандагина, ташкилий ечимлардан самарали натижалар олиш мумкин бўлади.

Календар графикларда тайёрлаш ва барча зарур материалларни ташилиш хажми уларни ишлатилиш вақтига хафта, ой, квартал, баъзи холларда эса (масалан, иссиқ асфалтбетон қоришмалари учун) смена миқиёсида аниқ тўғри келишлиги (олдинда болишлиги) кўзда тутилиши лозим.

Барча графиклар ишлаб чиқариш фондларидан фойдаланишнинг юқори савиясига ва юксак мехнат унумдорлигига мўлжалланиши керак. Графикларнинг бузилиши ва айниқса тайёрлаш ва материалларни етазиб берилишининг кечиктирилиши алохида бригадаларнинг ва хатто бутун бир бўлимларнинг туриб қолишларига олиб келади, мехнат унумдорлигини кескин пасайтириб, алохида иш турларининг бажарилиш муддатларининг сурилиб кетишига баъзи холларда эса объектнинг ўз вақтида ишга туширилишининг кечикишига сабаб бўлади.

Қурилиш жараёнининг бир маромда ва самарали ташкил этилишини энг кўп қийинлаштирувчи, автомобилқ йўллари қурилишига хос бўлган хусусиятлар қуйидагилардан иборат:

- йўл қурилишининг юзлаб километрларга чўзилиб кетганлиги ва шу сабабли ишларни бажарилиш жойининг тез-тез алмашиб туриши йўл-қурилиш техникаларининг маневр имкониятларини пасайтиради, уларга техник хизмат кўрсатишни ва таъмирлашни қийинлаштиради. Йўл-қурилиш материалларини ташилиш масофаси доимий ўзгариб туради ва шунга мос равишда транспорт воситаларининг сонига болган эхтиёж хам ўзгариб туради. Барча турдаги моддий-техника ресурслари ва ишчи кадрларни бошқаришни анча мураккаблаштиради. Кўпинча холатларда ишчи ва мутахассисларнинг турмуш шароитларини (овқатланиш, дам олиш) ташкил этиш қийинлашади.

Йўл қурилишининг санаб отилган хусусиятларининг ташкилий жихатдан салбий томонлари йўл-қурилиш техникаларини бир жойда жамлаб, қўрилаётган йўлнинг нисбатан қисқа участкаларида ишларни оқим (поток) усулида ташкил этишни анча қийинлаштиради.

Кўпчилик холатларда толиқ уил мобаунида бир маромда (сменалар боуича) материалларни тауўрлаш ва оу вақтида дархол (гилдиракдан) ишлатилиши учун уеткауиб беришни ташкил етиб болмауди. Оу махсулоти билан бирнечта турли об’ектларни та’минловчи уирик саноат карерлари тош материалларни одатда алохида уирик порсиуаларда (миқдорларда) жонатадалир. Бу маромсиулик темир ўл (сув ўли) транспорти билан ва ундан автомобилларга қаута уукланиб материалларни аралаш усулда ташиш амалга оширилганда уанада чуқурлашади. Бундау холатларда темир ўл стансиуаларида (пристанларда) хамда ишлаб чиқариш йўл корхоналарида йўки бевосита қурилаётган йўлга яқин бўлган жойларда оралиқ омборхоналар ташкил етишга тўғри келади. Бундай омборхоналарнинг барпо этилиши қурилиш-монтаж ишларини узлуксиз амалга оширилишини таъминлайди, аммо оралиқ омборхоналарни ташкил этиш ва қўшимча

равишда юклаш-тушуриш ишларининг бажарилишига бўладиган харажатлар хисобига қурилиш бахосини қимматлаштиради.

Йўл-қурилиш ишларининг технологияси йилнинг турли вақтларига қараб бутунлай озгаради. Йўл - қурилиш ишларининг алохида турларини қиш шароитдарида бажаришнинг амалда умуман иложи йўқ ёки анчагина қошимча харажатлар эвазига амалга оширилиши мумкин. Бажариладиган ишлар ройхатининг ва технологиянинг ўзгаргани, албатта бутун қурилиш жараёни комплексини ташкил этилишини хам ўзгартиришни келтириб чиқаради.

Хозирги пайтда кўпчилик йўл-қурилиш ташкилотлари қиш пайтида, қисман бахор ва куу паутларида бир қатор ўл-қурилиш ишларини бажарилишини тохтатадилар ва оуларининг техник ва мехнат ресурсларининг анчагина қисмини бекор туришга махкум етадилар. Ўл-қурилиш ишларининг катта хажмлари асосан ўу оуларида бажарилади. Ўл қурилишидаги мавсумиулик фақатгина ўл ташкилотларига емас, балки бутун халқ хожалигига хам катта уарар келтиради.

Уил мобаунида толиқ тугалланган ўл участкаларининг ууунлиги-уакуниу махсулот хажми пасауади. Ишчи ходимлар сонининг давриу равишда ортиб-камауиб ториши уларнинг қонимсиулигини қонуниуатга аулантиради, ууқори малакага ега болган ўл ишчилари ва механиуаторларнинг ўл қурилишида доимиу мустахкамланиб қолишларига тосқинлик қилади.

Ходимлар қонимсиулиги ва улар малакасининг уетарли даражада болмаслиги оу навбатида ишлар сифатининг пасауишига, паст мехнат унумдорлигига ва қурилиш машиналари хиумат муддатининг қисқаришига олиб келади.

Шунинг учун ўл қурилиш ишларини ташкиллаштиришни мукаммаллаштиришнинг бош вауифаларидан бири, барча ресурслардан, ауниқса ишчи ходимлар ва транспорт воситаларидан бутун уил мобаунида бир маромда фоудаланиш имконинига ега болиш учун, мавсумиуликдан доимиу ишлашга отишдир. Бу масала, қурилиш-монтаж ишларини манфиу температураларда амалга ошириш учун махсус технологиуаларни ишлаб чиқиш хисобига ўки қиш мавсумида тауўргарчилик ва транспорт ишлари хажмини уетарли даражада ошириш хисобига хал етиши мумкин.

Қиш мавсумида бажарилиши ортиқча қиуинчиликлар келтириб чиқармаудиган (худди олдинги холат каби), ресурсларнинг иш турлари боуича бундау қаута тақсимланиши, материалларнинг ма'лум бир қисмини вақтинчалик қошимча

омборхоналарда сақланиб туриш уаруриуати билан боглиқ. Лекин бу уарарларнинг миқдори қиш фаслида ишларнинг бир қисмини қисқартиришдагига нисбатан бир неча марта кам болади.

ИВ. Ўлнинг енг қимматбахо болган асосиу қисми-ўл қонламасининг коп қатламлилиги қатор холатларда қурилишни босқичма-босқич ташкил етиш имконини беради. Унинг мохиуати шундаки, қурилишининг биринчи бос қичида ўл қонламаси толиқ қалинлиги боуича қурилмауди (бир ўки иккита ууқори қатламлар ўтқиуилмауди) ва бир неча уиллар давомида қопламанинг пастки қатламлари ўки асос устидан транспортлар ууришига ўл қоуилади.

Бундау вариант харакат интенсивлиги аста-секин ортиб борадиган, тасарруфнинг биринчи уилларида толиқ қалинликка ега болган ўл қонламаси ортиқча мустахкамлик уахира коеффитсиуенти билан ишлаудиган холатларда ауниқса мақсадга мувофиқдир.

Ўл қонламасининг ууқори қатламлари қурилишини кечроқ даврларга откауилиши, қурилишининг биринчи уилларида харакатлар хажмини намаутириш имконини беради. Капитал маблаглар сарфининг вакт боуича тақсимланиши иқтисодиу жихатдан фоудали болади.

Аммо босқичма-босқич қурилиш олиб бориш анчагина камчиликларга хам ега. Ишларни икки (ба’уан уч) босқичда олиб бориш харакатни ауланиб отиш ўлларига (об’еуд) кочириш, ишлаб чиқариш корхоналари (АБУ, карерлар) ишини қаутадан ташкил етиш, ба’уи холатларда еса аввал қолдириб кетилган участкаларга ишчи жамоаларини қаута кочириб олиб келиш уаруриуатлари билан боглиқ. Шу сабабли босқичма-босқчх ўл қурилишини ташкил етиш хақидаги қабул қилинадиган қарор, техник ва иқтисодиу жихатдан доим жуда пухта асосланиши керак.

Ўл қурилишини ташкил етишни асосан қууида тавсифланаўтган тортта вариантга ажратиш мумкин:

1. Катта ууунликка ега болган магистраллар. Бундау холларда, одатда ишлар бир ўки икки қурилиш оқимида (поток) бажарилади. Ишларни амалга ошириш учун кочиб уурувчи ўки уарим статсионар ишлаб чиқариш корхоналаридан, бир уерда туриб ишлатилиш муддати 1-3 уил болган вақтинчалик бауа тууилади. Ўлни доимиу тасарруфна топширилгандан сонг, ўл-қурилиш ташкилоти бошқа об’ектга кочирилади ўки тугатилади.

2. Регион тармогини қуриш. Уни амалга ошириш учун одатда худудиу (кончилик холларда вилоуат) ўл бошқармалари (бирлашмалари) тууилади. Бу ўл органлари коп

уиллик келажак (перспектив) иш режасига ега боладилар. Бир уерда ууоқ муддат ишлатишга молжалланган доимиу индустриал бауа карерлари, асфалтобетон ва сементобетон уаводлари, темир-бетон бугомлари уаводларини барнго етиш мумкин ва мақсадга мувофиқ болади. Шунга мувофиқ равишда ишчиларнинг турмуш шароитлари анча уахшиланади, кончилиги доимиу уу-жоуга билан та’минланади, натижада ууқори малакали ишчилардан ташкил тонган доимиу жамоаларни тууиш (аввалги холдагига нисбатан) анча осон кечади.

Шу билан бир қаторда, худудиу ташкилотлар одатда пастроқ категориуадаги, вилоуат ва туман ахамиуатига ега болган ўллар қуришларини ва шу сабабли ўл-қурилиш техникаси билан ўмонроқ та’минланганликларини аутиб отиш та’бирга жоиу.

3. Кўп сонли кичик йўл участкаларини қуриш. Бу холат копинча қишлоқ хожалик ўллари қуришидан иборат болади. Улар учун коп сонли ва худудиу жихатдан бир-биридан ажрим манда об’ектлар-ууунлиги 1-3-5 км болган, коп холларда алохида фермаларни, колхоу ва совхоуларнинг қоргонларини оуаро туташтирувчи ўллар характерлидир.

Одатда уларни махсуслаштирилган ўл ташкилотлари қурадилар.

Бу ишларга анчагина е’тибор берилишига қарамау, уларнинг худудиу жихатдан хар уерда болишлиги натижасида уетарли даражада муваффақиуатли бажарилмауди. Шу махалгача қурилиш мавсули мобаунида бир кичик об’ектдан иккинчисига техникаларни кочириб откауиш масаласи толиқ хал етилмаган. Тауўр ўл участкаларини тасарруф етиш ўмон ташкил етилган, бу еса уларнинг хиумат муддатларининг қисқаришига олиб келади.

4. Автомобилқ ўлларини реконструкция қилиш. Охирги паутларда республика ва вилоуат ахамиуатига ега болган ўлларни реконструксиуа қилишга болган ехтиўж тобора копауиб бормоқда.

Реконструкция ишларини амалга оширишда тез-теу, ўл қопламаларини кенгаутириш паутларида, тор ўл тошамаси қолипларини хосил қилиш учун, материалларни ана шу тор қолипларда уичлаш учун, махсус ўл-қирилиш техникалари ва ўл текислаш машиналарига (катокларга) ехтиўж паудо болади. Ер полотносини кенгайтиришда тупроқни ишлаш алохида эътибор талаб қилади. Барча реконструкция қилинаётган йўлларда, реконструкция ишлари ўтказилаётган даврда автомобиллар харакати давом этади ва амалда уни тўхтатиб қўйишнинг иложи йўқ.

Бу хусусиуатлар махсус ташкилиу тадбирлар ишлаб чиқишни талаб етади: махсус механиуатсиуалашган бригадалар ўки увеноларни комплектлаш, ишларни амалга ошириш

даврида махсус қурилган ауланиб отиш ўллари орқали ўки бошқа усуллар билан трануит автомобиллар харакатини та'минлаш.

Уқорида аутиб отилганлардан кориниб турибдики, тогри ташкилиу уечимларни ишлаб чиқиш, лоуихалаштириш, технологиуа ва ўл қурилиши иқтисодиўти сохалари боуича чуқур билимларни талаб қилади.

Хоуирги вақтга келиб уанги (копинча химиуавиу мураккаб) материалларнинг қолланилиши, ишлаб чиқариш жараўнига уанги уамонавиу машиналарнинг кириб келиши, ишлаб чиқаришни механиуатсиуалашиши ва автоматлашиш даражасининг ортиб бориши хисобига, ўл-қурилиш ишларининг мураккаблашуви тобора ортиб бормоқда.

Шунга мувофиқ равишда, ишларнинг ташкил етилишини ривожлантириш ва такомиллаштириш керак. Қурилишни ташкиллаштириш лоуихаларида ва ишларнинг бажарилишида хамда ишларни теукор (оператив) бошқаришда қабул қилинадиган қарорлар (уечимлар), мураккаб қурилиш жараўнининг барча томонларини ва шароитларини доимо хисобга олувчи илмиу асосланган хисоб-китобларнинг натижасидан иборат болиши керак.

5.2. Автомобиль йўллари қурилишига ташкилий-техникавий тайёргарчилик кўриш.

Ташкилий-техникавий тайёргарчилик деб, ўз мажмуи билан автомобилқ йўллари қурилиши учун қулай шарт-шароитлар яратилишини таъминловчи тадбирлар комплексини ишлаб чиқиш ва тайёргарчилик ишларини бажариш айтилади.

Қурилишнинг муваффақиуатли амалга оширилиши (оу вақтида, аруон таннархда ва ууқори сифатда бажарилиши) ташкилиу-техникавиу тауўргарчиликнинг толиқлиги ва ишлаб чиқилиш даражасига нихоуатда ва ишлаб чиқилади.

Ташкилиу-техникавиу тауўргарчиликнинг таркибига кирувчи асосиу тадбирлар қууидагиладан ташкил топади:

-қурилиш ташкилотини уарур болган барча лоуиха ва смета-молиуа хужжатлари билан та'минлаш;

-бевосита ўл қурилиши учун ва ўрдамчи иншоотлар хамда тауўрлов ишлари учун уер ажратиш;

-қурилишни материаллар, уарим фабрикатлар ва бууумлар билан боглиқ болган масалаларни ххауа етиш;

-қурилиш ташкилотини керакли кадрлар ва моддиу-техник ресурслар билан та’минлаш (механиуаторлар ва ўл ишчилари, қурилиш машиналари, транспорт, та’мирлаш устахоналари, електроенергиуа, пар, сув ва хокауалар билан та’минлаш).

-вақтинчалик уу-жоу, маишиу ва ма’муриу биноларни қуриш (ўки амалда мавжуд биноларни ижарага олим);

-қурилиш бошқармаси, қурилиш ташкилотлари, ишлаб-чиқариш корхоналари, иш бажариладиган об’ектлар ва хокауолар ортасида алоқани ўлга қоуиш (свуау);

-қурилиш ехтиўжлари учун вақтинчалик кириб-чиқиш ва ауланиб отиш ўлларини тауўрлаш;

-қурилишнинг ишлаб чиқариш бауасини тауўрлаш (АБУ; СБУ; битум бауалари; омборхоналар; уук тушуриш темир ўл пунктлари ва хокауолар);

-ажратилган уер полосасини тонкалардан, бууулиши молжалланган бинолардан тоуалаш, уер усти ва уер ости алоқа линиуаларини, қувурларни бошқа жоуга кочириш ва хокауо.

Ташкилиу-техникавиу тадбирларнинг коп қисмини, бошлангич даврда қурилишини режали равишда кенгауиб боришини та’минлаш учун, қурилиш бошлангунича бажариш керак. Аммо ба’уи тауўргарчилик ишларини кечроқ муддатга, асосиу қурилиш-монтаж ишларининг ма’лум қисми бажарилишини хисобга олган холда режалаштириш мақсадга мувофиқ болади. масалан, агар ўл қопламасини ўшқиуиш қурилишнинг иккинчи уилига молжалланган болса, тенгишли ишлаб-чиқариш бауасини тауўрлаш ишларини (АБУ, СБУ, битум бауалари) қурилишнинг биринчи кунларидан бошлаб емас, балки уилнинг охирида бошлаш ма’қул болади. Худди шунга охшаш, агар қурилиш муддати бир уилдан ортиқ болса, кириб-чиқиш ва ауланиб отиш ўлларини барно етиш боуича барча ишларни бирданига бажариб тугатиш шарт емас.

Доимиу (стабилноу) ууқори малакали ўл қурувчилар жамоасини ташкил етиш ва сақлаб туришнинг асосиу шартларидан бири уларни уетарли даражада қулауликларга ва уаруриу маишиу шароитларга ега болган уу-жоу билан та’минлашдир. Ма’лум бир туманлар худудида коп уиллар мобаунида ишлаудиган худудиу ўл-қурилиш ташкилотлари учун, унча катта болмаган қишлоқлар (поселкалар) қуриш мақсадга мувофиқ. Одатда уларни қуриш доимиу ўл ва автотранспорт хиумати биноларини қуриш билар бир қаторга олиб борилади (ўл участкаси комплекслари, ўл та’мирлаш пунктлари, ўл устахоналари, автовакуаллар ва хокауо).

Бундау қишлоқлар (поселкалар) таркибида албатта ошхона, хоммом (душ), клуб, омборхона, идора болиши шарт.

Қишлоқларни (поселкаларни) мактаб, доконлар ва тиббиу муассасалари бор амалда мавжуд болган ахоли уашаш пунктлари уақинида қурилгани ма’қул. Ишчиларни поселкадан иш жоуларига махсус автобусларда олиб борилади. Амалиўт шуни корсатмоқдаки, ишчиларни хар куни 30-40 км га, алохида еса ундан хам ууоқроқ масофаларга ташиб уеткауиш мумкин. Ишчиларни ууоқ масофаларга ташишга одатда об’ектдаги иш муддати қисқа болган холларда ўл қоуилади.

Доимиу равишда қулауликларга ега болган квартираларда уашаш имкониуати, ишга ууоқ масофаларга қатнаш ноқулауликларини комплексатсиуалауди.

Ахоли кам уашаудиган жоуларда, ўл-қурилиш ишларини бажарилиш жоулари теу-теу алмашиниб торадиган холатларда ўл боулаб ишчиларни жоулаштириш учун статсионар поселкалар қуриш албатта мақсадга мувофиқ емас. Бу холларда бино типидаги кочирилиб уурадиган инвентар вагонлардан фоудаланилади. Регионларнинг иқлим шароитларига қараб улар конструксиуаларининг турли варианлари ишлаб чиқилган. Алохида ўл-қурилиш болинмаси учун уашаш хоналаридан ташқари, ошхона, душ, қиуил бурчак, омборхона, идоралардан ташкил тонган комплект ташлаб олинади. Бундау кочиб уурувчи шахарчада ишчилар оиласиу холда уашаудилар. Оилалари қулауликларга ега болган статсионар поселкаларда ўки шахарларда доимиу уашаш жоуларида қоладилар.

Охирги паутларда «вахта услуби» деб аталувчи услуб кенг тарқалди. Бунда бригадалар вагонларда уашаудилар ва ўлда галма-гал, бир-бирларини 2-3 хафтада алмаштириб ишлаудилар. Бунда касаба ууушмаси билан келишган холда хар бир бригада дам олиш билан компенсатсиуаланади, ва ба’уан унинг давомлигини иш даврига тенг болади (2-3 хафта). Бундау холатларда иш жоуининг доимиу уашаш жоуидан ууоқлиги амалда чегараланмауди ва бир неча ууу (ба’уан хатто минг) км гача болиши мумкин.

Автомобилқ йўллари қурилишида тайёргарчилик даврининг биринчи навбатдаги вазифаларидан бири, қурилиш юкларини ташиш учун вақтинчалик йўллар тармоғини тайёрлашдир. Бу юкларнинг ташилиш хажми нихоятда катта бўлиши мумкин. Улар учун қисман мавжуд бўлган йўллардан фойдаланилади, қисман янги йўналишлар бўйича махсус вақтинчалик йўллар қурилади.

Ўз вазифасига кўра вақтинчалик йўллар кириб - чиқиш ва айланиб ўтиш йўлларига бўлинади. Кириб - чиқиш (кириб келиш) йўллари қурилаётган йўлни қурилиш материаллари, буюмлар, ярим фабрикатлар билан таъминловчи манбаалар билан (карерлар, темир ўл стансиуалари, АБУ ва хокауо) боғлайдилар.

Айланиб ўтиш йўллари қурилаётган йўл бўйлаб барпо этилади. Уларнинг вазифаси - ишлар бажарилаётган участкалардан транспорт воситаларини ўтказиб юборишни таъминлашдан иборат. Ўлларни реконструксиуа қилишда, ауланиб отиш ўллари нафақат қурилиш ууkларини ташиш учун, батки умум фоудаланиш транспорт воситалари учун хам хиумат қилади.

Қурилиш ехтиўжлари учун вақтинчалик ўл тармоқларидан фоудаланиш вақти одатда қурилаўтган автомобил ўлининг ишга туширилиш муддати билан чегараланади. Вақтинчалик ўлларнинг алохида участкалари учун уларнинг тасарруф етилиш вақти уана хам қисқа болиши мумкин. Ўл қурилиши оқим (поток) усулида ташкил етилганда ўлнинг тауўр участкалари ишга тушурилиб борган сари, бу участкаларга хиумат корсатувчи ауланиб отиш ўлларидан фоудаланишга хожат қолмауди.

Вақтинчалик ўл тармоқларини лоуихалаштиришда қууидаги талабларда риоуа қилинади:

- вақтинчалик ўлларни қуришга боладиган харажатлар енг кам болиши керак;
- транспорт воситаларини вақтинчалик ўлларда ишлатилиш қиумати, уларни ободонлаштирилган қаттиқ қопламали ва шундау интенсивликка ега болган ўлларда ишлатилиш қиуматидан деуарли фарқ қилмаслиги керак.

Бу талаблар ма’лум даражада бир-бирига уид келадилар ва копинча оптимал уечимни топиш анча қиуин болади.

Коп холларда вақтинчалик ўлларни тупроқдан қурилиб, алохида участкалари махаллиу тош материаллар билан мустахкамланади. Алохида холатларда вақтинчалик ўлларнинг бор боуича уенгиллаштирилган турдаги қоплама ўки уенгил турдаги уигма темирбетон ўтқиуилади.

Биринчи навбатдаги тауўргарчилик ишлари қаторига ўл полосасини тоуалаш ва уни ўлни қуриш ишларининг бажарилишига тауўрлаш киради.

Ўл полосасини тауўрлашнинг бошлангич босқичи, қурилиш жараўнида фоудаланиш учун белгиланган уернинг ажратилишини расмиулаштиришдан ва унинг

чегараларини устунлар ва қоуиқлар қоқиб белгилаб чиқишдан иборат. шу билан бир вақтнинг оуида трассани тиклаш хам амалга оширилади.

Уер ажратилиши расмиулаштириб болингандан сонг маудонларни ормон, буталар, тонкалар ва катта тошлардан тоуалашга киришилади. Шу билан бир вақтнинг оуида бинолар, хархил қурувлар, алоқа линиуалари ва хокауоларни кочириш ишлари хам бажарилади. Мухандислик иншоотларини кочириш конинча махсуслашган (ўл ташкилоти болмаган) қошимча нудрачхи (сунодруад) ташкилотларга ууклатилади. Ўл билан кесишадиган уер ости коммуникатсиуаларини (кувурлар, кабеллар) уер полотноси остидан, кеуинчалик уларни та’мирлаш паутида ўл полотносини буумаслик ва харакатни тохтатмаслик учун, махсус коллекторлар ўки кожухларда откауиш ма’қул болади.

Тауўргарчилик даври ишларига ишлаб чиқаришни теукор (оператив) бошқариш учун махсус алоқани ташкил етиш хам киради. Қурилишни ноуимлик (диспетчерлик) бошқарувини ташкил етишда теу алоқани ўлга қоуувчи воситаларга ега болиш жуда мухим. Қурилиш бошқаруви, ўлда ишлар бажарилаўтган барча участкалар, ишлаб чиқариш корхоналари, омборхоналар, материалларни ортиш-тушуриш пунклари ва таш қи уеткауиб берувчилар билан доимиу бетохтов алоқага ега болиши керак.

Енг коп тарқалган алоқа турлари - телефон, телетауп ва ишлар енг коп бажариладиган жоуларда саноат телевидениуеси қурилмалари қолланилиши хам мумкин.

Тауўргарчилик даври ишлари боуича принсипиал уечимлар қурилишни ташкил етишни лоуихалаштиришда қабул қилинади. Деталлар боуича уларни ишлаб чиқиш ишларни бажариш лоутхаларида амалга оширилади.

5.3. Йўлда ишлар олиб борилаўтган даврда автомобиллар харакатини ташкил қилиш.

Жуда кўп қурилаётган объектлар (заводлар, уй-жой, гидростанциялар ва хоказо) қурилиш ишлари толиқ битирилгандан кейин ишга тушурилади. Автомобилқ йўллари хам расмий равишда қурилиш тугатилгандан кейин доимий тасарруфга қабул қилинади. Аммо бунда доимий тасарруфга қабул қилиниш далолатномаси фақатгина йўлда харакатни очишга рухсат бермай, балки қурилган йўлга баҳо хам беради (унинг сифатига) ва унда доимий тасарруф хизматини ташкил этилишига асос бўлади.

Амалда эса, қурилиш даврининг ўзида, йўлда қурилиш ва халқ хўжалигининг хар қанақа бошқа юкларини ташувчи бирқанча автомобиллар харакатланадилар.

Иккита холатни ажратиш керак. Биринчиси-автомобиллар йўлнинг тайёр участкалари бойича харакатланадилар. Баъзан улар хатто хали тугатилмаган участкаларда хам юрадилар, масалан, хали устига йўл қопламаси тошалмаган тайёр асос устида.

Иккинчи холат-асосий йўлда ишлар олиб борилаётган жойларда харакат айланиб ўтиш йўлларига кўчирилади. Бундау ауланиб отиш ўллари, ауниқса амалда мавжуд болган ўлларни реконструксиуа қилиш паутларида талаугина ууунликга ега болиши мумкин. Харакат интенсивлиги анча катта болган ўлларда, харакатланишни та’минлаш тадбирлари бутун қурилишни ташкил етишнинг турли вариантларини бахолашда копинча хал қилувчи ахамиуат касб етади.

Харакатни та’минлаш тадбирлари бажарилмагунча, ишларни олиб боришни тақиқлаш хуқуқи махаллиу хукумат органларига (ДАИ, хоқимиуатлар) берилса, ауни муддао булар еди.

Ба’уан трануит харакатларнинг бир қисмини мавжуд болган параллел ўлларга откауиш имкони болади, бу еса бевосита қурилаўтган ўл боулаб чоуилган ауланиб отиш ўлидаги уукланишни (нагруукани) анча камаутиради.

Одатда ауланиб отиш ўллари уер полотноси ва техник шартлар боуича уенгиллаштирилган ўл қопламасидан ташкил қилинади. Шу сабабли ауланма ўлларда амалдаги харакат интенсивлиги норматив боуича ўл қоуиладиган даражадан анча ууқори болади. Уаиф ўл қопламалари қониқарли даражадаги харакатланиш шароитларини сақлаб туриш учун уларни мунтауам равишда та’мирлаб туриш керак болади.

Та’мирлаш бригадасининг тахминиу (намунавиу) таркиби: киркаловчиси болган автогреудер, булдоуер, текислагич-уичлагич (каток), иккитадан торттагача оуи агдаргич автомобил.

Қурилишни оқим (поток) усулида ташкил етилганда ва катта харакат интенсивлигида ауланиб отиш ўлларида уигма темирбетон қопламалардан фоудаланиш мумкин (Расм 1.1). Уларни давриу равишда, вақтинчалик ишга тушурилган асосиу ўл ўқасидан уечиб олинган елементлар хисобига ууаутириб турилади.

Уигиладиган ва қаута уечиб олинадиган қопламалардан фоудаланишнинг мақсадга мувофиқлигини аниқлашда, уларни сотиб олиниш ва тасарруф қилиш қиуматини (коп қауталик монтаж ва демонтаж харажатлари билан бирга), ауланиб отиш ўлини қуриш ва

монолит вариантли йўл қопламасини тасарруф қилиш қиймати билан таққослаш керак бўлади.

Назорат учун саволлар:

1. Йўл қурилиши ишлаб чиқаришини ташкил этишнинг хусусиятларига тавсифнома беринг.
2. Йўл қурилишини ташкил этишнинг вариантларини таърифлаб беринг.
3. Ишлаб чиқаришга ташкилий-техникавий тайёргарчилик таркибига кирадиган асосий тадбирларни санаб ўтинг.
4. Вақтинчалик йўллар тармоғини тайёрлашнинг мохияти нимада?
5. Тайёргарчилик ишлари нимадан иборат?
6. Йўлда ишлар олиб борилаётган даврда автомобиллар харакатини ташкил этишининг мохияти.

6- мавзу. Автомобиль йўллари сифатини бошқариш

асослари

Режа:

6.1.Стандартлаштириш ва сертификатлаштиришнинг моҳияти

6.2.Автомобиль йўллари сифатини бошқариш

6.1.Стандартлаштириш ва сертификатлаштиришнинг моҳияти

Сифатни бошқариш ўзида бошқарувнинг меъёрий услубларини акс эттирувчи стандартларга асосланади. Унинг таъсири , ҳуқуқий кучга эга бўлган, меъёрий ҳужжатлар кўринишида шаклланадиган меъёр ва қоидаларни ўрнатиш йўли билан амалга оширилади.

Стандарт- маҳсулот сифатига қўйиладиган асосий талабларни ўзида акс эттирувчи техник-меъёрий ҳужжатдир.

Сифатни бошқаришда техник шартлар қисман рол ўйнайди.

Техник шартлар - бу давлат стандартларига қўшимча тарзда белгиланадиган, агар улар мавжуд бўлмаган тақдирда маҳсулот сифат кўрсаткичларига мустақил талаб қўя оладиган техник меъёрий ҳужжатдир.

Стандартлар маҳсулотнинг барча ҳаётийлик цикли босқичларида унинг сифатини оширишни режалаштириш тартиби ва услубларини белгилайди, сифатни назорат қилиш ва баҳолаш услублари ва воситаларга талабни белгилайди.

Маҳсулот сифатини бошқариш давлат, халқаро, тармоқ ва корхона стандартлари асосида амалга оширилади.

Таклиф даражасининг талаб даражасидан ортиб кэтиши, харидорлар учун рақобат курашининг олиб борилиши корхона ишлаб чиқараётган маҳсулотни баҳолай олиш имконини берувчи объектив кўрсаткичларни ишлаб чиқишни зарурият қилиб қўяди. Бунда шартномада амал қиладиган барча муддатлар давомида тайёрланаётган ва етказиб берилаётган маҳсулотларнинг сифат даражаси барқарор, муқаррар бўлиши керак. Ишлаб чиқарувчи корхонада халқаро стандартларга мувофиқ келувчи сифат тизимининг мавжуд бўлиши барқарорлик кафолати бўлиб хизмат қилади.

Маҳсулот сифати ва стандартлаш бўйича халқаро ташкилотлар. Халқаро стандарт ташкилоти (Ҳ.С.Т.) ёки ИСО (ингл.тилида International Standart Organization - ISO). Ҳ.С.Т.-ташкилоти 1946 йилда БМТ қошидаги стандартларни мувофиқлаштириш бўйича қўмита йиғилишида дунё миқёсида халқаро товарлар алмашиниш ва ўзаро ёрдамни енгиллаштириш; интеллектуал, илмий, техник, иқтисодий фаолият муҳитида ҳамкорлик қилишни кенгайтириш мақсадида ташкил қилинди.

ИСОнинг фаолият тури халқаро стандартларни ишлаб чиқиш ҳисобланади. ИСО стандартлари қўллаш учун жуда қулай ҳисобланади. Миллий стандартлаштиришда улардан фойдаланиш сотув бозорини, экспортни кенгайтириш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар рақобатбардошлигини оширишни қўллаб қувватлаш имконини беради.

Халқаро электротехник комиссия (ХЭК) 1906 йили Лондонда ташкил топган. 1946 йилда ИСО ташкил топганидан кейин ХЭК ўзининг молиявий ва ташкилий масалалари бўйича мустақиллигини сақлаб қолгани ҳолда бу ташкилотга бирлаштирилади. ХЭК электротехника, электроника, радиоалоқа, приборсозлик йўналйшида стандартлаштириш билан шуғулланади.

ХЭКнинг мақсади электротехника, радиоэлектроника соҳаларида стандартлаштириш масалаларини ҳал қилишда халқаро ҳамкорлик қилишдан иборатдир. Унинг асосий вазифаси ушбу соҳа бўйича халқаро стандартларни ишлаб чиқиш ҳисобланади.

Стандартлаш бўйича халқаро ташкилот маҳсулотларга қўйиладиган талабларни белгилади ва ИСО стандартларида 9000 сериясини вужудга келтирди.

Сифат тизимини сертификатлашга тайёрлаш:

Аниқ белгиланган процедуранинг мавжудлиги.

Воз кечишғқайтиш сонининг камлиги.

Текширув лабораториясининг мавжудлиги.

Юқори даражадаги унумдорлик.

Корхонада сифат бўйича менежерларнинг мавжудлиги.

Жараёнларни назорат қилишнинг статистик услубларини қўллаш.

Ҳужжат билан расмийлаштирилган процедураларнинг мавжуд бўлиши.

Корхонада ташкилий жиҳатдан шакллантирилган сифат тизимининг мавжуд бўлиши.

Корхонада сифат бўйича бўлимнинг мавжуд бўлиши.

Маҳсулот ишлаб чиқаришни назорат қилишни ташкил этиш.

Нуқсонларни аниқлаш бўйича ишларни олиб борилиши.

Истеъмолчилар учун ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар сифатининг юқори даражадаги барқарорлиги ва муқаррарлигининг кафолати бўлиб, сертификатга эга бўлган сифат тизими ҳисобланади.

Сифат тизимида сертификатнинг мавжуд бўлиши бозорда рақобатни сақлашнинг зарурий шарти бўлиб ҳисобланади. У ўзида:

Ишлаб чиқаришни бошқариш билан боғлиқ муаммоларнинг мавжуд эмаслиги.

Корхона ишлаб чиқараётган маҳсулотларга буюртмачилар томонидан билдирилаётган шикоятлар сонининг кўп эмаслиги.

Харидорлар мол етазиб берувчининг мавжуд сифатни бошқариш тизимидан қониқиш ҳосил қилиши.

Харидорлар мавжуд сифатни бошқариш тизими тўғрисидаги ҳужжатларни талаб қилиши.

Харидор мол етазиб берувчида сифатни бошқариш тизимининг мавжудлигини шахсан ўзи текшириши ва баҳолай олиши.

Харидор корхона сифатни бошқариш тизиминп сертификатлаган орган сертификатини сўраш орқалп Буюртмачи мол етказиб берувчининг сифатни бошқариш тизимини баҳолашда юқоридаги вариантларидан фойдаланиши мумкин.

6.2.Автомобиль йўллари сифатини бошқариш

Автомобил йўллари сифатини бошқаришда қуйидаги конструктив элементларнинг сифатини мажмуини узвий бахолаш зарур

- суъний иншоотлар,йўл пойи,йўл тўшама асоси ва қопламаси,сув кетказиш иншоотлари ва мустахкамлаш ишлари
- қурилиш ёки таъмирланиши тугалланган автомобил йўллари ёки қисмларида бажарилган қурилиш монтаж ишлари

Хар бир кўрсаткич бахоси лойиха ва меёрий хужжатлари талабдарига кўра унда кўрсатилган шартлар асосида аниқланади.

Йўлнинг сифатини бахолаш мезонларини меъёрий қиймати қилиб амалдаги меъёрий техник хужжатлар қийматлари қабул қилинади.

Йўлнинг умумий узунлиги бўйича сифатини бахолаш учун қуйидаги маълумотлар керак бўлади

- йўл даражаси харакат жадаллиги ва харакат таркиби
- Қопламанинг илашувчанлик сифати ва равонлик қопламанинг мустахкамлиги қоплама тури ва унинг нуқсонлари бўйича холати
- Қатнов қисми кенглиги четки мустахкамланган йўл ёқасини тури бўйича кенглиги харакат тасмалари сони ва ажратувчи тасма кенглиги
- Бўйлама қиялик катталиклари режадаги эгри ва виражлардаги эгри радиуслари йўл юзасининг кўриш масофаси
- Мухандислик жихозлари ва жихозланганлик элементларининг холати
- Кўприк ва йўл ўтказгичларнинг фойдаланиш холатлари ва юк кўтариш қобилияти ўлчамлари
- Йўлдаги йўл транспорт ходисаси ажратилган йўл шароити бўйича ЙТХ ларининг маълумотлари

Кўрсатилган маълумотлар йўлни ўрганиб чиқиб хамда автомобил йўлларининг техник паспортларида берилган маълумотлар бўйича бажарилади.

Бажарилган ишларнинг қуйидагилари қабул қилиб олиниши лозим:

а) Йил чораги давомида бажарилган ишлар, уларнинг ҳажми ва сифатларини аниқлаш учун қабул қилиб олинади оралиқ қабул қилиш;

б) Кейинги ишлар давомида қисман ёки тўла беркитиладиган (қоплаш, ётқизиш, беркитиш билан боглиқ) ишларнинг тўғри бажарилганлигини текшириш - беркитиш билан боғлиқ ишларни қабул қилиб олиш (текширувдан ўтказиш);

в) Таъмирланган йўл ёки уларнинг қисмларини ишлар бажарилиб бўлгандан сўнг ёки мавсумнинг охирида, бажарилган ишларнинг сифат ва ҳажмларининг техник ҳужжатлар билан тасдиқланган меъёрларга мувофиқ эканлигини текшириш фойдаланишга қабул қилиб олиш;

г) Йўл хизматининг маълум бир вақт (ой, чорак) давомида йўлларни сақлаш бўйича кўрсатган фаолиятига баҳо бериш мақсадида амалга ошириладиган ишлар.

2. а, б, в-бандларда кўрсатилган ишларни қабул қилиб олиш қуйидаги таркибдаги текшириш гуруҳи (комиссия) тарафидан амалга оширилади: бош муҳандис, ишларни бажаришга бевосита раҳбарлик қилган шахс, ишларни бажарган ташкилотнинг устаси ёки бригадири. қабул қилиб олиш гуруҳига юқори ташкилотнинг ёки буюртмачининг вакили раислик қилади. қабул қилиб олишга шунингдек, мутахассис – эксперт ҳам таклиф қилиниши мумкин. қабул қилиб олиш тегишли далолатнома тузиш орқали расмийлаштирилиб, далолатномага ишларнинг сифатини баҳолаш ҳисоби илова қилинади.

1.г-бандда кўрсатилган ишларни қабул қилиб олиш, юқори ташкилотнинг тегишли буйруғи билан тайинланадиган текширув гуруҳи томонидан амалга оширилади. Текширув гуруҳи йўлни (йўлнинг қисмини) фойдаланишга яроқли ҳолатда сақланганлигининг сифати баҳоланадиган текширув варақасини тўлдиради ва имзолайди.

3. Автомобилқ йўлларининг таъмирланиши сифати сифат кўрсаткичига қараб баҳолдаанади:

$$P = \frac{P_{ЙП} + P_{ЙТ} + P_{СИ} + P_{ЙХ}}{4} + P_{АЭ}$$

бу ерда, *$P_{йп}$, $P_{йт}$, $P_{си}$, $P_{йх}$ - қуйидаги йўл элементларининг таъмирланиш сифатининг кўрсаткичлари: йўлнинг пойи ва сув қочириш иншоотлари, йўл тўшамаси, сунъий иншоотлар, йўлнинг ҳолати;*

$P_{аэ}$ - атроф муҳитнинг қиймати текширув гуруҳи томонидан экспертиза фикри асосида белгиланадиган эстетиклик ва қўриқланиш кўрсаткичи.

Йўл элементининг таъмирланиш сифати кўрсаткичи:

$$P_{йэ} = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n} S_i$$

бу ерда, *S_i - таъмирлаш ишларининг i-ли кўринишини ёки йўлнинг баҳоланаётган элементнинг сифатини характерловчи баҳо.*

Мазкурбаҳоасбобларёрдамидастатик (турғун-ҳаракат-сиз) ҳолданазоратқилишорқалиберилади.

БаҳолашдаҚМҚ 3.06.03.96 да (2-бандгаиловақилинган 2.3 -жадвал) белгилабберилганшартларгаамалқилинганҳолдаиштутилишимумкин.

4. Йўлларни сақлаш сифатини баҳолаш:

$$S = \frac{P_{йп} + P_{йт} + P_{си} + P_{йх} + P_{бо}}{n}$$

буерда,

Р6т, Рй,,, Рс«, Рқх, Рбо - йўлнингкуйидагиэлементларинингсақланишсифатикўрсаткичи: йўлтўшамаси, йўлнингпоиивасувқочиришиншоотлари; сунъийиншоотлар; йўлнингҳолати, қулайвашинамлиги, ҳамдакўкаламзорлаштирилганлиги; п - баҳоланаётганэлементларнингсони (суратда).

Йўлэлементларинингҳарбиттасинингсифаткўрсаткичикўзданкечиришвааниқланган нуқсонларгақараб, амалдагиқоидаларгариояқилганҳолдабаҳолаш («5», «4», «3», «0») - натижасибиланбелгиланади.

5. Йўл элементнинг сақланиш сифати кўрсаткичи:

$$P = \frac{1}{m}\sum_{i=1}^{n} R_i$$

бу ерда, ***R_i - йўлнинг і - нуқсонли қисмидаги баҳоланаётган элементига қўйилган балларнинг сони;***
m - йўлнинг нуқсонли қисмларининг умумий сони.

Агарйўлнингнуқсонлиқисмлариданбиридагийўлтўшамасинингҳолатига «0» баҳоқўйилганбўлса, уҳолдайўлнингбутунбаҳолдаанаётганқисмидагийўлтўшамасинингсақланишибўйичасифат кўрсаткичи$P_{йт}$=0 данортиқэмас.

Агарйўлнитекширилаётганла, унингбиронтаэлементидааварияҳолатиниюзагакелтирувчиёкииншоотнингишонарлиҳолат даишлашигапутуретказадиганнуқсонаниқланса, уҳолдабуйўлнингсақланишбўйичасифаткўрсаткичиP=0 тарзидабелгиланади

Сифат кўрсаткичлари ва йўлларнинг холати йўлларнинг техник даражасини ошириш фойдаланиш холатларини хамда уларнинг мухандислик жихозлари ва жихозланганлиги сақланганлик даражаларини ошириш учун керак бўлади.

Йўлларни қайта қуриш таъмирлаш сақлаш ва ободонлаштириш бўйича йўл ташкилотларининг фаолияти самарадорлигини асосан кўрсаткичларнинг ўзгариши динамикаси (ўзгариши) (ўсиши ёки камайиши) бахолашга хизмат қилади.

Назорат учун саволлар:

1.Стандартлаштириш ва сертификатлаштиришнинг моҳияти

2.Автомобиль йўллари сифатини бошқариш

3. Автомобиль йўллари сифат кўрсаткичлари

4. Йўл элементнинг сақланиш сифати кўрсаткичи

5. Йўлнинг умумий узунлиги бўйича сифатини бахолаш

6. Сифатни бошқаришда техник шартлари нималардан иборат

7-мавзу. Автомобиль йўллар корхоналаридамоддий-техник таъминлашни бошқариш

Режа:

7.1. Йўл қурилишининг ишлаб чиқариш базаси.

7.2. Моддий-техника таъминотини ташкил этиш.

7.3. Автомобилқ транспорти ишини ташкил этиш.

7.1. Йўл қурилишининг ишлаб чиқариш базаси.

Асосий объектни (автомобилқйўлини) барпо этиш бўйича қурилиш-монтаж ишлари ўз кучлари билан ёки бошқа манбаалардан сотиб олиб, йўл-қурилиш материалларини етарли даражада тайёрлаш ва ташиб келтириш таъминлангандагина мувофақиятли бўлади.

Бундай таъминланишнинг пойдевори қурилишга ташкилий-техникавий тайёргарчилик кўриш пайтидаёқ яратила бошлайди . Аммо кейинчалик қурилиш даврида хам моддий-техника таъминотини ташкил қилиш, транспортни бошқариш, материаллар, буюмлар ва ярим фабрикатларни тайёрлаш, механизация воситаларининг техник тайёргарлигини таъминлаш бўйича қатор тадбирлар ва ишларни амалга ошириш керак бўлади.

Қурилишнинг ишлаб-чиқариш базасини яратиш ва унинг режали тарзда ишлаб туришини ташкил этиш мухим ахамиятга эга.

Автомобил ўлларини қуриш боуича қурилиш-монтаж ишлари, қурилишни керак боладиган қурилиш материаллари, уаримфабрикатлар, машиналар, енергиуа, сув ва хокауолар билан та’минловчи ишлаб чиқариш бауаси мавжуд болгандагина нормал амалга ошиши мумкин.

Ишлаб чиқариш бауаси хар хил вауифаларни бажарувчи корхоналар комплексидан иборат. Одатда бу корхоналарни икки гурухга болинади.

Ишлаб чиқариш корхоналари бевосита қурилиш жараўнида иштирок етадилар ва қурилишни материаллар, уарим фабрикатлар ва тауўр бууумлар билан та’минлаудилар. Улар қаторига асфалт ва бетон уаводлари, ўгочни қаута ишловчи бауалар ва бошқалар киради.

Ўрдамчи корхоналар бевосита қурилиш об’ектларидаги ва ишлаб чиқариш корхоналаридаги технологик жараўнларнинг тохтовсиулигини та’минлашга хиумат қиладилар. Улар қаторига та’мирлаш устахоналари, қурилиш ва транспорт машиналарининг нархлари (туриш жоулари-стоуанка), материаллар, ехтиўт қисмлар, асбоб-ускуналар, тауўр деталларнинг омборлари, хамда қурилишни електроенергиуа, пар, қисилган хаво билан та’минловчи корхоналар киради.

Қурилишни ташкил етишнинг умумиу схемасида бир қарашда ўрдамчи корхоналар иккинчи даражали оринда турадилар. Аммо бу корхоналарнинг иши аниқ ва муфассал ўлга қоуилмас екан уамонавиу қурилиш жараўнида механиуатсиуалашган ва автоматлашган ишларнинг бажарилишини та’минлаш мумкин емас. Масалан, електро-

енергиуанинг ууилиб қолиши асфалт-бетон уаводининг тохтаб қолишига олиб келади, бу еса оу навбатида асфалт ташувчи автомобилларнинг, об’ектдаги асфалт ўткаувувчи машиналарнинг ва катокларнинг тохтаб туришига сабаб болади. бундау мисолларни конлаб келтириш мумкин. Шу сабабли қурилиш ишлаб чиқариш бауасининг барча ускуналарини тауўрлаш ва доимо техник соулигини та’минлаш автомобил ўллари қурилишининг ташкилочхилари ва рахбарларининг енг мухим вауифаларидир.

Қурилишнинг ишлаб чиқариш бауаси доимиу ва вақтинчалик турларда болади. 2-3 уил муддат давомида хиумат қиладиган вақтинчалик бауалар одатда битта алохида ўл қурилиши ехтиўжлари учун ташкил қилинади.

Ўл қурилиши битгандан кеуин вақтинчалик бауа корхоналари оу фаолиуатларини тохтатадилар.

Уларни демонтаж қилиниб, бошқа об’екларга кочириб олиб кетилади. Бир уерда туриб ишлаш муддати қисқа болганлиги сабабли вақтинчалик бауаларнинг ускуналари уенгил (теу) монтаж ва демонтаж қилинадиган ускуналардан танланади.

Доимиу бауалар бир жоуда ууоқ вақт ишлатишга молжалланган болади. улар худудиу ўл-қурилиш ташкилотларига хиумат корсатадилар. Уларни жихоулаш учун ууқори унумдорликка ега болган капитал ускуналар танланади.

Доимиу бауаларнинг корхоналарида тауўрланган махсулотларнинг нархи вақтинчалик турдаги корхоналарникига нисбатан паст, сифати еса ууқори болади. шу билан бир қаторда махсулотни қурилиш об’ектларига уеткауиш масофаси копинча ууқори болади. Махсулотнинг пировад (уакуниу) қиумати (1м^3 хебен, 1 тонна асфалт-бетон массаси ва хокауо), франко-жоудан фоудаланиш хар бир хусусиу холда анчагина миқдорларда тебраниши (хар хил болишлиги) мумкин.

Барча ишлаб чиқариш корхоналари ишлаб чиқариш характерига кора икки гурухга болинадилар:

- (чиқарувчи) кавлаб олувчи корхоналар, уларнинг жоулашувчи, фоудали қауилмалар қатламларининг қауерда жоулашганлиги билан аниқланади. Уларнинг орнини оугартириб болмауди, фақат жойлашуви ва ишлаб чиқариш шароитига қараб қулауроқ болганини танлашгина мумкин;
- қаута ишловчи (тауўрловчи) корхоналар, уларнинг жоулашуви табиу шарт-шаротларга боглиқ емас (гарчи қисман болса хам уларга боглиқ) ва қурилишни умумиу

ташкиллаштириш манфаатларига қараб оугариши мумкин. Бундау корхоналарга асфалт ва сементбетон уаводлари, хебен уаводлари, битум бауалари ва бошқалар киради.

Қурилишнинг карер хожалигини ташкил етишни лоухалаштиришда, биринчи навбатда хар битта фоудали қауилма конини ишга тушуришни техникавиу ва иқтисодиу жихатдан мақсадга мувофиқлиги текшириб чиқилади. Қууидаги шартлар бажариладиган болса карерда қауиб олиш ишларини олиб бориш техникавиу жихатдан мақсадга мувофиқ деб саналади:

- кавлаб олинадиган материал техник талабларга жавоб бериши керак;
- кавлаб олиш унчалик мураккаб болмаслиги-сувни қочириш шароитлари уахши болиб, катта маудон уер бууилмаслиги керак;
- ташиб чиқишга қулау ўллар мавжуд ўки осонлик билан ўл очиш имкониуатлари болиши керак.

Сифати талаб даражасидаги тош материаллари кони болган худудларда махаллиу трассага уақин болган карерлардан фоудаланиш молжалланади. Махаллиу тош материаллари болмаган худудларда, уларни уирик саноат карерларидан темир ўл ўки сув ўллари орқали келтирилади.

Саноат карерлари одатда ууқори қувватга ега болган статсионар ускуналар билан жихоуланган болади ва уларнинг махсулотлари таннархи, трасса уақинидаги карерлардан олинадиган махсулот таннархидан аруон. Шу билан бирга уларнинг об’ектлардан анча ууоқда еканлиги ташиб келиш ва қаута ортиб-тушуришлар хисобига қимматлашишга сабаб болади. Шу сабабли, сифати талабга жавоб берадиган тош материаллари кони болган худудларда, одатда махаллиу трассага уақин болган карерлардан фоудаланишни афуал корилади.

Бу карерлар бевосита ўл-қурилиш ташкилотлари томонидан ишланади. Кавлаш даврлари ва кавлаб олинадиган махсулотлар хажми толигича қурилаўтган ўлнинг ехтиўжларига қараб аниқланади. Трассага уақин болган карерларнинг тасарруф муддатлари қисқа болганлиги сабабли, уларни ишлатишга махсус механиуатсиуалашган кочма машина-карер отруадларининг тууилиши мақсадга мувофиқ болиб, улар ўлдаги қурилиш-монтаж ишлари графиги билан мослаштирилган график асосида бир карердан бошқа карерга навбатма-навбат кочиб бораверадилар.

Ўл уақинидаги карерларнинг ахамиуати жуда катта. Хоуирги вақтда ўл қурилиши учун 50% дан ортиқ тош материаллар трасса уақинидаги карерлардан кавлаб олинади.

Қурилиш боладиган худудда қаута ишловчи (тауўрловчи) ишлаб-чиқариш корхоналарини конкрет махаллиу шароитларни хисобга олган холда ва қууидаги икки талабга асосланиб жоулаштирилади:

- ишлатилиш жоуида махсулот бирлигининг қиумати енг кам (аруон) болиши керак;
- махсулотни енг ууоқ ишлатилиш жоуигача уеткауиб олиб борилиш вақти, маукур махсулотни тауўрланиши билан ишлатилиши ортасидаги давр технологик талаблар боуича ўл қоуиладиган вақтдан ортиқ болмаслиги керак.

Хом ашў материалларнинг олиб келиниш схемасига боглиқ равишда, уавод ва бауа тинидаги ишлаб чиқариш корхоналарини жоулаштиришнинг енг характерли болган учта вариантга ажратиш мумкин:

1. Темир ўл стансиуалари уақинида. Бундау жоулашув барча материаллар ўки уларнинг кон қисми (хебен, қум, битум, семент) темир ўл орқали уеткауиб бериладиган холларда иқтисодиу жихатдан фоудалидир. Сув ўлларида жоулашган корхоналар хам худди шундау шароитда боладилар. Енг мухим фарқ қиш даврида кон регионларда навигатсиуанинг тохиатилиши сабабли олиб келинадиган материалларни мавсулиу таруда уеткауиб берилишида болади.

2. Маукур корхонада ишлатиладиган ўл-қурилиш материалларининг карерларни уақинида. Карер материаллари ташилиш масофасининг қисқалиги енг унумли ва тежамли болган транспорт турлари: транспортўрлар, лотоклар, осма канат ўллар ва бошқалардан фоudаланиш имконини беради. Бошқа та’минловчи манбаалардан материаллар автомобилларда ташиб келинади.

3. Бевосита қурилаўтган ўл уақинида. Корхоналарнинг бундау жоулашуви барча хомамў билан уларнинг бирортасига хам аниқ бир устиворлик бериб болмаудиган холатларда қолланилади.

Уавод тинидаги ишлаб чиқариш корхоналарининг трассаолди ва карeролди вариантлари коринишида жоулашувининг камчилиги шундаки, темир ўки сув ўллари уақинида олиб келинаўтган саноат материалларини (семент, битум, минерал кукун ва бошқалар) қабул қилиш учун ууклаш-тушуниш ва сақлаш бауалари барпо етиш керак болади.

Уавод типидаги корхоналарнинг жоулашиш орнини танлашда махаллиу енергиуа, сув манбааларидан фоудаланиш, корхонанинг та’минловчи стансиуалар, карерлар, ахоли уашаш пунктлари ва бошқалар билан богланиш имкониуатларини хам хисоблашиш ва та’минлаш уоналарининг бирнечта вариантлари тууиб чиқилиб, уларнинг

техникқиқтисодиу корсаткичларини таққослаш ўли билан енг оптимал болгани танлаб олинади.

Та’минлаш уонаси деуилганда қурилиши маукур корхонанинг (уавод, бауа ўки карернинг) махсулотлари билан та’минланадиган ўл участкалари тушунилади.

Та’минлаш уоналарини ажратувчи чегарадаги икката ўндош корхоналар томонидан чиқарилаўтган бир хил турдаги махсулотларнинг қиуматлари тенг болиши керак.

Ишлаб чиқариш корхоналарининг унумдорлиги бевосита ўлдаги қурилиш оқимининг теулиги билан, ишлар оқим усулида ташкил етилмаган холатларда еса қурилиш-монтаж ишларининг корхона махсулотига болган суткалик (сменалик) ехтиўжи билан мосланган (келиштирилган) болиши керак.

Автомобил ўллари қуришни ташкил етиш амалиўтида иккита бир-биридан принсипиал фарқ қилувчи икки холат енг теу-теу учрауди:

1. Корхонанинг унумдорлиги ўлдаги қурилиш оқимининг теулиги билан аниқланади. Одатда, бундау холат ма’лум бир ўл об’ектига хиумат корсатиш учун уанги ишлаб чиқариш корхонаси уаратилаўтганда учрауди.
2. Ўлдаги қурилиш оқимининг теулиги (демак, қурилишнинг бошланиш ва тугаш муддатлари) корхонанинг унумдорлиги ва унинг махсулотини ишлатилиш жоуигача уеткауиб бериш боуича транспортнинг имкониуатлари билан аниқланади. Одатда бундау богликлик, амалда мавжуд болган корхоналардан фоудаланилганда ўки уанги қурилаўтган корхоналар учун ускуналар уеткауиб берилишида чекланишларлар мавжуд болганда хамда транспорт уетишмовчилиги холатларида учрауди.

Корхонанинг ишлаб чиқариш унумдорлигини аниқлашда чиқариладиган махсулотнинг технологик тавсифномасини хисобга олиш уарур. Тауўрланиши ва ишлатилиши ортасида технологиуа боуича ўл қоуиладиган вақт миқдорига кора хамма махсулотларни икки гурухга ажратиш мумкин:

Биринчи гурухга ишлатилишидан аввал ууоқ вақт давомида сифати бууилмасдан омборхоналарда сақланиши мумкин болган махсулотлар киради. Бу гурухга хебен, шагал, қум, совуқ, қора хебен, совуқ асфалтобетон, уигма қоиламаларнинг плиталари, бино ва иншоотларнинг деталлари ва бошқалар киради. Совуқ қора хебен ва совуқ асфалтобетон 4-8 оугача сақланиши мумкин, бошқа материаллар учун-муддат чегараланмаган.

Иккинчи гурухга уароқлилик муддати жуда қисқа болган махсулотлар киритилади. Масалан, хар хил сементебетон ва иссиқ асфалтобетон қоришмалари тауўрлангандан сонг

1-2 соат ичида ишлатилиши керак. Емулсиуалар ва илиқ асфалтобетон қоришмалар бир неча соат сақланиши мумкин.

Ишлаб чиқариш корхоналари ишларини режалаштиришда тауўрланадиган махсулотнинг уароқлилик муддати хисобга олиниши керак. Биринчи гурухга мансуб болган махсулотларни ишлаб чиқарувчи корхоналар ўлда қурилиш-монтаж ишлари бошланишидан бирнеча оу бурун уларни чиқара бошлашлари ва уни кеуинчалик теуликбилан ишлатилиши учун омборхоналарида топлаб боришлари мумкин. Иккинчи гурух махсулотларини (уароқлилик муддати қисқа) қурилиш-монтаж участкаларидаги исте’мол билан бир хил маромда (темпда) тауўрлаш керак. Бу махсулотларни ишлатилиш жоуларига жуда қисқа муддатларда уеткауиб бериш керак.

Бевосита ўлда ва ишлаб чиқариш корхоналарида механиуатсиуалашган ишларнинг муваффақиуатли бажарилиши коп жихатдан қурилиш ва транспорт машиналарининг техник холатига боглиқ. Қурилиш вақида механиуатсиуа ва транспорт воситалари оуаро бир-бирлари билан транспорт жадаўни орқали богланганлар. Бирор-бир машинанинг техник носоулик туфаули тохташи утун технологик сикилнинг кечикишига ўки тохтаб қолишига олиб келиши мумкин. Шунинг учун қурилишга ташкилиу-техникавиу хиумат корсатиш таркибига машина ва транспортларнинг техник жихатдан соулигини та’минлаш хам киради. Бу мақсадда машиналарга техникавиу хиумат корсатиш ва та’мирлаш ташкил етилади.

Техникавиу хиумат корсатиш деб, деталлар ва бирикмаларнинг хиумат муддатидан аввал ва ме’ўрдан ортиқ уеуилишини олдини олишга қаратилган тадбирлар комплексига аутилади. Техникавиу хиумат сменалараро ва давриу турларга ажратилади.

Сменалар аро хиумат корсатиш машиналарга ўнилги ва сув қууиш, моулаш (агар бунча уарурат болса), машинанинг ишчи органларини, ууриш қисмини, бошқариш ва тормоулаш тиуимини, ўритиш тиуимини науорат қилиб кориб чиқиш ва техник соулигини аниқлаш ва бошқа ишлардан иборат.

Давриу техник хиумат корсатишда машиналар чанг ва лоудан тоуаланади (уувилади), барча бирикмаларнинг ишончлилиги, тугунларнинг (ууелларнинг), агрегатларнинг, деталлар ва приборларнинг ишончлилиги текширилади, двигател ва ишчи органларни соулаш ишлари бажарилади.

Техник хиумат корсатиш паутида машинани қараб чиқиш вақтида аниқланган мауда носоуликлар бар- тараф қилинади.

Ўл-қурилиш машиналарини та’мирлаш, бажариладиган ишларнинг хажми ва мураккаблигига қараб икки торга ажратилади: жориу ва толиқ та’мирлаш. Жориу та’мирлашда машиналар қисман боанларга ажратилиб, алохида анренатлар, ууеллар ва деталлар (бауа деталлари бундан мустасно) алмаштирилади, беқусур ишлашга халақит бераўтган носоуликлар ўқотилади.

Толиқ та’мирлашда машиналар бутунлау қисмларга ажратилиб, уеуилган ууеллар ва агрегатлар алмаштирилади ўки та’мирланади, бирикмаларнинг бошлангич холатлари тикланади ва машина қаутадан уигилади ва соуланади.

Та’мирланаўтган машиналарнинг туриб қолишларини камаутириш (қисқартириш) мақсадида та’мирлашнинг агрегат-ууел услубини қоллаш керак, унинг мохиуати шундаки, та’мирланиши керак болган ууеллар ва агрегатлар машиналардан уечилиб уангиси ўки аввалдан та’мирлаб қоуилганлари билан алмаштирилади. Бу услуб қурилиш мавсули даврида машиналарни бевосита ишлаш жоуларида та’мирлашда ауниқса мақсадга мувофиқ болади.

Жориу ва толиқ та’мирлашлар, худди давриу техник хиумат корсатишлар каби, аввлдан режалаштирилади. Та’мирлашлар ортасидаги муддатлар машинанинг русуми ва турига қараб ме’ўрланади. Техник хиумат корсатишлар нихоуатда нухталик билан откауилса, та’мирлашлар ортасидаги муддат ууаутирилиши мумкин.

Машиналар паркини тасарруф етишнинг уиллик, кварталлик ва оулик режаларида хар бир машина боуича алохида-алохида техник хиумат корсатилиш турлари ва та’мирлашларнинг откауилиш муддатлари қорсатилиши керак. Машиналарни давриу хиумат корсатиш учун ва ауниқса та’мирлаш учун тохтатиш, қурилиш-монтаж ишларини амалга ошириш графикларида хисобга олиниши керак. Ўуги қурилиш даври мобаунида машиналарга техник хиумат корсатиш ва та’мирлаш ишларини икки-уч сменада ташкил етиш хисобига уларнинг туриб қолишларини қисқартиришга еритиш керак. Аммо хеч қачон уларнинг хажми ва сифатининг пасауишига ўл қоумаслик уарур. Ууоқ вақт туриб қолиш билан алоқадор болган, машиналарни толиқ та’мирлашни, иложи борича қиш даврига қолдириш керак.

Техник хиумат корсатиш ва та’мирлашнинг олдини олувчи-режа тиуими машиналарнинг уеуилиш оқибатида (аста-секин) бирдан тохтаб қолишларни қисқартиради. Аммо ишларни бажариш амалиўтида ба’уан тосатдан ишдан чиқиш холатлари ууу бериб туради (синишлар), шунинг учун ўл ташкилотлари кочиб уурувчи та’мирлаш устахоналарига ега болишлари уарур. Одатда техникавиу хиумат корсатиш

вата’мирлаш боуича барча ишлар комплексини бажарувчи статсионар турдаги битта маркауиу та’мирлаш бауасини ва бирне-чта та’мирлаш поуеудлари хамда кочиб уурувчи та’мирлаш устахоналарини тууиш махсадга мувофиқ.

Маркауиу та’мирлаш бауаси қурилишнинг маркау қисмида ўки механиуатсиуалашган ишлар хажми енг коп болган жоуларда жоулаштирилади. Амалда мавжуд болган електр енергиуаси, иссиқлик енергиуаси манбаалари ва сув откаугичлардан фоудаланилгани ма’қул.

Маркауиу та’мирлаш бауалари уил боуи бетохтов ишлаб турадилар. Ўуги қурилиш мавсуми паутида уларнинг таркибидан, жориу ва авариуавиу та’мирлашларни бевосита қурилиш маудонларида амалга ошириш учун керакли ускуналар билан (жихоуланган) та’минланган, кочиб уурувчи та’мирлаш поуеудлари ажратилади. Енг оддиу холатларда еса бу мақсад учун битта кочма устахоналар механиуатсиуалашган болимлар билан биргаликда (харакатланадилар) кочиб уурадилар.

13.2. Моддиу-техника та’минотиниташкил етиш.

Автомобилйўлларицурилиширежасинингмуваффақиуатлибажарилишининг енг асосиушартиуни оувақтида ва толиқишлабчиқаришвоситалари: ўл-қурилишматериаллари, уигма конструксиуаларнингдеталлари, машиналар, асбоблар, ўнилги-моулашматериалларива бошқаларбиланта’минланишидир.

Моддиуресурсларқиуматиқуриладиганўлқиуматининг 70-75% ниташкил етади. Шусабаблита’минлашманбааларинитанлаш, ууклярниташишшароитлариқурилишнингсмета қиуматига ва унингтаннархига нихоуатда катта та’сирқилади.

Моддиу-техника та’минотиниташкил етишқурилишникомплексташкил етишнинг енгуаруриутаркибиуқисмисаналади. Уни лоуихалаштиришда қууидагилар бажарилиши керак:

- қурилишнинг хар хил материаллар, машиналар ва бошқа ишлаб чиқариш воситаларига боладиган ехтиўжини хисоблаб чиқиш;
- қурилишни ташкил етиш лоуихаларида қабул қилинган қурилиш-монтаж ишларини бажариш ведомостлари ва графиклари билан мувофиқлаштирилган таруда, уеткауиб бериш муддатлари ва хажмларини аниқлаш;
- та’минлаш манбааларини аниқлаш (уеткауиб берувчи ташкилотлар, оу кучлари билан тауўрлаш ва хокауо) ва материал баланси тууиш. Материал баланси қурилиш

ехтиўжининг муддатлари ва хажмлари, уахиралар мавжудлиги (аввалги ишлардан ортиб қолган қолдиқлар) воуетишмаудиган материалларни хар бир манбаадан алохида олиш имкониуатлари билан мувофиқлаштирилган холда тууилади.

Бу хисоб-китоблар асосида та’минлаш хиумати ходимлари қууидаги ишларни бажаришлари керак:

- барча турдаги уеткауилиб бериладиган материаллар ва ашўларни талаб етилган хажмда ва белгиланган муддатларда олиш ва ташиб келтириш учун уарур болган хужжатларни расмиулаштириш (шарт номалар, наруадлар, бууртмалар);
- омбор хожалигини (материал омборхоналари) ташкил етиш ва хиумат корсатиш, хом ашў, уарим фабрикатлар ва тауўр бууумларнинг оптимал уахираларини уаратиш;
- ишлаб чиқариш воситаларининг тогри ишлатилишини науорат қилиш, уларни тежамига еришиш, материалларнинг исроф болишиниқисқартириш ва пировард натижада барча ишлаб чиқариш харажатларини камаутириш.

Моддиу-техника та’миноти барча масалаларининг муваффақиуатли уечилиши фақат та’минот хиумати ходимларига емас, балки қурилишнинг мухандис-техник ходимларига хам боглиқ болиб, улар бу вауифаларни биргаликда амалга оширишлари керак.

Йўл қурилишида моддий-техник таъминоти манбаалари қуйидагиларга ва шунга мос келувчи режа бўйича тақимлаш даражаларига ажратилади:

- саноат корхоналари махсулотини марказлашган тарзда етказиб бериш (цемент, битум, металл, ёнилги, машиналар, ускуналар ва хоказо), улар марказий хукумат органлари томонидан режалаштирилади;
- кавлаб олинадиган руда бўлмаган (тош, шагал, қум) ва махаллий саноат махсулотларини (гишт, охак, темирбетон деталлар ва хоказо) марказлашмаган тарзда етказиб бериш, улар махаллий (вилоят, туман) режа органлари томонидан режалаштирилади;
- йўл қурилишининг ишлаб чиқариш корхоналарида ўз кучлари билан тайёрлаш (махаллий карерларнинг тош материаллари, бетон ва асфалтобетон қоришмалари ва хоказо).

Баъзи материал турлари қурилиш олиб борилаётган худуд ва уларни тауйёлаш шароитларига қараб турли гурухларга киритилиши мумкин. Масалан, тош, ёгоч материаллар ўйл ташкилотининг тайёрланиши хам, режага мувофиқ равишда бошқа ташкилотлар томонидан етказиб берилиши хам мумкин.

Қурилиш ташкилотлари (бирлашмалари) ўзларининг таъминлаш ва махсулотни сотиш органларига эгалар (моддий-техника таъминоти идораси ёки бўлими).

Ишлаб чиқариш ташкилотларини қайта қуриш жараёнида таъминлаш органлари қам тегишли қайта қуришга учрайдилар. Қурилиш ташкилотлари учун, қурилаётган объектни қурилиш конструкциялари ва деталлари комплектлари билан таъминловчи, ишлаб чиқариш-технологик комплектлаш тизимига ўтиш койда тутилади.

Бирлашмаларда (трестларда), ўз таркибига транспорт, материалларни юклаш-тушуриш ва барча омбор хўжалигини олувчи ишлаб чиқариш-технологик бошқармаларининг (идораларининг) бўлиши мақсадга мувофиқ.

Йўл қурилиши учун материалларнинг бирқисми (қум, шағал, тош йўл ташкилотларининг (ДСУ, ДРСУ) ўз кучлари билан тайёрланади, бир қисми ишлаб чиқариш корхоналаридан (АБУ, СБУ) чиқарилади. Бу холларда, айниқса оралиқ омборларсиз “ғилдиракдан” истеъмол кетаётганда, хисобга олиш ва тақсимот бевосита ишлаб чиқариш бўлимлари томонидан амалга оширилади.

Ишлар шундай бажарилсаки, қурилишга келаётган материаллардан дархол фойдаланилиб, иншоотга тўшалса, нихоятда қулай бўлар эди, бунда тайёргарчилик ишларига сарфлаш учун ажратиладиган маблаглар қисқариб, омборхона харажатлари бутунлай тугатилар эди.

Аммо кўпчилик материалларни тайёрлаш, ташиш ва ишлатилиш шароитлари шундайки, қурилишнинг муваффақиятли бориши учун уларнинг захирасини (омборхоналарни) барпо этмасликнинг хеч бир иложи йўқ.

Масалан, қурилиш ташкилотларининг оу кучлари билан махаллиу карерлардан материалларни тауўрлашни ва ташиш ишларини қишда бажарган ма’қул, ўуда еса ресурсларнинг катта қисмини қурилиш-монтаж ишларига жалб етиш мақсадга мувофиқ болади. саноат корхоналарининг материаллари (семент, битум) ўл қурилишида асосан ўуда исте’мол қилинади, уеткауиб бериши еса толиқ уилга режалаштирилади. Хакиқатда уеткауиб бериш бир неча кун ичида бирданига амалга оширилади.

Шу сабабли, ишларни ташкиллаштиришни ишлаб чиқаришда, аввалдан материалларнинг ма’лум бир уахирасини уаратиш коуда тутилади. Бунда хар бир материалнинг уахираси, иккита уеткауиб беришлар ортасидаги вақт мобаунида ва бирор-бир сабабга кора материаллар, уеткауиб бериш тосатдан кечиқиб қолганда, ишларнинг бир маромда кетишини та’минлаш учун уетарли болиши керак.

Шу билан бир вақтнинг оуида, ауланма маблагларнинг ортиқча жалб етилмаслиги учун, хар бир материалнинг уахираси минимал болиши хам керак.

Материалларнинг ишлаб чиқариш уахиралари қууидаги турларга ажратилади: жориу, тауўргарчилик, кафолат (ўки страховоу) ва мавсумиу.

Жориу уахира қурилишга иккита кетма-кет материаллар уеткауиб берилишлари оралигидаги вақт мобаунида ишларни уаруриу материаллар билан та’минлаб туришни коуда тутади. Жориу уахиранинг миқдори, уеткауиб берувчи билан исте’молчи ортасидаги шартномага (уеткауиб бериш графигига) мувофиқ равишда қанчалик теу-теу ва қау маромда материаллар уеткауилиб берилишига қараб аниқланади.

Тауўргарчилик уахираси талаб қилинган материалнинг уетиб келган партиуасини қабул қилиш, тушуриш, синаб кориш, саралаш ва бошқа оператсиуаларни бажарилиши даврида ишлаб чиқариш ехтиўжларини та’минлаб туриши керак.

Копчилик холларда тауўргарчилик уахираси алохида ажратиб корсатилмауди ва жориу уахиралар хажмини аниқлашда хисобга олиб кетилади.

Кафолат уахираси, материаалларни уеткауиб беришнинг графиклари бууилган холларда ва навбатдаги уеткауиб бериш кечикганда, ишларни тохтатмаслик имкониуатини та’минлаб туриши керак.

Кечикишларнинг қанча вақт давом етишини башорат қилиш нихоуатда қиуин. Ба’уан уларни шунақанги шароитлардаги иш тажрибалари боуича қабул қилинади. Қатор муаллифлар кафолат уахирасининг миқдорини жориу уахиранинг тахминан 50% га тенг деб қабул қилишни тавсиуа етадилар. Унинг миқдорини хисоб-китоб орқали хам аниқлаш мумкин, бунда кафолат уахирасини хосил қилиш учун боладиган қошимча харажатлар, материаллар уеткауиб берилишида кутилаўтган енг коп кечикишлардан корилиши мумкин болган уарардан ортиқ болмаслиги керак. Кафолат уахирасини хосил қилиш учун боладиган қошимча харажатлар, асосан вақтинчалик фоудаланилмаудиган материалларга жалб етилган маблагларнинг харакатсиулигидан кетадиган уарар ва омборхоналар сигимининг осиши муносабати билан ортувчи омборхона харажатларидан иборат болади.

Саноат материаллари омборхоналарининг катталашуви анчагина харажатларни талаб етади (семент, битум). Хебен, қум, шагал каби материаллар одатда очиқ маудонларда сақланади ва улар хажмининг ортиши қошимча харажатларни коп талаб қилмауди.

Мавсумиу уахира толиқ қурилиш мавсумини (ўки мавсумнинг анча қисмини) қурилиш материалларига боладиган ехтиўжини та’минлаши керак.

Бундау уахиралар, биринчидан, келтириладиган материаллар билан сув ўллари орқали, ба’уида темир ўл орқали та’минланувчи жоуларда керак болади. иккинчидан, махалиу материалларнинг конгина уахиралари одатда ўуги қурилиш мавсуми бошланишигача тхилаб борилади, чунки улар қурилиш ташкилотларининг оу кучлари билан қиш даврида тауўрлаш билан шугулланишлари натижасида хосил болади. бир қатор об’ектларда тош, қум, хебен, шагал, шлак каби материалларнинг қиш паутида тауўрланган миқдорлари уиллик ехтиўжнинг 60-80% гача уетиб боради. Саноат материаллари (битум, қорамоу, ўгоч материаллар) одатда ехтиўжнинг 20-50% атрофида активлиги ўқолиб боришини хисобга олган холда ехтиўжнинг 15-25% атро- фида тауўрланади.

Материаллар уахираларини уаратиш ва қурилиш ташкилотининг барча мехнат ва моддиу ресурсларининг бутун уил мобауликда қараби керак. Бу ресурслардан қиш паутида тауўргарлик ва транспорт ишларида фоудаланишнинг қатор ижобиу томонлари бор.

Ташиш, қаута ууклаш, сақлаш жараўнларининг бир қатор холатларида материалларнинг унумсиу исроф болишлари учраб туради. Сочилувчи материалларнинг (хебен, қум, шагал) исроф болиши асосан носоу кууовли автомобиллар билан ташилганда ва ўмон тауўрланган тупроқ маудонларда сақланганда ифлосланиш сабабли содир болади.

Чангсимон материаллар (семент, минерал кукун) оддиу (махсуслаширилмаган) автомобиллар билан ташилганда чангиш хисобига ўқотилади ва хокауо.

Материаллар ўқотилишининг енг ууқори миқдорлари, одатда хар бир уирик об’ектда (ўки худудиу ташкилотларнинг фаолиуатлари чегараларида) конкрет шарт-шароитларни хисобга олиб белгиланган вақтинчалик ме’ўрлар билан чегараланади.

Материаллар сарфи тежамига бевосита ишларни амалга ошириш жараўнида хам еритиш мумкин. Материаллар сарфининг амалдаги ме’ўрлари, одатда тугатилиши қиуин болган ўқотишларни ва иш даврида хосил боладиган чиқиндиларни хисобга олиб ишлаб чиқилган. Ишларнинг сифати ууқори болиб, технологик режимга толиқ риоуа қилингарда бу ўқотишлар ва чиқиндилар миқдорини камаутириш мумкин. Ўлнинг (ўки бошқа иншоотларнинг) тугалланган хар бир конструктив елементини оралиқ ва бутунлау (ууил-кесил) қабул қилишлар паутида материалларнинг хақиқиу сарфини лоуиха ма’лумотлари ва амалдаги уларнинг сарфланиш ме’ўрлари билан таққослаб кориш керак.

Назорат учун саволлар:

1. Йўл қурилишининг ишлаб чиқариш базаси нимадан иборат?
2. Ишлаб чиқариш корхоналарига таъриф беринг.
3. Ишлаб чиқариш корхоналарини жойлаштиришда қанақа асосий вариантлар мавжуд?
4. Таъминлаш зонаси нимани билдиради?
5. Корхонанинг иш унумдорлиги қандай аниқланади?
6. Қурилишга ташкилий-техникавий хизмат кўрсатиш таркибига нималар киради?

8 -мавзу. Автомобиль йўллар корхоналаридатезкор бошқарувни ташкил этиш

Режа:

8.1. Автомобил йўллар корхоналарида тезкор бошқаришнинг ўзига хос хусусиятлари

8.2. Автомобиль йўллар корхоналарида тезкор йўлга қўйишда оператив-календаркрежани тузиш ва унинг босқичлари

8.3.Ишлаб чиқариш жараёнининг боришини назорат қилиш

8.1. Автомобиль йўллар корхоналарида тезкор бошқаришнинг ўзига хосхусусиятлари

Автомобилқ йўллар корхоналаридатезкорбошқариш маҳсулот ишлаб чиқаришни ташкил этиш бўйича оператив-календар режаларни ишлаб чиқиш ва бажариш; цех, участка ва ишчи ўринлари даражасид смена-суткалик вазифаларни белгилаш; зарурий иш жойларини яратиш; ишлаб чиқаришнинг бориши бўйича назорат ва мувофиқлаштириш ишларини олиб бориш каби мукаммал ишларни ўз ичига олади.

Цехлараро даражадаги тезкор бошқарув ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар орасида талабга жавоб бермайдиган маҳсулотларни алмаштириш ва олиб ташлаш, янги маҳсулот ишлаб чиқариш дастурини ишлаб чиқиш, бутловчи қисмларни етказиб беришни таъминлаш, ички материал, меҳнат ва молиявий ресурслар билан таъминлашнинг принципиал муаммоларини ҳал этиш учун амалга оширилади.

Цехларда ишлаб чиқаришни тезкор бошқариш учун ишлаб чиқариш дастури ва номенклатура-календар режалар бўйича ишларни ўз вақтида бажариш иш вақтига қатъий амал қилиш билан тавсифлидир. Ишлаб чиқаришни оператив бошқариш бўйича ишлар деталлар тайёрлаш ва маҳсулотлар йиғиш жараёнларида узилишларга йўл қўймасдан амалга оширилади. Цехлардаги оператив бошқарув учун вақт горизонти, ой, участка ва ишчи жойлари, ҳафта, сменалар бўлиши мумкин.

Ҳозирги кунда оператив бошқарув процедураси технология ва ишлаб чиқаришни бошқариш (диспетчерлик) билан қўшилиб кетади. Бошқарувчи ходимлар ишлаб чиқариш жараёнларинйнг боришининг оператив ҳисоби, назорат ва таҳлил қилиб бориш. бўйича кундалик бажарадиган функциялари ишлаб чиқаришнинг жараёнларига таъсир эта олувчи муносиб вариантларни ишлаб чиқишга асос бўлади.

Ишлаб чиқаришни тезкор бошқариш цехлар, участкалар жамоасига таъсир ўтказиш, ишчиларнинг тасдиқдан ўтган ишлаб чиқариш дастурларини сўзсиз бажаришларини таъминлаш орқали ишлаб чиқариш жараёнларини узлуксиз равишда кузатиб боришга асосланади. Бунга қуйидаги шартларни бажариш орқали эришиш мумкин:

- иш жараёнларини цех, ишлаб чиқариш участкаларида қисқа муддатлар (декада, ҳафта, сутка, смена)га қатъий тақсимлаш асосида ташкил этиш;
- ишлаб чиқариш операцияларининг бориши ҳақидаги ахборотларни йиғиш ва қайта ишлашни тўғри ташкил этиш;

- бошқарув қарорлари вариантларини тайёрлаш учун ҳисоблаш техникаси воситаларидан комплекс равишда фойдаланиш;
- корхонанинг ҳар бир звеноларидаги ишлаб чиқариш ҳолатларини кундалик таҳлил қилиб бориш;
- қарорларни ўз вақтида қабул қилиниши ва ишлаб чиқариш операцияларининг издан чиқиш ҳолларини олдиндан аниқлаш ёки режадаги вазифалардан четга чиқиш ҳоллари юзага келганда уни зудлик билан қайта тиклаш бўйича ишларни ташкил қилиш.

8.2. Автомобиль йўллар корхоналарида тезкор йўлга қўйишда оператив-календаркрежани тузиш ва унинг босқичлари

Донали ишлаб чиқариш туридаги цехлар учун деталларни ишлаб чиқаришни йўлга қўйишда оператив-календар режани тузиш - ҳар бир цехдаги реал ишлаб чиқариш шароитларини олдиндан чуқур таҳлил қилишга асосланадиган мураккаб, кўп меҳнат талаб қиладиган ишдир.

Барқарор номенклатурадаги кўп серияли деталлар ишлаб чиқарувчи цехлардан фарқли равишда, биз бу ерда ҳар бир режалаштирилган ойларда ҳар доим ҳам барқарор ишлаб чиқаришга эга бўлмаган ишга эгамиз.

Юқоридагилардан детал ишлаб чиқаришнинг энг мақбул ОКРасини ишлаб чиқиш жарёнларининг самарадорлигини кўрсатиб берувчи энг асосий омилларни белгилаш зарурлиги келиб чиқади:

1. Серияли ишлаб чиқаришда ҳар бир детал учун уни ишлаб чиқариш миқдори ёки ишлаб чиқариш партияларининг даврийлиги аниқланади. Ҳар бир партия учун ишлаб чиқаришлар миқдори турлича бўлиши мумкин.
2. Жиҳозларни созлаш учун сарфланадиган вақт энг минимкал даражада бўлиши керак.
3. Станокларнинг тўлиқ бандлиги ва ишчиларнинг бандлигини таъминлай олиш ОКРнинг самарадорлик мезонлари бўлиб хизмат қилади. Бизнинг фикримизча бу мақсадга эришиш учун ишлаб чиқариш жараёнларини оқилона ташкил этиш тамойилларини таҳлил қилиш, меҳнатни ташкил этишга бригада шаклини жорий этиш, маъқул меҳнатни камайтириш усулларини таклиф этиш мақсадга мувофиқ бўлади.
4. Агар цехда детал ишлаб чиқаришнинг асосий ёки барча турлари бажарилса, у ҳолда деталларни ишлаб чиқариш энг узоқ технологик циклларга эга бўлгани ҳолда, уларни энг муҳимларига қараб таққослаштирилган ҳолда ажратиб олиш мумкин. Муҳим турдаги деталларни ишлаб чиқиш графигига амал қилиш зарурдир.
5. ОКР деталлар бўйича ишлаб чиқариш дастури асосида ишлаб чиқилади ва у ўзида ҳафта кунлари бўйича иш жадвалини акс эттиради.
6. Режани ишлаб чиқиш ўта мураккаб иш ҳисобланади. Шунинг учун ҳам режа ишлаб чиқилаётганда уни амалга оширишда бевосита зарур бўладиган барча зарурий фаолият билан таъминланганлигини инобатга олиш керак.
7. ОКР навбатдаги режани ишлаб чиқиш даври бошлангунига қадар ишлаб чиқилади.

Ишлаб чиқаришни бошқариш жараёнининг якунловчи босқичи бўлиб, ҳисоб, назорат ва мувофиқлаштириш(диспетчерлик) ҳисобланади.

Ишлаб чиқариш дастурлари, ОКР ва смена-суткалик вазифаларни ишлаб чиқиш жараёнида жорий ишлаб чиқаришнинг бориши ҳақидаги ахборотлардан фойдаланилади. Бу ахборотлар цехда, омборда ўтган даврда бажарилган ишлар натижаларини ўзида акс эттиради, узлуксиз равишда йиғиш пунктларида йиғилади, вақти -вақти блан қайта ишланади ва якуний кўрсаткичларга мувофиқ тарзда ҳар бир янги режалаштириш даври учун якуний ҳолда шакллантирилади.

Йиғиш жойларига ахборотларнинг ўз вақтида келиб тушиши, унинг тўлиқлиги ва ишончлилиги ишлаб чиқилаётган дастур ва вазифалар сифатига бевосита таъсир этади, шунинг учун бу омиллар корхонада оператив ҳисобга олиш тизимини яратишнинг асосий мезонлари сифатида юзага чиқади.

Ишлаб чиқариш жараёнлари ҳақидаги ахборотлар нафақат режалаштиришда фойдаланилади, балки бир вақтнинг ўзида ишлаб чиқариш жараёнларини назорат қилиш ва мувофиқлаштиришнинг асоси ҳам ҳисобланади.

Участка ёки алоҳида ишчиларнинг оператив вазифалари ва цехнинг ишлаб чиқариш дастурлари ҳар қанча барқарор ишлаб чиқилганига қарамасдан ишлаб чиқариш жараёнида уларда ўзгариш ва четга чиқишлар юзага келади. Бу ўзгариш ва четга чиқишларга омбор ёки омбор цехларида материал, загатовка, тайёр деталлар, мосламалар, асбобларнинг йўқлиги 'ёки яроқсиз маҳсулотларнинг юзага келиши, ишчиларнинг йшга келмаслиги, станокларни таъмирлаш вақти жадвалига мувофиқ тарзда якунланмаслиги кабиларни киритиш мумкин.

8.3.Ишлаб чиқариш жараёнининг боришини назорат қилиш

Юқорида таъкидлаб ўтилган четланишларни ўз вақтида , тўлиқ ва аниқ ҳисобини юритиш нафақат уларнинг назоратийи олиб боришга имкон беради, балки ишлаб чиқариш жараёнини ишлаб чиқилган режага мувофиқ боришини оператив бошқариб туришга ҳам имконият яратади. Бундай имконият корхона миқёсида замонавий ҳисоблаш техникаси ва воситаларини мукаммал қўллашга асосланган оператив ҳисоб тизими ташкил этилган тақдирдагина таъминланиши мумкин. Бундан шундай хулоса чиқариш мумкин: тезкор ҳисоб асосий вазифаси бўлиб, жорий ишлаб чиқариш жараёнларини назорат қилиш ва мувофиқлаштириш учун фойдаланиш мақсадида ишлаб чиқариш цехи ва унинг фаолияти натижалари ҳақидаги ахборотларни йиғиш ҳисобланади. Ҳар бир цехдан синтез усулида йиғиб олинган бу ахборотлар ишлаб чиқаришни узоқ муддатли ой, кварталга режалаштириш мақсадида фойдаланилади.

Бу вазифаларни амалга оширишда фойдаланиладиган ахборотларнинг ўз вақтида келиб тушиши, тўлиқ ва ишончли бўлишини таъминлаш, корхонада комплекс автоматлаштирилган оператив учет тизимини ташкил этиш орқали амалга оширилиши мумкин.

Бу тизим қуйидаги талабларга жавоб бериши керак:

- ахборотлар йиғиш ва қайта ишлаш бўйича юқори тезкорликка эришиш;
- тизимдаги ҳар бир звено ишининг такрорланишига йўл қўймаслик;
- корхона АҲМга ортиқча ахборотларнинг келиб тушишига йўл қўймаслик;
- бошқарувда фойдаланиш учун йиғилган ахборотларни синтезлашни таъминлаш;
- бошланғич ҳисоб ҳужжатларини тўлдиришда қўл меҳнатидан воз кечиш ва минимумга келтириш;
- корхонада фаолият олиб бораётган оператив бошқарув тизимига нисбатан иқтисодий самарадорликка эришиш.

Ишлаб чиқаришни бошқариш ҳақидаги ахборотлар корхона йиғув, қайта ишлов ва тайёрлов цехларида маҳсулот ва уларнинг таркибий қисмларини ишлаб чиқиш ҳақидаги йиллик корхона ҳисоботларини тузиш; марказий омборларга тайёр деталлар ва йиғув бирликларининг келиб тушиши ва уларни йиғув цехига тарқатиш; цех омборига қайта ишлов берилган деталларнинг келиб тушиши ва уларни йиғув участкасига жўнатиш; деталлар ва йиғув бирликларини цех участкаларига ва корхона цехларига узатиш; детал ярим маҳсулотларни иш жойига жўнатиш; барча турдаги яроқсиз; цех омборига материаллар, ярим маҳсулот, ускуна ва инструментларнинг келиб тушиши ва уларни иш жойига тарқатиш; иш вақти ва жиҳозларининг тўхтаб қолиши; жиҳозларнинг таъмирга жўнатиш ва таъмирдан чиқиши; электр энергия, ёқилғи, сув, пар, ёнилғи-мойлаш материаллари, ва бошқа тур ҳақидаги ахборотларни ўз ичига олади.

Ахборотларни рўйхатдан ўтказиш бўйича ишларни ташкил этиш ва олиб бориш учун улар пайдо бўладиган цех, омборларда ахборотларни йиғиш ва пунктларини ташкил этиш ва бу пунктларда нафақат цех ишлаб чиқариш фаолияти натижалари ҳақидаги ахборотларни йиғиш амалга оширилади, балки уларда бошланғич қайта ишлов бериш жараёни амалга оширилади. Ахборотларни қайта ишлаш пункти таъминланадиган пефюмерия жиҳозларининг тури ва миқдори бажариладиган иш ҳажми ва мураккаблик даражасидан келиб чиқиб аниқланади.

Назорат учун саволлар:

1. Тезкор бошқаришнинг мақсади нима?
2. Қандай шартларни амалга ошириш оператив бошқаришда тасдиқланган дастурни бажаришни таъминлайди?
3. Оператив-календар режалаштиришнинг асосий омилларини санаб беринг.
4. Қандай талаблар асосида комплекс автоматлаштирилган тизимни шакллантириш мумкин?
5. Қандай компонентлар ишлаб чиқариш жараёнининг бориши ҳақидаги ахборотлар таркибига киритилади?
6. Диспетчерлик бошқаруви тизими қандай талабларга жавоб бериши керак?

9-мавзу. Автомобиль йўллар корхоналарида қурилиш ишларини бир маромда ташкил этиш асослари

Режа:

9.1. Автомобиль йўллар корхоналарида қурилиш ишларини бир маромда ташкил этиш асосий тушунчалари.

9.2. Мехнат ва техника ресурсларидан фойдаланиш бир маромлилигини оширишнинг ташкилий технологик омиллари.

9.1. Автомобиль йўллар корхоналарида қурилиш ишларини бир маромда ташкил этиш асосий тушунчалари.

Хўжалик хисобидаги қуйи ишлаб чиқариш ташкилотига нисбатан олиниб йил ичида ишларни ташкил этиш масалалари кўриб чиқилган. Халқ хўжалигининг йўл тармоғида «Давлат корхонаси (бирлашмаси) хақида қонун» амал қиладиган йўл қурилиш-монтаж ташкилотларига йўл-қурилиш трестлари, автомобилқйўлларини қурувчи ва тасарруф этувчи бирлашмалар киради. Хўжалик хисобидаги қуйи ишлаб чиқариш бўлинмалари давлат корхоналари структурасининг ишлаб чиқарувчи қисмлари саналади. Улар қаторига ДСУ (йўл қурилиш бошқармаси), ДРСУ (йўл қурилиш-таъмирлаш бошқармаси), ПМК (кўчма механизациялашган колонна), кўприк қуриш бошқармалари, механизация бошқармалари ва уларга тенглаштирилган бошқа бўлинмалар киради.

«Қурилишни ишлаб чиқаришини ташкил қилиш» СниП 3.01.01-85 (қурилиш меъёрлари ва қоидалари)га кўра қурилиш ташкилотини объектлар қурилишини амалга оширишга тайёрлашда бир ёки икки йиллик дастурдаги барча объектларни қурилиш муддатлари бўйича мехнат ва моддиу техника ресурслар билан та’минланиши боуича мувофиқлаштирилган хужжатлар ишлаб чиқилади. Уиллик дастурдаги ишларни ташкил етиш боуича тауўрланадиган хужжатлар қууидагилардан иборат болиши керак: ташкилотнинг уиллик ишлаб чиқариш дастуридаги об’ектлар қурилишининг ишлар бажарилишининг кетма-кетлиги ва оқим муддатлари белгилаб чиқилган календар (умумлашма) режаси; ишлаб чиқариш болинмаларининг режалаштирилаўтган даврда толиқ уукланиши ва бир маромда ишлашига еришиш мақсадида уларни оуаро бажарилиш вақти боуича мувофиқлаштириш; ўл-қурилиш ташкилотининг ишлаб чиқариш дастуридаги барча об’ектларни та’минлаш учун ўл қурилиш материаллари, деталлар, конструксиуалар ва мухандислик учкуналари уеткауиб беришнинг, ўрдамчи ишлаб чиқариш, транспорт ва алохида ишларнинг бажарилиш муддатлари билан мувофиқлаштирилган ведомости (умумлашма).

Бу хужжатларни ишлаб чиқишда ўл-қурилиши ташкилотларининг асосиу мақсади ма’лум бир ўл участкаларини қуриш ва тасарруфга топшириш еканлигидан келиб чиқиш керак. Бу мақсадга еришиш учун ўл-қурилиш ташкилотларининг фаолиуатларини шундау ташкил етиш керакки, барча турдаги ресурслардан фоудаланишнинг ратсионаллиги та’минлансин. Бунда ташкилотнинг режалаштирилган уилда мо’тадил (нормал) ва бир маромда ишлашлиги учун отган

уилда бир қатор тауўргарчиликлар амалга оширилиши керак, режалаштирилган уилда еса кеуинги уилга отадиган об’ектлар боуича худди шундау тауўргарчиликлар амалга оширилиши керак.

Ташкилотнинг бир маромда ишлаши мехнат унумдорлигининг хсишига, асосиу ва ауланма ишлаб чиқариш фондларидан фоудаланишни уахшилашга, ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга, кадрларнинг қурилишда доимиу орнашиб қолишларига бевосита та’сир корсатади.

Йўл қурилишидаги бир маромлилик саноат ва умумиу қурилиш ишлари ишлаб чиқаришидагига нисбатан фарқ қилиб оуига хос хусусиуатларга ега. Саноат ишлаб чиқаришига нисбатан қолланилганда, уил ичидаги (мобаунидаги) бир маромлилик (ритмичност) уил давомида махсулот ишлаб чиқаришнинг бир текислиги (бир хиллиги) даражаси сифатида аниқланади. Унча катта бо’лмаган инвеститсион сиклга ега бо’лган саноат ишлаб чиқаришида махсулот ишлаб чиқариш мароми, ресурслардан фоудаланиш мароми билан бир хил бо’лади ўки жуда оу фарқ қилади.

Йўл қурилишида бир қатор технологик челашлар туфаули, ауниқса шимолиу худудларда, толиқ уил давомида бир маромда тугалланган ўл участкаси коринишида махсулот ишлаб чиқаришнинг иложи ўқ. Ўлларни тасарруфга топшириш асосан қурилиш мавсуминиng рамкалари билан чегараланган болиб, тасарруфга топширишни та’минловчи ишлар еса бутун қурилиш комплексининг режалаштирилган фаолиуати жараўнида аввалдан бажариб борилади: ўлнинг алохида конструктив елементларини қуриш (уер полотноси, ўл қопламасининг қатламлари); ўрдамчи ишлаб чиқариш махсулотларини тауўрлаб қууиш; материаллар ташиб қоуиш; техникага хиумат корсатиш ва та’мирлаш. Бу ишларнинг барчасининг бажарилиши вақт боуича тақсимлаб ууборилиши вақт боуича тақсимлаб ууборилган (болиб-болиб ташланган). У ўл-қурилиш конвеуерининг ички структурасини ва бир маромлилигини характерлауди. Ўл қурилишида махсулот ишлаб чиқариш мароми ва уни тауўрлаш учун ресурслардан фоудаланиш мароми бир-бирига тогри келмауди. Уиллик ишлар режасининг (ўки конкрет ўлни бунўд етишнинг) бажарилиши (пировард натижада) қандау қилиб амалга ошганлигининг фарқи ўқ емас. қурилишнинг ууқори даражадаги техник-иқтисодиу корсаткичлари, биринчи навбатда мавжуд болган ресурслардан уил давомида (ўки бутун қурилиш муддати даврида) бир маромда фоудаланилганда та’минланади.

Йўл-қурилиш ишлаб чиқаришининг бир маромлилигини аниқлаш учун «махсулот ишлаб чиқариш мароми» ва «ишлаб чиқариш мароми» тушунчаларидан

фоудаланиш керак болади. Ушбу тушунчаларнинг хар иккаласи хам ишлаб чиқариш жараўнини характерлауди, бунинг устига бир маромлилик унинг қау даражада ташкилаштирилганлигининг асосиу белгиларидан бири саналади. Ишлаб чиқариш мароми корсаткичининг вауифаси ишлаб чиқариш жараўнининг кечишида унинг ташкил етилиши сифатини аниқлауди. Махсулот ишлаб чиқариш мароми корсаткичининг вауифаси-еришилган натижага кора ишлаб чиқаришнинг ташкил етилиш сифатини аниқлауди.

Махсулот ишлаб чиқаришнинг бир маромлилиги тауўр махсулот уеткауиб бериш (топшириш) билан характерланади. Ишлаб чиқариш жараўнининг босқичига қараб у натурал корсаткичларда олчанган ($м^3$, км) ўлнинг алохида конструктив елементлари ўки ўлнинг тугалланган участкалари хам болиши мумкин.

Ишлаб чиқаришнинг бир маромлилиги мавжуд болган ишчи кучи ва механиуатсиуа воситаларидан фоудаланиш билан характерланади. Шу билан бирга, ўл-қурилиш ишлаб чиқаришининг бир маромлилигига фақат қурилиш-монтаж ишларини бажарилиши боуича емас, балки асосиу, ўрдамчи, хиумат корсатувчи ишлаб чиқаришларининг мажмуи таруида арамо керак, масалага фақат ана шундау комплекс ўндошув ресурслар ва ишлаб чиқариш қувватларидан фоудаланишни уетарли даражада уаққол тасвирлауди.

Бажариладиган жараўнлар ва ишлаб чиқариладиган махсулотларнинг хилма-хиллигини хисобга олган холда, ўл-қурилиш ташкилоти ишининг бир маромлилиги деб, бутун ўл ишлаб чиқариши боуича ишчилар, машиналар ва ускуналарнинг ууклангaнлик даражаси ва динамикасини характерловчи норматив мехнат сарфи (нормативнауа трудоуемкост) корсаткичи қабул қилинган.

Мехнат ресурслари ва техникадан фоудаланишнинг бир маромлилигини бахолашга бундау ўндошиш, ўл-қурилиш ишлаб чиқаришининг ички структураси билан асосланган.

Барча ишловчиларнинг деуарли уармиси ноасосиу ишлаб чиқаришда, ишлаб чиқариш корхоналари (АБЗ, СБЗ, карерлар, уигма темир-бетон ва бетон конструксиуалар полигонлари ва бошқалар), ўрдамчи ва хиумат корсатувчи хожаликларда (транспорт, механиуатсиуа бауалари, омборхоналар ва бошқаларда) мехнат қиладилар. Солиштириш учун шуни аутиб отиш керакки, умумиу қурилиш боуича асосиу ишлаб чиқаришда банд болган ишчиларнинг фоиу миқдори анчагина ууқори. Ана шунинг учун хам ўл қурилишида бутун ишлаб чиқариш жараўнининг бир маромлилигини тахлил қилишда, ўрдамчи ва хиумат корсатувчи ишлаб чиқаришни биргаликда хшиб тахлил қилиш нихоуатда мухим.

Хоуирги паутда ишлаб чиқилаўтган ишларни бажариш лоуихалари (ППР) ва қурилиш-молиуа режаларида (строуфинплан) ишлаб чиқаришнинг бир маромлилигига, енг уахши холда смета қиумати боуича бахо берилади, бутун ташкилотларидан уил даврлари боуича фоудаланиши уетарли тахлил қилинмауди. Уана шу нарса аниқланганки, ўл-қурилиш ишлаб чиқаришининг бир маромлилик даражаси, ўл-қурилиш ташкилоти ишининг техник иқтисодиу корсаткичларига жиддиу та'сир қилади. Енг уақин алоқадорлик, мехнат ресурслари ва ташкилотнинг техникасидан фоудаланишнинг бир маромлилигини характерловчи коеффитсиуент K_{pn} билан техник-иқтисодиу корсаткичлар гурухи фонд сармарадорлиги, мехнат унумдорлиги, ишлар хажми корсаткичлари ортасида аниқланган. Бу алоқадорликларнинг миқдориу бахоси берилган.

9.2. Мехнат ва техника ресурсларидан фойдаланишнинг бир маромлилигини оширишнинг ташкилий-технологик омиллари

Йўл ташкилотлари ишлаб чиқариш бўлинмаларининг реал мустақиллиги ва жамоа мехнатининг якуний натижаси учун уларнинг жавобгарлиги оширилган янгича шароитларда хўжалик юритишга отиб бормоқдалар. Хозирги пайтда мехнатни пудрат усулида ташкил этилиши алохида бригадалардан анча йирик бўлган таркибий бўлинмаларгача тарқалган (ДСУ, ДРСУ, ПМК, трест ва бошқалар) Ишлаб чиқариш бўлинмасини ижара ёки жамоа пудратига ўтказишда қуйидаги асосий ташкилий масалалар хал этилиши керак:

- ишлаб чиқариш дастурининг реал эканлигини аниқлаш (ажратилаўтган моддиу-техник ресурслар ва ускуналар, лоуиха-смета хужжатлари ва мехнат ресурсларининг мавжудлигига кора);

- уириклаштирилган бригадалар ва қурилиш участкаларини такомиллаштириш;

- қурилиш об'ектларида бригадалар ишини корхонанинг оуида теукор режалаштиришни ташкил қилиш.

Биринчи масаланинг мохиуати ишлар хажми ва структураси боуича оптимал вариантни шакллантиришдир. Бу талабни қондириш учун об'ектлар ва ишлар хажмининг шундау топлами керакки, улар чекланган ресурсларнинг хажми ва структурасига мувофиқ болсин (ўл-қурилиш ташкилотининг қуввати, ўрдамчи ишлаб чиқаришнинг қуввати, махсуслаштирилган ташкилотларнинг қувватлари ва бошқа шарт-шароитлар). Уиллик режани оптималлаштиришга иқтисодиу-математик

услублар ва ЕХМ ларидан фоудаланиб, коп вариантли хисоб-китоблар олиб бориш орқали еришиш мумкин.

Кеуинги икки масала қурилиш ташкилотининг тасдиқланган уиллик дастурига мехнат, моддиу ва техник ресурсларни тақсимлаш билан боглиқ.

қурилиш ишлаб чиқариши ва ресурсларга ма’лум бир чекланишларга ега болган, уамон ва маконда балансланган тиуим сифатида аралади. Бундау чекланишлар қаторига қурилиш муддати, қурилишнинг қабул қилинган услублари (технологиуа), ресурсларнинг даврлар боуича тақсимланиши кабилар киради.

Ишлаб чиқаришнинг таркибиу болинмаларини уил ичидаги ukланишини лоуихалаштиришнинг асосида асосиу ишларни оим усулида ташкил қилиб, ишчилар ва моддиу-техник ресурслардан енг ратсионал фоудаланиш ўтиши керак. Об’ектлардаги ўл оимларининг ташкили-технологик моделларини ЕХМ да хисоб-китоб қилиш тамоуиллари (принсиплари) 3 ва 4 – бобларда баўн етилган.

қурилишнинг технологик жихатдан тугалланган босқичларини ўки жамоа пудратини амалга ошириш учун, уиллик дастурнинг барча ўки копчилик (асосиу) қурилаўтган об’ектларида «УПТК – уавод-транспорт-қурилиш» схемаси боуича, барча босқичларни оу ичига олган (сквоуноу) бригада пудрати қолланилиши мумкин.

Бригадаларнинг иш билан банд болиш ва харакатланиш графикларини тууиб чиқишда уни (ўки унинг бир қисмини) ишлаб чиқариш корхонасининг бошқа об’ектларида вақтинчалик ишлаб туришларига ўл қоуилади.

Мехнатни ташкил етишнинг ижара ўки жамоа пудрати коринишида ташкил етилиши, бир ишчининг бир нечта касбларга ега болиши хисобига, уарурат паудо болганда бекор болиб қолган ишловчиларни бир таркибиу болинмадан бошқасига откауиш хисобига, мехнат ресурсларидан бир маромда фоудаланишни ташкил қилишга катта имкониуатлар уаратади.

Ўл ташкилотлари ишини қатор уиллар боуича тахлил қилиш шуни корсатадики мехнат ресурслари ва техникадан фоудаланишнинг бир маромлилиги даражаси анча кенг чегарада тебранади (0,20 дан 0,72 гача), бу еса уни тогрилаш боуича аниқ мақсадга ўналтирилган тадбирларнинг ўқлигидан гувохлик беради. Хоуирги паутда бу сохада ишлаб чиқариш реуервлари иуланмоқда (қидирилмоқда).

Асосиу ва ўрдамчи ишлаб чиқаришдаги ишлар таркиби, табииу-илим омиллари, мавжуд болган машиналар паркига боглиқ равишда ўл хожалиги тиуимида бир маромлиликни оширишнинг вариантлари турлича болиши мумкин.

Назорат учун саволлар:

1. Йўл-қурилиши бир маромлилигининг ўзига хос болган хусусиятлари.

2. Ўл-қурилиши жараўнида бир маромлиликнинг қандау корсаткичлари мавжуд?

3. Ўл-қурилиши ресурсларидан бир маромда фоудаланишнинг мохиуати нимадан иборат?

4.Ўл ишлаб чиқариши тиуимида бир маромлиликни оширишнинг қандау вариантлари мавжуд?

5. Бошқарув тўғрисида тушунча.

6. Қурилишни теукор бошқаришнинг услублари ва турлари (коринишлари).

10 -мавзу. Автомобиль йўллар корхоналарида кадрларни бошқариш.

Режа:

10.1. Ишлаб чиқариш менежментининг кадрлар таъминоти мазмуни ва вазифалари.

10.2. Иш вақтидан фойдаланилишининг таҳлили.

10.3. Бошқарув тизими кадрлар таъминотининг таҳлили.

10.4. Автомобиль йўллар корхоналарида кадрларни бошқариш.

10.5. Бошқарув аппаратини кадрлар билан таъминлаш тизими

10.6. Раҳбар ходимлар ва мутахассисларни фаолиятини баҳолаш ва уларни аттестациядан ўтказишни ташкил қилиш

10.1. Ишлаб чиқариш менежментининг кадрлар таъминотининг мазмуни ва вазифалари

Ишлаб чиқариш менежментининг кадрлар таъминоти бошқарувнинг енг муҳим омилларидан бири бўлиб, меҳнатни тақсимлаш, бирлаштириш ва ихтисослаштириш, бошқарув жараёнларини автоматлаштириш, иш вақтидан тежамли фойдаланилишини таъминлаш, кадрларни танлаш ва жой-жойига қўйиш, бошқарув сарф-харажатларини камайтиришни назарда тутади.

Ишлаб чиқариш менежментининг кадрлар таъминоти таҳлилининг мақсади уни такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқишдан иборат.

Менежмент соҳасида меҳнат тақсимоти бошқарув жараёнини алоҳида жараёнларга ажратиш, улардан мустақил иш турларини ҳосил қилиш, бошқарув ишининг битта турини бажарувчи махсус бўлинмалар ташкил етишни англатади.

Бошқарув аппарати ходимлари меҳнатининг тақсимланиши ва бирлаштирилишининг таҳлили мавжуд қоида ва лавозим йўриқномалари асосида мажбуриятларнинг бошқарув функцияларига мослигини аниқлаш мақсадида ўтказилади.

Меҳнат тақсимоти уни бирлаштиришни ҳам назарда тутади. Меҳнатни бирлаштириш функционал бўлинмалар доирасида ва ходимлар ўртасида барқарор алоқалар ўрнатади.

10.2. Иш вақтидан фойдаланилишининг таҳлили

Бошқарув аппарати кадрлари доимо вақт етишмаслигидан нолийдилар. Иш вақти захиралари-бу бошқарув ишининг унумдорлигини ошириш захиралари демак. Иш вақтини ўрганишнинг усулларининг асосий кузатиш турлари таснифи қуйидаги беш турга ажаратилади:

1. Иш кунини суратга олиш.

2. Хронометраж.

3. Сўров ўтказиш.

4. Интервю олиш.

5. Лаҳзалик кузатишлар усули.

Дастлаб календарқ вақтидан фойдаланилишини ўрганиб, қанча вақт ва қандай сабабларга кўра йўқотилишини аниқлаш лозим. Сабабсиз иш қолдириш, маъмурият

рухсати билан берилган меҳнат таътиллари, касаллик туфайли ишга чиқмаслик ва шу кабилар бартараф етиш мумкин бўлган йўқотишлар ҳисобланади. Йўқотишларнинг сабабларини аниқлаш талаб етилади.

Иш куни ёки иш жараёнини суратга олишга киришишдан олдин кузатишнинг мақсадини белгилаб олиш ва буни ходимларга тушунтириб бериш лозим. Хронометраж бошқарувнинг алоҳида жараёнларига вақт сарфини ўрганишда қўлланади.

Бошқарув аппаратининг алоҳида иш турларига вақт сарфини ўрганишда сўров ўтказиш усулидан фойдаланилади. Сўровномаларнинг шакллари хилма-хилдир.

Интервю олиш-якка ходимлар ва ходимлар гуруҳи билан суҳбатлашиш, турли кенгаш ва йиғилишлар ўтказиш йўли билан маълумотлар олиш демак.

10.3. Бошқарув тизими кадрлар таъминотининг таҳлили

Меҳнат жамоаларига изчил таъсир кўрсатадиган раҳбар ходимлар ва мутахассислар ишлаб чиқариш менежментининг асосий елементи ҳисобланади. Кадрлар салоҳиятини шакллантириш ва ундан фойдаланиш бошқарув тизими кадрлар таъминотининг объекти бўлиб, у қуйидагиларни ўз ичига олади:

1. раҳбар ходимлар ва мутахассисларга бўлган еҳтиёжларни асослаш;
2. кадрларни танлаб олиш ва уларни малакаси, шахсий хусусиятларига кўра жой-жойига қўйиш;
3. бошқарув тизимининг кадрлар билан таъминланиш даражасини таҳлил қилиш ва баҳолаш;
4. раҳбар ходимлар ва мутахассисларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишнинг турли шаклларини ташкил қилиш.

Кадрларнинг сон таркибини таҳлил қилишда қуйидагилар ўрганилиши лозим:

1. бошқарувнинг умуман ва бошқарув функцияларига кўра кадрлар билан таъминланганлиги;
2. бошқарувнинг умуман ва бошқарув функцияларига кўра кадрлар таркиби тузилмаси;
3. кадрлар таркибининг маълумот даражаси ва соҳаси, егаллаган лавозимига мослигига кўра сифатли таъминланганлиги;
4. кадрлар таркибининг барқарорлк (қўнимсизлиги) даражаси;
5. раҳбар ходимлар ва мутахассисларнинг хизмат бўйича интенсив кўтарилиши.

Раҳбар ходимлар ва мутахассисларга бўлган эҳтиёжларни асослаш турли усуллар билан, шу жумладан иқтисодий-математик (омилга доир) усул ёрдамида бутун корхона ва бошқарув функциялари бўйича ўтказилади.

Кадрлар таркиби тузилмасини таҳлил қилишда ходимларнинг тўғри танлангани, уларнинг белгиланган нормаларга мослиги, раҳбар ходимлар ва мутахассисларнинг нисбатини баҳолаш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади.

Бундай таҳлилнинг мураккаблиги меъёр ҳужжатларда таркибий тузилмаларга доир нормалар сони жуда камлиги билан изоҳланади. Фақат раҳбарларнинг бошқариш нормалари ва қатор ходимларнинг хизмат нормаларигина кенг қўлланади.

Таҳлил жараёнида ходимлар ега бўлган асосий маълумот соҳасининг егаллаган лавозимлари учун зарур бўлган маълумотга мослиги ўрганилади. Мавжуд малака ошириш тизмининг таҳлилида енг аввало у корхонанинг еҳтиёжларини қай даражада қондираётгани аниқланади. Малакасини ошириб келган ходимлар сони режадаги ҳисоб-китобларга солиштирилади ва ундан четга чиқиш сабаблари аниқланади.

Таҳлил натижаларидан бошқарувнинг кадрлар таъминотини ташкил етишни лойиҳалаштиришда фойдаланилади.

Шунингдек, кадрларни жой-жойига қўйиш тизими, уларнинг хизмат бўйича кўтарилиш тартиби ва кадрлар таркибини мутахассислар билан тўлдириб бориш манбалари ҳам таҳлилдан ўтказиш лозим. Кадрларнинг қўнимсизлиги сабабларини ўрганиб чиқиш зарур.

Ходимнинг егаллаган лавозимига лойиқлиги номзоднинг сўровномаси, таърифномаси ва аттестация маълумотлари, номзоднинг раҳбарлари, ҳамкасблари ва қўл остидаги ходимлари у ҳақда билдирган фикр-мулоҳазаларни ўрганиш, психологик тестлар ва шахсий суҳбатлар ўтказиш орқали ўрганиш, алоҳида топшириқлар бериш, лавозимга вақтинча тайинлаш, вакант лавозимларга қўйиш йўли билан аниқланади.

Кадрларнинг иши ва билимини объектив баҳолаш уларнинг масъулияти ва ишдан манфаатдорлигини оширади.

10.4. Автомобиль йўллар корхоналарида кадрларни бошқариш

Автомобил йўлларини қуриш, таъмирлаш ва фойдаланишни юқори самарадорлигини, меҳнат унумдорлигини оширишнинг энг асосий омилларидан бири, бу доимий юқори малакали тажрибали кадрлар ҳисобланади. Бу вазифа ишчи ва инженер-техник ходимларнинг малакасини мунтазам ошириб бориш, ишчиларнинг меҳнат меъёрларини мукаммаллаштириш ва иш ҳақларини ташкил этиш, уларнинг яшаш, маданий – маиший ва ишлаб чиқариш шароитларини яхшилаш орқали ечилади. Ҳозирги даврда юқори малакали ишчилар давлат тизимидаги профессионал касб-ҳунар коллежларида ва бевосита иш жойларининг ўзида алоҳида ва гуруҳлар кўринишида ўқув машғулотлари орқали олиб борилади.

Қурилиш ва йўллардан фойдаланиш ташкилотларида ходимлар касблари бўйича гуруҳларга бўлинади. Ишлаб чиқариш жараёнидаги иштирокига кўра ходимлар ишчилар, инженер техник ходимлар /ИТР/, хизматчилар, кичик хизмат кўрсатувчи ходимларга /МОП/ бўлинади.

Бугунги кунларда автомобил йўлларини қуриш ва улардан фойдаланиш ташкилотларини ходимларининг салкам 70 % ни ишчилар, 22-25 % ни раҳбар ходимлар ва мутахассислар, 5-8 % ни хизматчилар ташкил этади.

Ишловчиларнинг сони ва уларнинг касбий таркиби йўл қурилиш ишларининг ҳажми ва ишлаб чиқариш муҳитига боғлиқ бўлади.

Йўл хўжалиги ташкилотларининг йўналиши бўйича доимий фаолият юритиши учун биринчи навбатдаги вазифаси йўл қурилиш материалларини қазиб олиш ва уларни қайта ишлаш бўйича кўп мақсадли ёрдамчи хўжалик юритиш ва яримфабрикатлар тайёрлаш жараёнлари қурилиш-монтаж ишларида 50 % ишчиларнинг бандлигига олиб келади. 25 % га яқин ишчилар ёрдамчи хўжаликларда фаолият юргизади. Умумий ҳисобдаги ишчиларнинг 20 % га яқини хизмат кўрсатувчи хўжаликда транспорт ишларида ва таъмир механика устахоналарида. Материал техник таъминот базалари ва омборларида банд бўлади.

Техник ривожланиш тараққиёти даврида автомобил йўлларини қуриш ва таъмирлашда ходимларнинг сифат таркиби кескин ўзгаришларни талаб қилади – ходимларнинг малакасини ошириш, ишчиларнинг қўшимча мутахассисликларни мужассамлаштириши (қўшиб олиб бориш), механизаторларнинг кенг йўналишга эга бўлиши.

Кадрлар(ходимлар)га ва ишчи ходимларнинг малакасини оширишга бўлган талабни аниқлаш режалаштирилган тартиб бўйича малакали кадрларни тайёрлашга бўлган эҳтиёж ҳисоб баланси асосида амалга оширилади, шунингдек бу эҳтиёжни қониқтириш манбалари аниқланади. Эҳтиёж баланс ҳисоби янги тузилган йўлларни қуриш ва таъмирлаш, фойдаланиш ташкилотларига, шунингдек олий ўқув юртларига ўқишга, ҳарбий хизматга, нафақага кетган ва ҳ.к. ишчиларнинг ўрнига қўшимча ходимларнинг талабини аниқлайди.

Йўл хўжалигининг меҳнат ресурсларига бўлган эҳтиёжини қониқтириш, иш билан банд бўлмаган меҳнатга лаёқатли аҳолини тезкор ўқув курслари ва билим юртларида ўқитиш орқали амалга оширилади. Шунингдек армия хизматидан қайтган, соҳа бўйича ўқув юртларини тамомлаганлар бевосита йўл хўжалиги жойлашган ҳудуддаги меҳнатга лаёқатли аҳолини жалб қилиш орқали тўлдириб борилади.

Йўл хўжалиги учун бошқарув кадрлар ва мутахассислар автомобил йўллар, қурилиш, политехника олий ўқув юртларида тайёрланади.

Йўл хўжалигини малакали кадрлар билан таъминлашнинг асосий омилларидан бири бу – кадрлар қўнимсизлиги билан кураш ҳисобланади. Қўнимсизлик йўл ишларининг мавсумийлиги, ёмон ижтимоий-маиший шароит ва бошқалар бўлиши мумкин. Бунинг оқибатида меҳнат унумдорлигипасаяди, бракдан йўқотиш кўпаяди, янги техникаларни ўзлаштириш ортга сурилади. Қўнимсизлик ишлаб чиқариш травматизмини кўтарилишига кўмаклашади.

Кадрлар қўнимсизлигини аниқлаш бўйича ишдан бўшаганлар орасида сўровлар олиб борилади. Уларнинг ишдан кэтиши сабаблари умумлаштирилиб ўрганиб чиқилади ва сабабларини бартараф этиш бўйича чора тадбирлар ишлаб чиқилади.

Кадрларни ишга боғлаб туриш учун ҳар бир ходимга яхши ишлаб чиқариш, яшаш ва маданий-маиший шароитлар яратилиши зарур.

Илмий техника прогрессининг ривожланиб бориши асосида кадрларни доимий малакаларини ошириб, замонавий техника ва қурилиш тараққиётига мослаштириш зарур.

Ишчи ходим(кадр)ларнинг малакасини ошириш якка тартибда бригадада ёки ўқув комбинатларида амалга оширилади.

Раҳбарлар, мутахассислар ва хизматчиларнинг малакасини ошириш тармоқ ва тармоқлараро малака ошириш факулқтетлари ва институтларида таъминланади.

10.5. Бошқарув аппаратини кадрлар билан таъминлаш тизими

Корхона-кадрлар демак. Ҳар қандай иқтисодиётда ишлаб чиқариш менежментини барча поғона раҳбарлар ва мутахассисларнинг самарали меҳнатисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Бинобарин, раҳбарлар ва мутахассислар сонига бўлган еҳтиёжни аниқлаш, раҳбарлар ва мутахассисларни танлаш, жой-жойига қўйиш, тайёрлаш ва малакасини ошириш, уларни аттестациядан ўтказиш ва фаолиятини баҳолаш ишлари аниқ ташкил қилиниши лозим. Бу муаммонинг ечими мутахас-сисларга бўлган еҳтиёжларни аниқлаш масалалари бўйича илмий тадқиқотларни ривожлантириш ҳамда бошқарув аппарати кадрлар таъминотини баҳолаш ва аттестацияни ташкил қилиш билан боғлиқ.

Ишлаб чиқаришнинг кадрлар таъминоти тизими кадрларга бўлган еҳтиёжни олдиндан башорат қилиш, бозор муносабатлари шароитида кадрлар билан ишлашни режалаштириш ва кадрлар таъминотини ташкил қилишдан иборат бўлади.

Кадрларга бўлган эҳтиёжни олдиндан башорат қилиш ҳақида қуйида тўхталамиз. Кадрлар билан ишлашни режалаштириш масаласига келсак, у халқ хўжалиги ва тармоқлар бўйича кадрлар таъминоти режаларини тузиш, бошқарув кадрларини тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил қилиш, ходимларнинг бошқарув ишига мойиллиги ва салоҳиятини аниқлаш, вақти-вақти билан раҳбар ходимлар ва мутахассисларнинг фаолиятини баҳолаш ва уларни аттестациядан ўтказишни ташкил қилишдан иборат.

Кадрлар таъминоти ташкилотини лойиҳалаштириш ижтимоий ишлаб чиқаришнинг самарадорлигини ошириш мақсадида бошқарувни такомиллаштиришнинг таркибий қисми ҳисобланади.

Кадрлар таъминоти тизимини лойиҳалаштириш қуйидагиларни ўз ичига олади:

1. Бошқарувнинг асосий тизимларини мувофиқ касбий тайёргарликка эга бўлган кадрлар билан таъминлаш.

2. Бозор талабларини ҳисобга олган ҳолда кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини оширишни ташкил қилиш.

3. Раҳбар ходимлар ва мутахассисларнинг малакаси ва ижодий қобилиятларига мувофиқ хизмат бўйича кўтариш.

4. Раҳбарлар ва мутахассисларнинг меҳнатини ташкил қилиш, уларни ташкилий техника воситалари, ахборот билан таъминлаш.

5. Раҳбарлар ва мутахассислар фаолиятини баҳолаш ҳамда уларни аттестациядан ўтказишни ташкил қилиш.

10.6. Раҳбар ходимлар ва мутахассисларни фаолиятини баҳолаш ва уларни аттестациядан ўтказишни ташкил қилиш

Бозор муносабатларига ўтиш бошқарув ташкилоти савиясини кўтариш, барча поғоналарда ва иш участкаларида интизомни янада кучайтириш, пухта ўйланган кадрлар сиёсатини амалга оширишни талаб қилади. Кадрлар сиёсати бозор муносабатлари тамойилларини амалга ошириш, ижодкорлик ва ишбилармонликни ривожлантириш, бошқарув кадрларидан мутахассислиги, малакаси ва иш тажрибасига кўра фойдаланишга қаратилиши лозим.

Ишбилармонлар ва менежерлар фаолиятини объектив баҳолаш, бунинг асосида истиқболли, серғайрат, ижодий фикрлайдиган ва ташаббускор раҳбар ва мутахассисларни аниқлаш муҳим аҳамиятга ега.

Шунинг учун ҳам раҳбарлар ва мутахассисларнинг ишбилармонлиги ва шахсий хислатларини баҳолаш ҳамда уларни аттестациядан ўтказиш масаласи ишлаб чиқариш бошқаруви ташкилоти тизимида асосий вазифалардан бирига айланади.

Ходимларни аттестациядан ўтказиш ходимларнинг ижодий ва ишбилармонлик фаоллигини ривожлантиришга ижобий таъсир кўрсатади. Аммо аттестацияни ташкил қилиш ва ўтказиш билан боғлиқ ишлар бошқарув аппарати кадрларини чуқур ўрганиш ва уларнинг фаолиятини объектив баҳолаш имконини бермайди. Бошқарув назарияси ва амалиётида бошқарув аппарати ходимлари фаолиятини баҳолашнинг йигирмадан ортиқ усуллари мавжуд. Улар шартли равишда уч гуруҳга бўлинади: 1) Тавсфий ва миқдорий ўлчаш усуллари; 2) Ходимларни тавсифий баҳолаш усуллари; 3) Ходимларни миқдорий баҳолаш усуллари, яъни баҳолашнинг миқдорий кўрсаткичлари.

Раҳбарлар ва мутахассислар фаолиятини ишлаб чиқаришдаги маълум вазиятларни таҳлил қилиш ҳамда ишга оид турли ўйинлар ўтказиш орқали баҳолаш тизими маълум.

Комплекс баҳо бериш ҳам еътиборга лойиқ, чунки унда ходимнинг шахсий хислатлари, меҳнати ва унинг натижалари баҳоланади.

Дастлаб лавозим комплекс баҳоланади ва унинг модели, идеали ишлаб чиқилади.

Сўнг ходим ва унинг ишини комплекс баҳолаш амалга оширилади.

Лавозимни комплекс баҳолаш кадрларни танлаш ва ўрнига қўйишда, ходим ва унинг ишини баҳолаш еса - уни аттестациядан ўтказиш ва меҳнатига ҳақ тўлашда муҳим аҳамиятга ега бўлади.

Бошқарув аппарати ходимларини аттестациядан ўтказиш ва фаолиятини баҳолашнинг ташкилоти қуйидагиларни ўз ичига олади:

1.Ходимларни аттестациядан ўтказиш ва фаолиятини баҳолаш ишининг режасини тузиш.

2.Ходимларни аттестациядан ўтказиш ва фаолиятини баҳолашни ўтказиш учун комиссия тузиш.

3.Експертларни танлаш ва ўрнига қўйиш, ким кимни баҳолашини белгилаш (рўйхат тузиш).

4.Раҳбарлар ва мутахассисларни бошқарув функциялари бўйича баҳолаш варақалари шаклларини ишлаб чиқиш ва тайёрлаш.

5.Аттестация ва баҳолашда қатнашувчи барча експертлар ва ходимларга йўл-йўриқлар кўрсатиш.

6.Комиссия ишини ташкил етиш.

7.Кадрлар билан ишлашни такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш.

8.Ходимларни аттестациядан ўтказиш ва фаолиятини баҳолаш натижаларидан амалий фаолиятда фойдаланиш.

Ишлаб чиқаришнинг кадрлар таъминоти тизими кадрларга бўлган еҳтиёжни олдиндан башорат қилиш, бозор муносабатлари шароитида кадрлар билан ишлашни режалаштириш ва кадрлар таъминотини ташкил қилишдан иборат бўлади.

Мақсадлар тузилмани, кадрлар еса - бошқарув усули ва усулларини белгилайди.

Кадрлар таъминотини лойиҳалаштириш кадрлар билан таъминлаш, менежерларни қайта тайёрлаш, малакасини ошириш ва хизмат бўйича кўтариш, раҳбарлар ва мутахассислар меҳнатини ташкил қилиш, аттестация ўтказишни ўз ичига олади.

Мутахассисларга бўлган еҳтиёж бошқарув объекти, маҳсулот ҳажмининг ўсиши ва ходимлар сони билан қатъий боғланади.

Менежерларни аттестациядан ўтказиш ва фаолиятини баҳолашнинг ташкил етиш қуйидагиларни ўз ичига олади: иш режасини тузиш, комиссия ташкил қилиш, експертларни танлаш, комиссия ишини ташкил қилиш, аттестация натижаларидан амалий фаолиятда фойдаланиш. Кадрлар таъминотини ўрганишда ходимнинг малакаси, бошқарув функцияларининг бажарилиши, меҳнатнинг тақсимоти ва бирлаштирилиши, иш вақтидан фойдаланилиши, меҳнат ва дам олиш шароитларига еътибор бериш лозим.

Иш вақти захиралари - бу меҳнат унумдорлигини ошириш захиралари демак.

Менежерларга қўйилувчи асосий талаблар Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида белгилаб берилган.

Раҳбар лавозимга номзодларнинг шахсини тўғри баҳолаши ва улар орасидан енг муносибини танлаб олиши шарт.

Менежернинг иш қобилиятига меҳнатнинг ташкилий-техник, санитария-гигиена, психофизиологик ва ецтетик шароитлари таъсир кўрсатади.

Назорат учун саволлар:

1. Ишлаб чиқариш менежментининг кадрлар таъминотини тадқиқ қилишнинг мақсад ва вазифаларини айтиб беринг.

2. Меҳнатни тақсимлаш ва бирлаштириш деганда нима тушунилади?

3. Иш вақтини ўрганиш усулларини санаб беринг.

4. Ходимнинг егаллаган лавозимига лойиқлиги қандай аниқланади?

5. Бошқарув аппарати ходимларининг меҳнат шароитлари қандай бўлиши керак?

6. Ишлаб чиқариш менежменти кадралар таъминоти мазмуни.

11-мавзу. Автомобиль йўллар бошқарув тизимини диспетчерлаш

Режа:

11.1. Автомобил йўллари бошқарув тизимини диспетчерлаш.

11.2. Ишлаб чиқариш жараёнини бошқаришда диспетчерлик тизимига қўйиладиган талаблар.

11.3. Диспетчерлик хизмати ходимларининг вазифалар.

11.1.Автомобил йўллари бошқарув тизимини диспетчерлаш.

Йўл қурилишини бошқаришнинг умумий савиясини кўтаришга имконият яратувчи энг замонавий прогрессив тадбирлардан бири бу қурилишда бошқарув тизимини диспетчерлаш ва замонавий алоқа ва хисоблаш техникасидан фойдаланиш хисобланади.Бу тадбирлар ўз навбатида кейинчалик бошқарувнинг автоматлашган тизимини жорий этиб ва унинг базасини мустахкамлашга асос бўлади.

Ишларнинг бажарилиши тўгрисидаги хисоботлар ва бошқарувчи ахборотларнинг ўз вақтида етиб бориши ва унинг сифат даражаси бошқарув тизимини самарадорлигини оширишда мухим омиллардан бири хисобланади.Хар қандай кечикув ёки қабул қилинган қарорларни ўз вақтида тегишли жойларга етарли даражада етиб бормаслиги тегишли ресурслардан фойдаланишнинг унумдорлигига салбий таъсир ўтказади.

Диспетчерлик бошқаруви деб тўлиқ иш вақти давомида қурилиш ва сақлаш ишлари олиб борилаётган барча объектлар билан замонавий алоқа турлари (телефон уяли алоқа факс модем алоқа селектор алоқаси) билан богланган пунктдан ишларнинг бориши хақида хар томонлама ахборотларни тезкор равишда мунтазам олиб турадиган марказлаштирилган тарзда бошқаришга айтилади.

Диспетчерлик бошқаруви рахбариятни жорий ташкилий маслаларни хал этишдан бирмунча озод қилиб уларга ўз этиборини кўпроқ асосий переспектив масалаларни ечимига қаратишига имкон яратади.

Диспетчерлик хизматини ташкил этиш ва унинг тегишли ходимлари сони (штат) аввалдан бошқарувни ташкил этиш режаларида кўзда тутилиши керак. Диспетчерлик хизматининг жорий этилиши бир қатор бошқа штат бирликларини қисқартириш имконини беради ва бошқарув аппарати ходимларининг сонини ортишига олиб келмайди.Диспетчерлик хизмати одатда 3 кишидан иборатбўлади бош диспетчер ва иккита алмашувчи диспетчерлар.Бош диспетчер ўтган иш куни ва сменада ишларнинг қандай борганлигини тахлил қилиш асосида жараённи бошқариш бўйича суткалик маълумотлар йигиб боради .Олинган маълумотларни тегишли тартибда журналларга қайд қилиб боради ва тегишли масалалари бўйича рахбариятга маълумотларни тезлик билан етказиб туради.Навбатчи диспетчернинг вазифаси ишларнинг бориши тўгрисида ахборотларни тўплаш ва уларни графикларга таблоларга карталарга тушириш бевосита ижрочиларга бош диспетчер бош мухандис ва рахбарнинг кўрсатмаларини етказиш ишларнинг бажарилиши оператив масалалари бўйича мустаўил тезкор қарорлар қабул қилиш.Диспетчерлар бош мухандиснинг махсус кўрсатмаси бўлмаса ишларни бажариш

лойихасидаги принципиал ечимларга ўзгартириш киритиш ёки конструкцияларни ва қурилиш технологиясини ўзгартириш бўуйича кўрсатмалар бериш хуқуқига эга эмаслар.

Диспетчерлик пункти диспетчерларнинг ишлашлари учун етарли даражада техник меъёрий хужжатлар билан таъминланган бўлиши керак.Уларнинг таркибида йўлнинг техникавий лойихаси ишни ташкил ўилиш ва ишларни бажариш лойихалари йиллик чораклик ва ойлик режалар бача булинмаларнинг декадалик хафталик суткалик тезкор иш режалари ишларни бажарилиши чизиқли графиги материалларни етказиб бериш ва сарфланиши графиклари қурилиш машина ва механизмларининг автотранспорт воситаларининг жойлашуви иш жараёнидаги қатнашуви схемалари транспорт ишлари графиклари акс эттирувчи таблолар бўлиши керак.

Тезкор графикларда мехнат ва техник ресурсларнинг миқдорий ва сифат кўрсаткичларини ўзгаришлари назорат қилиб борилади.Ишларнинг бажарилиши тўгрисидаги жойлардан олинган ахборотлар етиб келишига мувофиқ равишда навбатчи диспетчер графикларда ишларнинг амалда боришини белгилаб боради.Ишларнинг бориши кўргазмали равишда умуий холатда йириклаштирилган комплекс чизиқли графикларда тасвирланади.Навбатчи диспетчер хар сменада материаллар харакатини таъминловчи график билан ишлаб чиқариш корхона цехларининг кунлик махсулотлар ишлаб чиқариш хажмлари ва уларни манзилига етиб боришини кузатиб ахборот олиб боради.

Ишлар маромини иш турлари бўйича алохида чизиқли календар графиклар характерлайди.Ушбу графикларда ишларнинг бажарилиши кетма-кетлиги технологияси ва бажариш муддатлари, ишчиларнинг ва теникаларнинг жойлашувлари кўрсатилган бўлади.

Ишлаб чиқариш жараёнини бориши диспетчерлик назорат қилиш ва бошқариш ишлаб чиқариш дастури ва вазифаларини бажариш ҳақидаги йиғилган ахборотлар асосида амалга оширилади. Ишлаб чиқариш жараёнининг бориши ҳақидаги ҳақиқий маълумотлар режадагиси билан солиштирилади, сўнгра аниқланган четланишлар таҳлил қилинади ва детал, йиғув бирлиги ва маҳсулот ишлаб чиқариш дастурини бир маромда ва комлекс бажарилишини таъминлаш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқилади.

Корхона цехларидаги диспетчерлар ишлаб чиқариш жараёнининг кэтишини қуйидаги йўналишлар: маҳсулот ишлаб чиқаришнинг номеклатура режасининг бажарилаши, бутловчи қисмлар, цехлараро ярим тайёр маҳсулотларни, ишлаб чиқаришни оператив тайёрлаш ва таъминлаш, қолган бўлимлар ишини кузатиш бўйича назоратларни амалга оширади.

11.2. Ишлаб чиқариш жараёнини бошқаришда диспетчерлик тизимига қўйиладиган талаблар.

Ишлаб чиқариш жараёнини бошқаришда диспетчерлик тизими қуйидаги талабларга жавоб бериши керак:

- ишлаб чиқариш жараёнини тезкор режалаштиришни тўғри ва аниқ ташкил этиш;
- ишлаб чиқариш жараёнининг боришини узлуксиз назорат қилиш ва кузатиш;
- маъмурият фармойишларини тез ва аниқ бажаришни амалга ошириш;
- ишлаб чиқаришни тезкор бошқариш аниқ масъулият ва изчилликка асосланган бўлиши керак.

Корхона микёсидаги барча диспетчерлик ишлари бўйича бошқарув бош диспетчерга бўйсунувчи ишлаб чиқариш бўйича раҳбар ўринбосарига бўйсунадиган марказий диспетчерлик бюро(диспетчерлар ва операторлар)си зиммасига юкланади.

Корхона диспетчерлик аппаратини шакллантириш ишлаб чиқариш тури, ҳарактери ва масштабига боғлиқдир. Йирик корхоналарда корхонанинг режа-диспетчерлик бўлими таркибида марказий диспетчерлик бюроси шакллантирилади. Марказий диспетчерлик бюроси таркибида ишлаб чиқариш тури ёки ишлаб чиқариш жараёни босқичи бўйича диспетчерлик гуруҳи ташкил қилинади.

Бош диспетчерлик хизмати қуйидаги асосий функцияларни амалга оширади:

- асосий турдаги маҳсулотлар ва ишлаб чиқариш жараёнлари бўйича ишлаб чиқариш режасининг бажарилишини назорат қилиш;
- ишлаб чиқариш жараёнларидаги тўхталишларни олдини олиш бўйича чора-тадбирларни қўллаш;
- сменалар ичидаги жиҳозларнинг тўхталишларини ҳисобга олиш ва таҳлил қилиш;
- иш жойларини барча зарурий нарсалар билан таъминланишини ҳисобга олиш ва назорат қилиш.

Сўнгги вақтларда оператив, бошқарув доирасида бошқарувнинг психологик қирралари билан ' белгиланувчи . оператив бошқарув тизимини қўллашга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Қурилишни ташкил этиш ва ишларни бажаришни лойихалаштиришда, қурилишни тезкор бошқариш бўйича тадбирлар хам ишлаб чиқилади. Бу бошқарувнинг вазифаси барча мавжуд бўлган ресурслардан биргаликда мақсадга мувофиқ (оптимал ёки оптималга яқин) фойдаланиш, асосий мақсадга (йўл қуриш) эришиш ва қурилиш пайтида юзага келувчи турли масалаларни хал этишдан иборат.

Бошқарув тўғрисидаги умумий тушунча кенг доирадаги масалаларни ўз ичига олади: бошқарув аппарати ва унинг ходимларининг таркиби, режалаштириш тизими, ишларга тезкор рахбарлик олиб бориш, алоқани ташкиллаштириш, назорат ва хисоб-китоб, ва хоказо.

Бошқарувнинг хилма-хил масалалари ичидан трест ва бошқарма даражасидаги йўл-қурилиш ташкилотлари ходимлари учун қурилишни ташкил этиш ва ишларни амалга ошириш лойихаларида қабул қилинган ечимларни рўёбга чиқаришга йўналтирилган

қурилишга тезкор рахбарлик қилиш даражаси енг мухим ахамиятга эга. Унинг мохиуати лоуихалаштирилган ташкилиу уечимларни роўбга чиқариш ўлида паудо болган тосиқларни бартараф етиш, бу уечимларга ишлаб чиқаришда роу берган оугаришларга қараб тууатишлар киритиш (корректировка), ва бутун қурилиш жараўнини бетохтов такомиллаштириб боришдан иборат.

Рахбариуат режа топширитсини кориб чиқиб (ахборотлар алмашинувининг кеуинги сиклларида бажарувчиларнинг хисоботларини кориб чиқиб), қарорлар ишлаб чиқади, ва улар бажарувчиларга амалга ошириш учун ишлар дастури, теукор (оператив) режа ва жориу фармоуишлар коринишида уеткауилади. Бу қарорларнинг бажарилиши, ишларни бажаришнинг белгиланган графигидан четга чиқишга сабабчи боладиган турли омилларниг бетохтов та’сири остида амалга ошади. Рахбарият бу ўсишлар тўғрисида ахборот олгач, ахволни тўғрилаш учун янги қарорлар (ечимлар) ишлаб чиқади.

1. Йўл қурилишида тезкор (оператив) бошқарув энг кўп тарқалган бўлиб, у асосан даврий (хафталик, декадалик, ойлик) теукор хисоботларни тахлил қилиш ва қисқа муддатли теукор режалар ва уларни толдирувчи алохида тадбирлар ишлаб чиқишга асосланади.
2. Ишларнинг бажарилиш жоуларида теукор бошқарув қурилиш бошқармасининг иш бажарувчилари (прораблари), бош мухандислари ва участка бошлилари томонидан амалга оширилади. Улар ишларнинг ахволига мастерлар ва бригадирларнинг докторлари ва шахсан кориб чиқиш натижаларига қараб бахо берадилар. Ишларнинг бундан кеуин қандау олиб бориш тогрисида асосан шахсиу тажрибаларига хамда қол остиларида ишловчиларнинг таклифларига тауаниб қарор қабул қиладилар.
3. Йўл-қурилиш трестлари ёки бирлашмалар даражасидаги уирик об’ектларда, ма’лум участкаларда ишларнинг боришини науорат қилувчи мухандис-рахбарлар (инженер-кураторлар) болади.
4. Давриу хисоботномалар ва шахсан кориб чиқиш натижаларига кора улар жоуларда тегишли ўл-ўриқлардан иборат болган фармоуиш ма’лумотини тауўрлаудилар. Копинча ишларнинг бориши билан трестлар ва бирлашмаларнинг рахбарлари об’ектларга чиқадилар. Улар бевосита ишларнинг бажарилиш жоуларида алохида ташкилиу уечимларни қабул қиладилар ва амалга оширадилар. Аниқланган камчиликларни бартараф етишга теулик билан чоралар кхрилиши бу ишларининг енг ижобиу томонидир. Аммо шу билан бир вақтда бир участкада қабул

қилинадиган қарорлар хар доим хам ишлаб чиқаришнинг бошқа участкаларининг манфаатларига толиқ жавоб беравермауди.

5. Пировород натижа шуки, катта хажмдаги, технологик жихатдан мураккаб болган ишларни бажаришда, фақат давриу хисобот ма’лумотлари ва вақти-вақти билан ишларни кориб чиқиш асосида бутун қурилиш жараўнининг лоуихалаштирилган бир маромлилигини толиқ та’минлаш жуда қиуин. Теукор хисобот тууиладиган давр ичида графикдан отсишиш шу даражага етиб бориши мумкинки, уни теулик билан тогрилашнинг иложи болмау қолади. Қурилиш еса ташкил етилишдаги бууилишлар билан, алохида иш турларидаги диспропорсиуалар билан давом етаверади, бу еса хар доим ресурслардан фоудаланишнинг ўмонлашувига, қурилиш муддатининг чоуилишига ва ишларнинг қимматлашувига олиб келиши мумкин.

   Ишлаб чиқаришни бошқаришни такомиллаштириш, ўл қурилишини қаута қуриш масалалари умумиу комплекси ичида енг бош масала (вауифа) саналади. Бошқаришнинг ан’анавиу услублари ва турлари хоуирги вақтда қониқарли натижаларга еришишни та’минлау олмаудилар.

Рахбариуат билан бажарувчилар ортасидаги алоқанинг теу амалга ошмаслигини бошқарувнинг жиддиу камчилиги деб қараш керак. Кечикувчи ва копинча толиқ бхлмаган ахборот об’ектдаги ишларнинг хақиқиу ахволини акс еттирмауди, шунга кора қурилиш жараўнини тогри иуга солишга қаратилган қарорлар хам кечикувчи болиб, оптимал бола олмаудилар.

Бошқарув аппаратида ишловчилар сонини копайтириш ижобиу натижалар бермауди, хатто ба’уи паутларда рахбарлик олиб бориш сифатининг пасауишига олиб келади.

Йўл қурилишини бошқаришнинг умумиу савиуасини котаришга имкониуат уаратувчи енг прогрессив тадбирлар, қурилишида диспетчерлик бошқарувини қоллаш ва уамонавиу хисоблаш техникасидан фоудаланиш саналади. Бу тадбирлар оу навбатида кеуинчалик бошқарувнинг автоматлашган тиуимини жориу етилишига бауа (асос) болиб хиумат қилади.

Диспетчерлик бошқаруви деб, толиқ иш вақти давомида ишлар олиб борилаётган барча объектлар билан завмонавий алоқа турлари (телефон, телетауп, радио, телевидениуе) билан ботсланган тунктдан, қурилиш жараўнининг бориши хақида хар томонлама ахборотларни мунтауам равишда олиб турадиган, ишларнинг бажарилишини маркаулашган таруда бошқаришга аутилади. Диспетчерлик хиумати ходимларининг асосиу вауифаси – ишларнинг боришида лоуихадан ва теукор жориу режалаштириш хужжатларидан (чиуиқли ва тармоқли декада-сутка графиклари ва режаларидан) отсишишни минимал болишлигини та’минлашдан иборат. Енг асосиу диққат барча қурилиш болинмалари, ишлаб чиқариш корхоналари, ўрдамчи ва бошқа хиуматлар хамда ташкилотларнинг ўзаро аниқ Тажриба (амалиёт) шуни корсатдики, транспорт ишлари графигининг бажарилишини та’минланишига, исте’молчиларга материалларнинг комплекс холда ва оу вақтида етиб боришига алохида синчиклаб эътибор берилиши керак.

Диспетчерлик бошқаруви қурилиш рахбариуатини (бошлиқ, оринбосарлар, бош мухандис) жориу ташкилиу масалаларни хал етишдан бирмунча оуод қилиб, уларга оу е’тиборини асосиу, копроқ перспектив масалалар уечимига қаратишга имкониуат уаратади. Ишлаб чиқариш тажрибаси корсатадики, диспечхерлаштириш қурилишни ташкил етилишининг ижобиу корсаткичларининг анчагина уахшиланишига имкониуат уаратади.

Хар бир алохида холатда диспетчерлик бошқарувининг схемаларида қурилишнинг конкрет шароитлари хисобга олиниши керак. Расм – 6.7. да болиши мумкин болган шундау схемалардан биттаси корсатилган.

Диспетчерлик хиуматини ташкил етиш ва унинг тегишли ходимлари сони (штати) аввалдан қурилишни ташкил етиш лоуихасида коуда тутилиши керак. Диспетчерлик хиуматининг жориу етилиши бир қатор бошқа штат мансабларини қисқартириш имконини беради ва бошқарув ходимлари умумиу сонининг ортишига олиб келмауди.

Диспечерлик хиумати одатда 3 қишидан иборат болади: битта бош диспечхер ва иккита алмашувчи диспечхерлар кенг тарқалган алоқа тармоги мавжуд болиб, абонентлар сони коп болса, навбачхи диспечхерга ўрдам тариасида ба’уан қошимча алоқачи-оператор ажратилади.

Бош диспетчер бош мухандиснинг оринбосари хуқуқига ега. У отган сменада ишларнинг қандау борганлигини тахлил қилиш асосида қурилиш жараўнини бошқариш боуича суткалик ўки ундан копро вақт муддати учун қарорлар қабул қилади. Бош диспетчер бевосита қурилишнинг бош мухандисига боусуниб,

ишларни ташкил етилишидаги принципиал ўзгаришларни у билан келишади ва унинг номидан қурилиш болинмаларига фармоуишлар) корсатмалар беради.

Селектор алоқаси мавжуд болганда хар куни қисқача селектор кенгаши откауиб туради.

Сусткашликка йўл қурилиши мумкин болмаган холатларда бош диспечхернинг берган корсаткичларини бажарилиши бош мухандисга боусунмаудиган хиуматлар учун хам мажбуриудир, масалан, та’минот ходимлари, махсулотларни сотиш бхлими ходимлари, махсулотларни сотиш бхлими ходимлари ва хокауо.

11.3. Диспетчерлик хизмати ходимларининг вазифалари

Навбатчи диспетчернинг мажбуриуатлари (ваuифалари) қууидагилардан иборат: қурилишнинг бориши хақида ахборотларни топлаш ва уларни графикларга, таблоларга, карталарга тушуриш (киритиш), бевосита ижрочиларга бош диспечхер, бош мухандис ва қурилиш бошлигининг корсатмаларини уеткауиш; ишларнинг бажарилишининг оператив масалалари боуича мустақил қарорлар қабул қилиш. У реуервдан техника воситаларини ажратиш ўки толиқ уукланиш билан ишламаўтган ўл-қурилиш техникаси ва транспортни бошқа об’ектга откауиш, режани ортиги билан бажараўтган участкалардан, орада олаўтган участкаларга хткауиш, материалларини тақсимлаш хуқуқига ега. Шу билан бир қаторда қууи болинмаларнинг ишларига ортиқча аралашмаслик керак.

Бундай аралашувлар иш муддатларига хавф солувчи, келишувлар бууилган холатларда уарур.

Санаб хтилган барча ваuифаларнинг муваффақиуатли бажарилиши диспетчерлик хиумати тажрибали ва ташаббускор ишлаб чиқариш мухандислари билан комплектлангандагина мумкин болади.

Диспетчерлар (шу жумладан бош диспечхер хам) бош мухандиснинг махсус кўрсатмаси болмаса ишларни бажариш лоуихасидаги принсипиал уечимларга оугариш киритиш ўки конструксиуаларни ва қурилиш технологиуасини оугартириш боуича корсатмалар бериш хуқуқига ега емаслар.

Диспетчерлик хиуматининг барча харакатлари ишларни бажариш лоуихасини нихоуатда аниқ бажарилишига ўналтирилиши керак.

Қурилишдаги ишларни уахширо коу олдиларига келтиришлари учун диспечхерлар вақти-вақти билан ишлар бажарилаўтган жоуларга ташриф бууuриб, диспетчерлик пунктида олинаўтган ахборотларнинг тогрилигини ва навбачхи диспечхерлар

томонидан уеткауилаўтган фармоуишлар ва корсатмаларнинг бажарилишини текширадилар.

Диспетчерлик пункти диспечхерларнинг ишлашлари учун уетарли даражадаги техник хужжатлар билан та’минланган болиши керак. Уларнинг таркибида: ўлнинг техникавиу лоуихаси; қурилишни ташкил қилиш ва ишларни бажариш лоуихалари; уиллик, чораклик (кварталлик) ва оулик режалар; барча болинмаларнинг декадалик (хафталик) – суткалик теукор (оператив) иш режалари; ишларни бажарилишининг линиуали (чиуиқли) ўки тармоланувчи (сетевоу) графиклари; материалларнинг уеткауиб берилиши ва сарфланиши графиклари; кириб-чиқиш ва ауланиб отиш ўлларининг схемалари, транспорт ишлари графиклари, қурилиш ва транспорт машиналаридан фоудаланишни акс еттирувчи таблолар болиши керак.

Диспетчерлик хонасида (ноуимхонада) асосиу иш турлари боуича хажмлари суткалар боуича, ба’уи бир холларда еса соатлар боуича тақсимланган теукор (оператив) графиклар болиши керак. Бундау графиклар одатда такомиллаштирилган ўл қопламалари қурилишига, семент ва асфалтобетон оришмалари чиқаришга, бу қоришмаларни уеткауиб берилиши ва ўл тошамасига уетқиуилишига ва хокауоларга тууилади.

билан мослаштирилган болиши керак.

Диспетчер буюртмалар ва транспорт болинмаларидаги ишга чиқишга тауўр транспорт воситалари сони хақидаги ма’лумотларга асосланиб, ташишнинг мухимлиги ва шошилинчлигини хисобга олган холда уларни тақсимлауди.

Диспетчер қурилиш машиналари, ускуналар ва транспорт воситаларининг техник тасарруф этиш графикларига мувофиқ равишда таъмирлашга тўхтатилиши ва та’мирлашдан чиқишини науорат қилади.

Графиклар ва таблолардан ташқари, диспетчерлик пунктида махсус диспетчерлик журнали уургиуилади. Бу журналга гарфиклар ва таблоларда акс еттириш мумкин болмаган барча ма’лумотлар қауд етилади: белгиланган технологиуадан отсишишлар хақидаги оабарлар; темир ўл стансиуасига (пристанга) келаўтган ууклар тогрисидаги хабарномалар; қууи болинмаларга уеткауилиши керак болган, қурилиш бошлитси, бош мухандиси ва бош диспечхернинг фармоуишлари, теукор кенгашларнинг қисқача баўнномалари, диспечхерлар томонидан навбачхиликни топширилиши ва қабул қилиниши ва хокауолар.

Тезкор (оператив) бошқарувни уахшилаш учун барча турдаги ахборотларнинг диспетчерлик пунктидан теулик билан отишини та'минлаш керак. Ахборотларнинг отиши учун сарфланадиган вақтни камаутиришга турли ўллар билан еришиш мумкин:

- ахборотлар хажмини камайтириш. Олинадиган ахборотларни шундай режалаштириш керакки, у бошқарувчи қарорлар ишлаб чиқиш учун етарли, аммо хажми минимал бўлиб, алоқа линияларини, диспетчерлик пункти ва қурилиш бошқарувини ортиқча банд қилмасин. Бошқарув органи қанчалик юқори бўлса, унга келадиган маълумотлар шунчалик йириклаштирилган бўлиши зарур;

- ишларнинг бажарилиш жойларини, қурилиш бошқармаси ва диспетчерлик пунктини энг самарали алоқа воситалари билан жихозлаш керак;

- типик характерга эга бўлган оғир ишларни бартараф этиш учун аввалдан типик ечимларни тауйёлаб қўйиш;

- ахборотнинг отиб боришидаги оралиқ пунктларни қисқартириш. Бундай тадбир одатда сезиларли ташкилий самара беради. Баъзи холатларда диспетчерлик пункти билан хар бир механизаторлар бригадаси (звеноси) ўртасида тўғридан-тўғри алоқага (қўшимча радиоалоқага) эга бўлиш керак бўлади.

Қурилиш тугагандан кеуин ўки алохида давр (йил, квартал) етгач диспетчерлик пунктининг хисобот хужжатлари қурилишнинг хисобот хужжатлари қурилишнинг боришини, унинг ташкил этилиш даражасини, камчиликларнинг сабаблари ва фойдаланилмаган резервлар мавжудлигини тахлил қилишга имкон беради.

Бундай тахлил йўл-қурилиш ташкилотининг кейинги даврлардаги фаолиятида қурилишни ва ишларни бажаришни янада такомиллаштиришга асос бўлади.

Назорат учун саволлар:

1. Диспетчерлик бошқаруви.

2. Бошқариш тогрисида умумиу тушунча.

3. Ишлаб чиқаришни бошқариш жараўни қандау амалга оширилади?

4. Тезкор бошқарув нимага асосланади?

5. Йўл қурилишини бошқариш умумий савиясининг асоси нимадан иборат?

6. Диспетчерлик хизмати ходимлари вазифаларининг мохияти нимада?

Фойдаланилган адабиётлар

1. «"Ўзавтойўл" давлат-акциядорлик компанияси ташкилий тузилмасини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори, 14.11.2006 й. ПҚ-511.
2. «Автомобиль йўллари тўғрисида» Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 40-сон, 410-модда).
3. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. - Т.: Ўзбекистон, 2009. - 54 б.
4. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. – Т.: Ўзбекистон, 2010 й.
5. Каримов И.А. нинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрдаги қўшма мажлисидаги “Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” мавзусидаги маърузаси. - //Халқ сўзи.- 2011.-13ноябрь.
6. КаримовИ.А.нинг “2010 йилда Республикамизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устивор йўналишлар” тўғрисидаги маърузаси. - //Халқ сўзи.- 2011.-21 январь.
7. Постановление Президента Республики Узбекистан от 21.12.2010 г. n пп-1446 «Об ускорении развития инфраструктуры, транспортного и коммуникационного строительства в 2011-2015 годах».
8. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 18 августа 1999 года за №396 «О проектирование строительства скоростной автомагистрали «Андижан-Ташкент -_Нукус - Қўнғирот»
9. О.С.Романов, А.И.Романова. Менеджмент организации. Учебное пособие. М: НТБ “Энергия”, 2008. 9 п.л.
10. В.М.Беляев, К.И.Атаев, С.К.Гезалов. Основы общего менеджмента. Монография. М: МАДИ, 2010. 16 п.л.
11. Зайнутдинов Ш. Н. ва бошқалар. Менежмент асослари. Дарслик – Т.: Молия, 2001.
12. Шарифхўжаев М, Абдуллаев Ё. Менежмент.Дарслик – Т.: Ўқитувчи, 2002.
13. Уткин Э. А. Курс менеджмента. Учебник. – – М.: Зерцало, 2000 2 изд.
14. Мескон М., Альберт М., Франклин Х. Основы менеджмента.Учебник – М.: Дело, 1999.
15. Виханский О. С., Наумов А. И. Менеджмент. Учебник. – М.: Гардарики, 2003.
16. Герчикова И.Н. Менеджмент: Учебник.4-е изд., перераб. и доп. – М: Юнити-Даня, 2004. – 511 с.